

Förord

Lärlingsutbildning är åter i ropet. Från allt flera håll pläderas det för att göra lärlingsutbildning till ett centralt inslag i gymnasieskolan, vuxenutbildning och arbetsmarknadsutbildning. Men vad menas med lärlingsutbildning? Är innebörden av begreppet entydigt? Uppfattas det lika av alla eller skiftar innebörden beroende på vilka motiv, som ligger bakom förslagen att införa lärlingsutbildning i bredare skala?

Till skillnad mot länder som Danmark och Tyskland har lärlingsutbildningen i Sverige aldrig fått något riktigt fotfäste. Åtskilliga försök har initierats, men dessa försök har sällan fallit väl ut. Intresset från näringslivet och skolan har varit ringa och lösningarna för hur en arbetsplatsförlagd utbildningen ska organiseras och finansieras har varit svåra att finna. Trots detta lanseras förslag om lärlingsutbildning gång på gång av partsföreträdare och politiker. Frågan är varför förslag om statliga insatser för att främja en utbildning, som det finns så liten erfarenhet av och vars innebörd är så oklar, återkommer med en så påtaglig regelbundenhet?

I denna rapport till Expertgruppen för Studier i Samhällsekonomi – *Lärlingsutbildning – ett återkommande bekymmer eller en oprövad möjlighet?* (ESS 2006: 4) – förmedlar docenten i ekonomisk historia Jonas Olofsson och professorn i nationalekonomi Eskil Wadensjö kunskaper och erfarenheter av lärlingsutbildning i och utanför Sverige. De redovisar hur de institutionella ramverk är uppbyggda, som skapar förutsättningar för en framgångsrik lärlingsutbildning. En huvudfråga är, naturligtvis, hur samarbetet mellan arbetsliv och skola ska kunna upprättas. De svenska och internationella erfarenheterna talar för att en effektiv samverkan mellan skola och arbetsliv förutsätter att parterna kan enas i överenskommelser och att staten därvid har en aktiv roll. I länder med en framgångsrik lärlingsutbildning finns inte bara ett väl fungerande partssamarbete, utan även en statlig finansiell medverkan och utbildningarna regleras via såväl lagstiftning som kollektivavtal och certifieras enligt nationella regler. Den gymnasiala lärlingsutbildning som kommer att introduceras i Sverige från halvårsskiftet 2007 rymmer fler sådana reglerande inslag och kan bli ett första viktigt steg i en utveckling av en mera omfattande lärlingsutbildning.

En övergripande slutsats i rapporten är att gymnasial yrkesutbildning är betydelsefull både ur social och samhällsekonomisk synpunkt. En väl fungerande yrkesutbildning underlättar i synnerhet för ungdomar från arbetarklassmiljöer att genom en bra utbildning snabbt komma ut i arbetslivet. Jonas Olofsson kan genom sin egen forskning konstatera att trots en svag arbetsmarknad och tilltagande etableringsproblem för ungdomar sedan 1990-talet, har de som fullföljt en gymnasial yrkesutbildning haft goda chanser att få arbeten och även försäkra sig om en relativt hög inkomst. Arbetsmarknadsutsikterna för dem som inte fullföljer gymnasieutbildning är däremot dystra. Det är därför allvarigt att andelen av dem som börjar gymnasieskolan, men inte fullföljer studierna, har ökat påtagligt sedan 1990-talets början och nu gäller för närmare 3 av 10 ungdomar.

Ett viktigt motiv för att knyta utbildningen närmare till arbetslivet, så att eleven växelvis kan befinna sig i skola och i praktiskt arbete är, enligt Olofsson och Wadensjö, att andelen ungdomar som får del av en gymnasieutbildning sannolikt kommer att öka och att övergången till arbete och egen försörjning därmed kommer att underlättas. En närmare koppling mellan den kommunala gymnasieskolan och den statliga arbetsmarknadspolitiken är i detta sammanhang angelägen. Regeringen har nyligen tillsatt en utredning med uppdraget att skapa en flexiblere arbetsmarknadsutbildning (N 2006:10). Flera av de frågor som behandlas i denna rapport, särskilt relationen mellan kommunala utbildningsinsatser och statlig arbetsmarknadspolitik, har aktualiserats i direktiven för denna utredning och befinner sig sålunda på den utbildningspolitiska agendan.

Jonas Olofsson är docent i ekonomisk historia och verksam vid Arbetslivsinstitutet och Lunds Universitet och Eskil Wadensjö är professor i nationalekonomi och verksam vid Institutet för Social Forskning vid Stockholms Universitet.

I likhet med vad som gäller för alla rapporter till ESS svarar författarna för innehållet i rapporten och står själva för värderingar och slutsatser.

Stockholm i augusti 2006

Expertgruppen för Studier i Samhällsekonomi

Levi Svenningsson
Kanslichef

”...lärlingsväsendet ... har en afgörande betydelse för en riktig fördelning af samhällets alla produktionskrafter på olika yrken och är alltså i allra högsta måtto en samhällets angelägenhet. Vi måste följa den politiken att göra tillträdet till hvarje yrke så lätt som möjligt, icke genom att sänka fordringarna på yrkesskicklighet, utan genom att jämna vägen till förvärfandet af yrkesskicklighet”

(Gustav Cassel, Socialpolitik, 1902, s. 96)

Innehåll

1 Inledning.....	11
Utbildningens mål.....	12
Utbildningsexpansionen i Sverige.....	13
Yrkesutbildningens innebörd och nygamla förutsättningar.....	14
Rapportens uppläggning.....	15
2 Svensk lärlingsutbildning i ett internationellt och historiskt perspektiv	19
Två lärlingsutbildningsmodeller.....	20
Svenska erfarenheter av lärlingsutbildning på gymnasial nivå.....	23
A. En grundläggande yrkesutbildning i offentlig regi etableras.....	24
En mellanperiod utan grundläggande förändringar	26
B. Den offentliga skolförlagda yrkesutbildningen expanderar.....	27
C. Den svenska yrkesutbildningsmodellen fulländas	29
Tidlösa argument för lärlingsutbildning.....	31
3 Sentida försöksverksamhet med lärlingsutbildning	33
Från traditionell till modern lärlingsutbildning	34
Problemen med APU och nya försök med lärlingsutbildning.....	35
4 Övergången mellan skola och arbetsliv: Den sociala problembilden.....	39
Utbildning och inaktivitet	42
Yrkesutbildningens effektivitet.....	45
Kompenserar yrkesutbildningen för skillnader i social bakgrund?	46
Yrkesutbildningens karaktär	49
Utlandsfödda och yrkesutbildning	53

5	Den utbildningsekonomiska problembilden.....	57
	Utbildning som konsumtion	57
	Utbildning som investering	58
	Filtrering, sortering, signalering och nätverk	60
	Läringsutbildning och utbildningsekonomi	62
6	Den klassiska lärlingsutbildningen. Erfarenheter från Danmark och Tyskland	65
	Dansk yrkesutbildning – en historisk översikt.....	67
	En expansion av lärlingsutbildningen från 1950-talet	69
	Nya reformsträvanden	70
	Den danska lärlingsutbildningens finansiering och reglering.....	72
	Den statliga regleringen	74
	Omfattningen av utbildningen och antalet studieavbrott.....	75
	Modellens styrka och svagheter.....	78
	Andra erfarenheter av lärlingsutbildning: det tyska duala systemet	82
	Kännetecken för den tyska utbildningsmodellen	88
	Den tyska utbildningsmodellens styrka och svagheter.....	89
7	Yrkesutbildning eller generell utbildning? Erfarenheter från Storbritannien och USA	93
	Två perspektiv på generell och yrkesorienterad utbildning.....	93
	Generell utbildning på sekundär nivå.....	96
	Läringsutbildningen i Storbritannien	99
	Sjunkande arbetslöshet och nya förutsättningar för utbildning...	101
	Yrkesutbildningstraditionen i USA.....	104
	Läringsutbildning och arbetsmarknadsinriktade ungdoms- åtgärder i USA	106
	Sjunkande arbetslöshet i USA	109
	Läringsutbildningens betydelse under olika arbetsmarknads- regimer	111
	Utbildningsmodeller och arbetsmarknadsregimer	112

8	Framgångsrika exempel på samverkan mellan skola och arbetsliv.....	117
	Curt Nicolin gymnasiet i Finspång.....	118
	Scanias industrigymnasium i Södertälje.....	120
	Tjörns företagsförlagda gymnasium	122
	Marielundsgymnasiet i Norrköping – en IV-skola knuten till Second Chance-programmet	125
	Hantverksakademin i Stockholm	128
	Avtalslärlingar.....	130
	Vad går att lära?	134
9	Den svaga samordningen mellan gymnasieutbildning och arbetsmarknadspolitik.....	139
	Arbetsmarknadspolitikens förändrade inriktning.....	139
	Den kommunala aktiveringspolitiken.....	142
	Parallella, samverkande eller motstridiga system?	146
	Samverkan mellan yrkesutbildning och arbetsmarknadspolitik... ..	149
10	Sammanfattning och framtida utmaningar	151
	Lärlingsutbildningens institutionella förutsättningar.....	152
	Historiska och aktuella erfarenheter av lärlingsutbildning i Sverige	153
	Yrkesutbildningens sociala betydelse.....	155
	Gymnasieutbildning och arbetsmarknadspolitik	156
	Framtida utmaningar.....	157
	Referenser.....	160

1 Inledning

Vad är innebörden av lärlingsutbildning? Vilka är de institutionella förutsättningarna för en effektiv lärlingsutbildning? Det är ett par frågor som behandlas i denna rapport. Framställningen handlar bland annat om lärlingsutbildningens svaga förankring i Sverige och yrkesutbildningens betydelse för ungdomars arbets- och försörjningsvillkor. Här följer i korthet några aspekter som tas upp:

- Den allmänna utbildningsexpansionen under 1900-talet och yrkesutbildningens roll i denna.
- Lärlingsutbildningsbegreppets skiftande betydelse.
- Förklaringar till lärlingsutbildningens svaga ställning i Sverige i ett sekellångt perspektiv.
- Yrkesutbildningens betydelse för övergången mellan skola och arbetsliv.
- Utbildningsekonomiska motiv för investeringar i yrkes- och lärlingsutbildning.
- Erfarenheter av lärlingsutbildning i främst Danmark och Tyskland men också i Storbritannien och USA.
- Några lokala exempel på nära samverkan mellan skola och arbetsliv i Sverige och deras relevans på nationell nivå.
- Relationen mellan gymnasieutbildning och arbetsmarknadspolitik.

Skolverket lämnade under våren 2006 en rapport till regeringen om valbara lärlingsutbildningsalternativ till de ordinarie yrkesprogrammen.¹ Avsikten är att sådana ska införas från och med halvårsskiftet 2007. Allmänt sett väcker lärlingsutbildning allt större politisk nyfikenhet och diskussioner om lärlingsutbildning återkommer i en rad olika sammanhang. Historiskt sett är bilden sammansatt. Lärlingsutbildning har i praktiken inte haft någon större omfattning i Sverige under det senaste seklet. Trots detta har förslag på lärlingsutbildning lanserats gång på gång av såväl partsföreträdare som politiker. Det finns följaktligen skäl att fråga sig varför lärlingsutbildningen inte har fått något riktigt fotfäste i Sverige och att diskutera varför förslag om statliga insatser

¹ Redovisning av förslag till "gymnasial lärlingsutbildning" inför gymnasieskolan 2007, Stockholm 2006. Skolverkets utredningsuppdrag hade sitt ursprung i Prop. 2003/04:140 *Kunskap och kvalitet – elva steg för utvecklingen av gymnasieskolan*. I enlighet med förslagen i propositionen beslutade riksdagen att införa valbara lärlingsutbildningsalternativ till de nationella yrkesutbildningsprogrammen.

för att främja lärlingsutbildning återkommer med en så påtaglig regelbundenhet.

Utbildningens mål

Utbildningen på gymnasial nivå ska uppfylla en rad olika mål. För det första ska individen förberedas för de krav som ställs i ett socialt och tekniskt allt mer komplext och svåröverskådligt samhälle. För det andra ska gymnasieskolan förbereda individen för inträdet i arbetslivet. Och för det tredje ska utbildningen tillgodose individens behov av självförverkligande och personlighetsutveckling. Oavsett om ungdomar väljer studieförberedande eller yrkesorienterad utbildning efter grundskolan ska samtliga dessa dimensioner finnas med och präglade utbildningen.

Det är ingen lätt uppgift att tillgodose dessa mål inom en och samma utbildning. I grunden handlar det om att förena olika aktörers intressen. Staten har ett övergripande intresse av att medborgarnas kunskaper och färdigheter utvecklas, något som bäst sker inom skolinstitutioners ram och via en generellt inriktad utbildning, men samtidigt har staten också ett intresse av att tillgodose näringslivets behov av kvalificerad arbetskraft, något som förutsätter yrkesutbildning. Företag har också intresse av att garantera tillgången på kvalificerad arbetskraft genom egna utbildningsinsatser, men deras engagemang beror på hur stor risken är att utbildad arbetskraft lämnar sin anställning.

Individen måste väga samman olika önskemål och intressen. Å ena sidan finns en önskan att underlätta framtida arbetsmarknadsinträde och försörjning. En individ kan vara beredd att leva på en låg inkomst (lön, bidrag och/eller lån) under en utbildningsperiod i utbyte mot en högre framtida inkomst. Å andra sidan kan en individ som känner sig socialt och ekonomiskt trygg i större utsträckning unna sig utbildningsval som inte är omedelbart kopplade till framtida arbetsliv och försörjning, dvs. utbildningar som förhöjer livskvaliteten men inte har någon säker ekonomisk avkastning.

Utbildningsexpansionen i Sverige

Det har skett en kolossal expansion av utbildning i alla former och på alla nivåer. År 1930 hade enligt SCB ca 5 procent av befolkningen en utbildning som motsvarade eller översteg gymnasial nivå. År 1970 hade denna andel ökat till ca 30 procent. Trettio år senare, år 2000, saknade enbart ca 25 procent av befolkningen utbildning på gymnasial nivå. Andelen ungdomar i åldrarna under 20 år som har följt en organiserad yrkesutbildning har också ökat dramatiskt under den senaste hundraårsperioden. Vid mitten av 1940-talet studerade ca 2 procent av ungdomarna i åldrarna mellan 15 och 19 år vid yrkesskolor. År 1966 hade andelen ökat till 12 procent. På senare år har mellan 40 och 50 procent av gymnasieeleverna valt yrkesorienterade utbildningar.

Orsakerna till denna kolossala utbildningsexpansion har diskuterats flitigt. Den vanliga uppfattningen är att utbildningsvalen har både ett konsumtions- och ett investeringsmoment. En högre levnadsstandard har möjliggjort för fler att studera under allt längre tidsperioder. Vid stigande inkomst efterfrågas mer utbildning.² Samtidigt bidrar utbildningen till högre levnadsstandard för individen och högre ekonomisk tillväxt för samhället i stort. Demografin spelar en viktig roll. (Ohlsson, 1986; Stanfors 2006) Den stora expansionen av gymnasial och eftergymnasial utbildning på 1960-talet sammanfaller med fyrtiotalisternas ungdomsperiod. Ekonomen *Richard Easterlin* lanserade hypotesen (*Easterlinhypotesen*) att stora kohorter möter tuffare villkor på arbetsmarknaden än mindre kohorter och därför är mer benägna att satsa på utbildning för att meritera sig. (Easterlin, 1987) Men åldersförändringarna förklarar inte hela utbildningsexpansionen. Under 1990-talet fördubblades till exempel andelen studerande på eftergymnasial nivå, en expansion som inte kan förklaras med förändringar i befolkningens åldersstruktur.

Det finns också tolkningar av utbildningens expansion som inte tar sin utgångspunkt i individernas motiv för att utbilda sig så mycket som utbildningens övergripande betydelse för en långsiktig god ekonomisk utveckling och därmed förklaringar till att nationer avsätter så stora resurser för utbildning. Den amerikanske ekonomisk-historikern *Moses Abramowitz* betonar att individers förmåga att tillgodogöra sig ny teknik, utveckla arbetets orga-

² Ekonomer brukar säga att efterfrågeelasticiteten på utbildning med avseende på inkomsten är hög.

nisation och effektivitet bestäms av den *sociala förmågan*. (Abramowitz, 1995) Begreppet har en bred innebörd och omfattar allt från forskning till socialförsäkringar, men utbildningen spelar enligt Abramowitz en särskilt viktig roll. Utbildningen, i synnerhet den grundläggande utbildningen, ger inte bara gemensamma kunskaper utan också attityder som är viktiga för tekniska och ekonomiska förändringar. Just förändringskapaciteten ses som en helt avgörande förutsättning för uthållig ekonomisk tillväxt. Abramowitz menar att utbildningen har avtagande avkastning i och med att de verksamheter som den en gång har stimulerat mognar och sedan förlorar i relativ betydelse. Det centrala är i stället att utbildningen skapar en potential för nytt lärande, nya kunskaper och färdigheter som ger förutsättningar för tillväxt.

Utbildningen kan ha positiva effekter genom att höja effektiviteten hos arbetskraft och kapital. Detta synsätt leder över till en diskussion om vilka utbildningsinstitutioner som kan bidra till att utveckla arbetskraftens förmåga. Yrkesutbildningen spelar en central roll i sammanhanget.

Yrkesutbildningens innebörd och nygamla förutsättningar

I Sverige liksom i flera andra likartade länder går i stort sett alla elever över från obligatorisk utbildning till utbildning på sekundär nivå. Så sent som 1979 hade drygt 20 procent inte valt någon gymnasial utbildning efter grundskolan. I dag är det bara 2–3 procent av en kohort som inte påbörjar en gymnasieutbildning. Utbildningarna tenderar också att få ett bredare innehåll med ökade inslag av allmänteoretiska och akademiska ämnen. I Sverige var detta ett resultat av införandet av linjegymnasiet 1971 och programgymnasiet 1994. Men trenden i riktning mot breddutbildning har också förstärkts av att elever väljer bort yrkesorienterade utbildningar. Andelen i yrkesorienterad utbildning var t.ex. betydligt högre under linjegymnasiets tid än i dag. I början av 1980-talet valde mer än 70 procent av eleverna yrkeslinjer i gymnasiet. Idag är andelen 20 till 25 procentenheter lägre. Samtidigt har yrkesutbildningarna i gymnasieskolan problem med stora avhopp. (Mårtensson & Wennemo, 2006) År 2002 hade ca 30 procent inte fått slutbetyg fyra år efter påbörjad utbildning. I ett långsiktigt perspektiv är detta mycket allvarligt. Erfarenheten sedan 1990-talets början är att arbetsmarknaden för personer utan gymnasial utbildning är mycket

begränsad. Studieavbrott betyder ökade arbetslöshetsrisker för berörda individer och lägre skatteintäkter och högre bidragskostnader för stat och kommuner.

Sedan 1990 har sysselsättningsgraden i åldersgruppen 20–24 år sjunkit med 20 procentenheter, främst genom att fler studerar på eftergymnasial nivå. Sysselsättningsgraden för dem utan gymnasial utbildning har sjunkit ännu mer och ligger ca 15 procentenheter under genomsnittet. Läger vi till att AMS förutspår en tilltagande brist på gymnasialt utbildad arbetskraft inom bland annat industrin, byggsektorn och omvårdnadssektorn, och att antalet sysselsatta totalt bör öka med 450 000 personer fram till 2030 om försörjningsbördan ska bevaras på dagens nivå, blir problembilden tydlig.³ (Johnreden & Wallin, 2002; Ura 2004:3) Yrkesutbildningen kommer att spela en viktig roll för att tillgodose arbetskraftsbehoven och mildra åldersförändringarnas effekter på försörjningsbördan och den offentliga ekonomin.

Rapportens uppläggning

I kapitel två ges först en överblick om olika sätt att organisera yrkesutbildning med särskilt fokus på lärlingsutbildning. Därefter analyseras utvecklingen av lärlingsutbildningen i Sverige. Vi hävdar att tre reformer i svensk yrkesutbildningshistoria har varit avgörande för lärlingsutbildningens ringa praktiska betydelse: 1) 1918 och 1921 års beslut om praktiska ungdomsskolor, 2) 1955 års yrkesskolereform och slutligen 3) 1968 års beslut om den integrerade gymnasieskolan.

I det tredje kapitlet presenteras och analyseras sentida försök med lärlingsutbildning i Sverige med särskild tonvikt på erfarenheterna från 1980-talet och framåt. Vi visar att det finns en påtaglig kontinuitet i utvecklingen både vad gäller motiven för försöksverksamheten och de begränsade resultaten av försöken.

I ett fjärde kapitel presenteras statistik om övergången mellan skola och arbetsliv i Sverige under åren från 1970-talet och framåt. En gränsdragning vid 1990-talets kris motiveras av att arbetsmarknaden för unga blev radikalt annorlunda efter 1990. Fram till 1990 fanns det fortfarande möjligheter för tonåringar att välja förvärvs-

³ Försörjningsbördan definieras här som antalet icke-sysselsatta och försörjningsberoende i befolkningen som helhet per sysselsatt. I dag uppgår försörjningsbördan enligt detta mått till ca 2.5. Fram till 2030 räknar AMS enligt ett scenario med en ökning till 2.8. Se vidare i Ura 2004:3.

arbete framför gymnasiestudier. En huvudfråga är vilka försörjningseffekter som kan urskiljas av olika utbildningar på gymnasial nivå.

I kapitel fem behandlas yrkes- och lärlingsutbildning från en utbildningsekonomisk synpunkt. Utbildning motiveras inte bara utifrån konsumtions- och investeringsperspektiv. Vilken betydelse har utbildning som sorteringsmekanism vid arbetsmarknadsinträde? Frågan har betydande aktualitet då frånvaro av gymnasieutbildning tycks ha allt starkare stigmatiseringseffekter på arbetsmarknaden. Kan en gymnasieutbildning som anknyter mer påtagligt till arbetsliv och yrke bidra till minskad stigmatisering? Avslutningsvis diskuteras utbildningsekonomiska perspektiv på lärlingsutbildningens organisation och finansiering.

I rapporten kommer också erfarenheterna från yrkes- och lärlingsutbildning i andra länder att värderas. Det gäller framför allt länder med etablerade lärlingsutbildningstraditioner som Danmark och Tyskland, men också länder med svagare yrkesutbildningstraditioner och mer liberala arbetsmarknadsregimer som Storbritannien och USA. I kapitel sex behandlas erfarenheterna från Danmark och Tyskland. Varför har dessa länder, till skillnad från Sverige, så stora inslag av lärlingsutbildning på gymnasial nivå? Kan man dra några slutsatser om lärlingsutbildningens betydelse för ungdomars etableringsmöjligheter på arbetsmarknaden och försörjningsvillkor i stort?

I kapitel sju analyseras yrkesutbildningens ställning i Storbritannien och USA. Vad förklarar yrkesutbildningens svaga förankring i dessa länder? Går det att säga något om konsekvenserna? Vad säger forskningen om relationen mellan generellt inriktad och yrkesorienterad utbildning på gymnasial nivå? Olika teoretiska synsätt kommer att ställas mot varandra och värderas mot bakgrund av empiriska forskningsresultat.

I kapitel åtta presenterar fem lokala försök med företagsnära utbildning i Sverige dels inom ordinarie yrkesprogram, dels inom IV (det individuella programmet): Curt Nicolin gymnasiet (Finspång), Scantias industrigymnasium (Södertälje), Tjörns företagsförlagda gymnasium, Second Chance-utbildningen vid Marielundsgymnasiet i Norrköping och slutligen Hantverksakademins IV-program i Stockholm. Vad lär oss dessa exempel? Vilken relevans har de i ett nationellt perspektiv? I kapitlet berörs också avtalad färdigutbildning inom tre olika branscher samt erfarenheter av

partssamverkan för att utveckla arbetsplatsförlagt lärande (APL) inom fordonsprogrammets ram.

Kapitel nio ägnas åt relationen mellan gymnasieskolan och arbetsmarknadspolitiken. Varför har det utvecklats parallella aktiveringspolitiska insatser för ungdomar i åldrarna 16 till 19 år vid sidan om gymnasieskolans individuella program? Finns det sysselsättnings- och försörjningsmässiga alternativ till gymnasiestudier? Hur påverkas enskilda elevers och deras familjers ekonomier av studieavbrott? Vad skulle kunna vinnas genom att binda samman gymnasieutbildningen och arbetsmarknadspolitiken?

I ett avslutande och tionde kapitel sammanfattas innehållet i rapporten. Kapitlet och rapporten avrundas med en diskussion om aktuella utmaningar på yrkesutbildningsområdet. Vad kan vi mot bakgrund av svenska och internationella erfarenheter säga om betydelse och effekter av närmare samverkan mellan arbetsliv och skola på gymnasial nivå? Hur kan samarbetet gestaltas? Vilka är förutsättningarna för en effektiv samverkan? Och vad betyder begreppet lärlingsutbildning i sammanhanget?

2 Svensk lärlingsutbildning i ett internationellt och historiskt perspektiv

I Sverige används begreppet lärlingsutbildning i en rad olika betydelser. I länder med en etablerad lärlingsutbildningstradition råder däremot ingen tveksamhet om begreppets innebörd: Det handlar om ett kontraktbaserat anställningsförhållande med en kombination av arbetsplatsförlagda och skolförlagda utbildningsmoment. (Smits & Stromback, 2001; Thelen, 2004) Eftersom lärlingen är anställd får denne en lön som oftast regleras via kollektivavtal.

I den svenska diskussionen förekommer hänvisningar till lärlingsutbildning av det här slaget, men innebörden har allt mer förskjutits till att handla om utbildning förlagd till arbetslivet i största allmänhet. Det gäller också de diskussioner om lärlingsutbildning som förekommer i anslutning till arbetsmarknadspolitiken. Vi har en förskjutning av innebörden av begreppet lärlingsutbildning från traditionell eller klassisk lärlingsutbildning till en pedagogisk modell för arbetsplatsförlagt lärande.

Ur ett ekonomisk-teoretiskt perspektiv är fördelen med klassisk lärlingsutbildning att företagens arbetskraftsförsörjning och utbildningsinvesteringar underlättas genom att utbildningen vilar på ett kontrakt som stipulerar en längre anställningsrelation, och att lärlingen i stor utsträckning finansierar utbildningen själv genom att bidra till produktionen och acceptera en lägre lön under utbildningstiden. I frånvaro av ett reglerat lärlingsutbildningssystem är risken stor att investeringarna i yrkeskvalifikationer understiger vad som är samhällsekonomiskt optimalt. Vi har ett exempel på ett klassiskt marknadsmisslyckande; individuell rationalitet är inte förenlig med vad som är önskvärt ur ett samhällsligt perspektiv. Enligt utbildningsekonomisk teori är enskilda individers intresse för att själva bära kostnaden för att investera i en relativt ”smal” och därmed riskfylld utbildning svag. Det går att teoretiskt motivera förslag på relativt generösa inkomstkompenserande trygghetssystem med att sådana insatser reducerar risker förknippade med investeringar i yrkesutbildning och indirekt möjliggör en snabbare tillväxt av humankapitalet och produktionen. (Agell, 1999)

Flera studier av lärlingsutbildning i olika länder talar för att utbildningsformen fungerar bäst om det finns institutioner som uppmuntrar samverkan mellan företag å ena sidan samt fackliga

organisationer och arbetsgivarorganisationer å den andra. De historiska och internationella erfarenheterna visar att yrkesutbildning i allmänhet och lärlingsutbildning i synnerhet har svårt att utvecklas i länder med svaga bransch- och arbetsmarknadsorganisationer. (Winch 2000; Thelen 2004; World Employment Report 1998–99) Med samverkan i näringslivet och på arbetsmarknaden reduceras de risker som är förenade med utbildningsinvesteringar ur både arbetsgivares och elevers perspektiv.

Två lärlingsutbildningsmodeller

Lärlingsutbildningen kan ha mycket olika utformning, även om anställningsrelationen historiskt har uppfattas som den mest centrala ingrediensen. Grovt sett kan vi skilja mellan två lärlingsutbildningsmodeller, en oreglerad och en reglerad. Den oreglerade modellen kan representeras av Storbritannien, där lärlingsutbildningen fram till senare års reformer i mycket liten utsträckning utformats enligt kriterier som är gemensamma på nationell nivå. Utbildningen har istället reglerats på företagsnivå, där inslagen av partsinflytande har varit begränsat. Kontraktsplikt, utbildningstvång eller tvingande finansieringsmedverkan, som i Danmark och Tyskland, har det inte varit tal om. Resultatet är en lärlingsutbildning med ett mycket smalt, modulbaserat och företagsspecifikt innehåll. Det har aldrig varit fråga om en växelutbildning, dvs det har varit en rent företagsförlagd utbildning utan allmän- eller yrketeoretiska inslag. Denna utbildningsmodell har enligt flera forskare förstärkt en arbetsmarknadsregim och produktmarknadsstrategi präglad av låg teknikintensitet, svag innovationsförmåga och hög konfliktintensitet. (Finegold & Soskice, 1983; Ashton & Green, 1996)

I motsats till den oreglerade modellen ställs den reglerade modellen i länder som Danmark, (Väst)Tyskland och Österrike. (Nilsson, 2006) I dessa länder finns inte bara ett utvecklat samarbete mellan företag, fackföreningar och branschorganisationer i utbildningsfrågor. Här finns också omfattande statliga ingripanden, bland annat i form av finansiellt stöd. Utbildningarna regleras genom såväl lagstiftning som kollektivavtal och utformas och certifieras enligt regelverk på nationell nivå. Kombinationen av arbetsplatsförlagd utbildning och skolförlagd utbildning, så kallad växelutbildning, är central. Den syftar till att ge utbildningen ett

bredare innehåll. Flera studier har pekat på att denna utbildningsmodell har bidragit till hög elevgenomströmning på sekundär nivå, relativt låg ungdomsarbetslöshet och en begränsad inkomstspridning mellan olika åldersgrupper. (Estevez-Abe, Iversen & Soskice, 2001; Olofsson, 2005; Pettersson, 2006) Det har också framhållits att den reglerade lärlingsutbildningen bidragit till ökad teknikintensitet, mer omfattande innovationer och samarbetsinriktade relationer i arbetslivet.

Tabell 1 Ungdomsarbetslöshetens omfattning relativt kärngruppen på arbetsmarknaden (arbetslöshetstal åldrarna 15–24/25–54).

	1990	2001	2004
Danmark	1.5	2.4	1.7
Tyskland	1.0	1.1	1.2
Storbritannien	1.7	2.7	3.0
Sverige	3.5	2.9	3.1

Källa: Employment Outlook 2005 (OECD).

En mindre hierarkisk arbetsorganisation med brett definierade yrken, dvs. med ett mer flexibelt arbetsinnehåll, brukar också förknippas med den reglerade utbildningsmodellen. (Streeck, 1991; Smits & Stromback, 2001; Helms Jørgensen, 2006) En bredare och välintegrerad växelutbildning uppmuntrar en hög grad av funktionell flexibilitet, vilket skulle kunna kompensera eventuellt negativa effekter av begränsade löneskillnader. Andra positiva effekter som har lyfts fram är att rörligheten på arbetsmarknaden underlättas av breda och standardiserade yrkesutbildningar. Genomsnittligheten i utbildningarna ökar. (Lehman, 2005) Det betyder att kopplingen mellan den aktuella utbildningen och slutmålet på arbetsmarknaden blir tydligare, något som innebär lägre informationskostnader för studerande och högre effektivitet i utbildningssystemet. Arbetsgivarnas möjligheter att värdera den faktiska kompetensen och produktiviteten hos arbetssökande ökar också. Det underlättar anställningar av yngre och innebär lägre informationskostnader för arbetsgivare i samband med rekryteringar. Framväxten av avskärmade interna arbetsmarknader motverkas, och inträdeshindren på arbetsmarknaden reduceras.

Det ökade intresset för lärlingsutbildning och arbetsplatsförlagd utbildning i Sverige och flera andra länder under senare år kan

troligen främst förklaras av den höga ungdomsarbetslösheten men också av nya pedagogiska strömningar. Aktivt deltagande och lärande genom arbete, betydelsen av social tillhörighet och tyst kunskap (*tacit knowledge*) har tenderat att höja värderingen av arbetsplatsförlagd relativt skolförlagd, dvs. mer abstrakt, kunskapsförmedling. (Lee m.fl., 2004) De senaste årens starka betoning på livslångt lärande har också lett till att arbetslivets ansvar för utbildning och omskolning har framhävts allt mer ur både social och pedagogisk utgångspunkt.

Samtidigt finns det forskning som pekar på att den reglerade lärlingsutbildningen kan få ökade problem framöver till följd växande lönsamhetskrav i spåren av global ekonomisk integration. (Fligstein, 2001; Mellahi & Wood, 2004; Winch, 2000) Tilltagande specialisering i produktionen, *lean production* och ett ökat fokus på företagens *shareholder value* minskar utrymmet för utbildningsinsatser direkt på arbetsplatserna. En klassisk lärlingsutbildning förutsätter en bred uppsättning av arbetsuppgifter, insyn i produktionens sociala och tekniska organisation och möjligheter till *learning by doing*. Inom industriell tillverkning innebär ökad specialisering och automation att produktionsprocessen ter sig allt mer abstrakt och att arbetet får en mer övervakande karaktär. (Helms Jørgensen, 2006) Närvaro på arbetsplatsen ger inte självklart möjligheter till överblick och lärande. Kvalificerad lärlingsutbildning kan därmed förvandlas till relativt okvalificerad praktik.

Men det finns också en sociologiskt färgad forskningstradition där utbildningens betydelse för den sociala stratifieringen i samhället betonas. Marxistiskt inspirerade forskare framhåller att yrkesutbildning är ett medel för att disciplinera arbetarklassen och etablera en hierarkisk ordning i arbetslivet, något som uppfattas som en förutsättning för en effektiv kapitalistisk ekonomi. (Bowles & Gintis, 1976; Edwards, Gordon & Reich, 1982) Flera forskare tolkar den organisatoriska uppdelningen mellan akademisk och yrkesinriktad utbildning på sekundär nivå som ett instrument för att upprätthålla statusordningen på arbetsmarknaden. Akademiskt orienterade utbildningar förknippas med elitpositioner i samhället medan yrkesutbildningar ses som sekunda utbildningar med låg status, reserverade för samhällets underklasser (Bertocchi & Spagat, 2004).⁴ Utbredningen av allmän-teoretisk utbildning i flertalet industriellt utvecklade länder under andra hälften av 1900-

⁴ Den franske sociologen Pierre Bourdieu är en av de främsta inspirationskällorna.

talet, skulle enligt dessa forskare kunna ses som ett uttryck för en generell standardhöjning och social utjämning i spåren av välfärdsstatens framväxt.

Svenska erfarenheter av lärlingsutbildning på gymnasial nivå

Internationellt finns olika modeller för yrkes- och lärlingsutbildning förankrade i respektive nations institutionella särdrag, både på arbetsmarknaden och i näringslivet. Den svenska yrkesutbildningsmodellen har i likhet med t.ex. den franska varit starkt statsorienterad med begränsade inslag av lärlings- och växelutbildning. (Olofsson, 2005) Innan vi diskuterar huvuddragen i den svenska yrkesutbildningsmodellens framväxt ska vi lyfta fram några argument för att öka inslagen av lärlingsutbildning som i dag förs fram i den svenska debatten. Det går att identifiera flera olika argument:

- Höja yrkesutbildningens status och attraktionskraft.
- Utveckla pedagogiken inom yrkesutbildningen.
- Öka elevers studiemotivation och förbättra genomströmningen.
- Öka arbetslivets inflytande över innehållet i gymnasieutbildningen.
- Underlätta framtida arbetskraftsrekrytering.
- Minska ungdomsarbetslösheten.
- Motverka tendenser till social marginalisering bland skoltrötta tonåringar och unga vuxna.

Det är svårt att se att det går att utforma en modell för gymnasial lärlingsutbildning som kan nå samtliga dessa mål. Risken för målkonflikter är överhängande. En lärlingsutbildning som orienterar sig mot mindre studiemotiverade grupper bör rimligen ha en annan utformning än en lärlingsutbildning för socialt väletablerade elever vad gäller såväl organisation som finansiering. Intresset från enskilda företag att ta på sig ett långsiktigt ansvar för investeringar i studiesvaga elevers yrkesutbildning är förmodligen svagt. Erfarenheterna från Danmark och Tyskland talar också för att även den klassiska lärlingsutbildningsmodellen måste kompletteras med utbildningsgrenar där det offentliga har det avgörande ansvaret för organisation och finansiering. Lärlingsutbildningen i Danmark och Tyskland tycks utvecklas i två riktningar. Den reguljära yrkes-

utbildningen får ett allt bredare innehåll för att motsvara arbetslivets ökade kvalifikationskrav och anspråk på teoretiska färdigheter. Samtidigt etableras en kortare elementär yrkesutbildning som ska uppfattas som ett alternativ för de elever som har svårt att klara de tilltagande allmännteoretiska inslagen inom yrkesutbildningarna. (Se vidare i kapitel sex och sju.)

Som framhållits har den svenska yrkesutbildningsmodellen kännetecknats av relativt små inslag av lärlingsutbildning. Skolförlagd utbildning i offentlig regi har dominerat. Vi ska nu övergå till att diskutera orsakerna till detta och börjar med att uppehålla oss vid tre avgörande skeden i den moderna yrkesutbildningshistorien: A) de första reformerna om praktiska ungdomsskolor och verkstadsskolor åren runt 1920, B) 1950-talets yrkesskolereformer och C) det sena 1960-talets beslut om en integrerad gymnasieskola. Dessa reformer illustrerar en spårbundenhet (*path-dependency*) i yrkesutbildningens utveckling.

A. En grundläggande yrkesutbildning i offentlig regi etableras

De första moderna lagarna om yrkesutbildning antogs 1918 och 1921. (SFS 1918:771 & 1002; SFS 1921:705-707; Prop. 1921:1) Då beslutade regeringen om statligt stöd till de kommuner som upprättade så kallade praktiska ungdomsskolor. Det handlade dels om lärlings- och yrkesskolor med inriktning på industri, hantverk, handel och husligt arbete, dels om verkstadsskolor med en tydligare orientering mot hantverk och industri. Lärlingsskolorna skulle erbjuda en elementär yrkesteoretisk utbildning och yrkesskolorna en mer avancerad påbyggnadsutbildning. Förutsättning för tillträde var i båda fallen att eleven hade en anställning. Utbildningen skulle ske på ledig tid, kvällar och söndagar, och uppfattades som ett komplement till den egentliga utbildningen som skulle ske på arbetsplatsen.

Verkstadsskolorna, som infördes ett par år efter lärlings- och yrkesskolorna, tillförde något mycket viktigt. För det första var anställning inget villkor för tillträde till utbildningarna, 13 års ålder och fullbordad folkskola räckte. För det andra skulle verkstadsskolorna erbjuda heltidsutbildning. Dessa båda egenskaper är principiellt mycket viktiga. Vi fick en yrkesutbildning som var helt skild från förvärvsarbete och lärlingsanställning och som gavs i en

separat miljö, dvs. utan anknytning till en arbetsplats. Yrkesutbildningen förvandlades från en fritidsverksamhet till en heltidssysselsättning. Verkstadsskolorna skulle ha ett större geografiskt upptagningsområde och till skolorna knöts därför internat för elever som bodde långt från studieorten.

Det är intressant att notera hur verkstadsskolreformen motive-
rades. Bakom förslaget, som utvecklats av Skolöverstyrelsen, fanns en misstro mot lärlingsutbildningens effektivitet och utvecklings-
möjligheter. Skolöverstyrelsen framhöll att lärlingar ofta miss-
brukades som billig arbetskraft och att kvalificerad handledning
alltför ofta saknades. (Prop. 1921:1) Det framhölls också att just
det offentliga eller kommunala ansvaret för skolorna kunde upp-
fattas som en garanti för en kvalitativt tillfredsställande utbildning.
Det påtalades bland annat att utbildning i enskilda företag kunde
”fresta till en större utnyttjning av lärlingarnas arbetskraft än med
undervisningsuppgiften vore förenligt”.

I efterhand kan man sluta sig till att den indirekta kritik mot
lärlings- och yrkesskoleformerna som verkstadsskolebeslutet
representerade med stor sannolikhet kan förklaras av ett försämrat
arbetsmarknadsläge. Första världskrigets slut följdes av en kraftig
deflationskris med våldsamt stigande ungdomsarbetslöshet. Yrkes-
utbildning framstod som ett viktigt medel mot arbetslöshet. Sam-
tidigt avslöjade krisen en grundläggande svaghet hos den oreglerade
lärlingsutbildningsmodellen: att tillgången på utbildningsplatser
minskar i samband med konjunkturförsvagningar.

Hur påverkade då reformerna förutsättningarna för yrkesutbild-
ningens utveckling i allmänhet och lärlingsutbildningens framtid i
synnerhet? Det bör omedelbart sägas att elevvolymerna i dessa
skolformer blev mycket ringa, så deras praktiska och samhällseko-
nomiska betydelse ska inte överdrivas. Men reformerna var prin-
cipiellt viktiga. Under de hårt arbetslöshetsdrabbade 1920- och
30-talen följde intensiva politiska diskussioner om yrkesutbild-
ningen. Också partsorganisationerna blev, som vi snart ska åter-
komma till, allt mer engagerade. Vi vill särskilt framhålla fyra
element i lagarna om praktiska ungdomsskolor och verkstadsskolor
från 1918 och 1921 som hade stor principiell betydelse.

- I lagarna undveks frågan om skolplikt för lärlingar och arbets-
lösa ungdomar. När det gällde lärlings- och yrkesskolorna hän-
sköts frågan till kommunerna. När det gällde verkstadsskolorna
var regeringen och riksdagen helt avvisande. Skolplikten blev

däremot ett viktigt instrument för att utveckla lärlingsutbildningen i Danmark och Tyskland. I Sverige bidrog frånvaron av skolplikt till lärlingsutbildningens ringa genomslag.

- Med ett smärre undantag kunde enbart skolförlagd yrkesutbildning – främst i offentlig, men också i enskild regi – bli föremål för statliga anslag. Undantaget var ett mycket begränsat anslag till hantverksmästare som tog emot lärlingar. Anslaget infördes 1917. Årligen omfattades ett hundratal lärlingar fram till 1950-talets mitt (vi återkommer inom kort till detta anslag).
- Inget sades om möjligheten att förmå företag att ta ett kollektivt ansvar för yrkesutbildningen via särskilda utbildningsavgifter. I Danmark och Tyskland blev omfördelningen av utbildningskostnaderna mellan små och stora företag ett avgörande inslag i regleringen av lärlingsutbildningen.
- Frågan om lärlingarnas utbildnings- och kontraktsvillkor berördes inte. De uppfattades som företagets ansvar. Hela reformpaketet byggde på en oreglerad yrkesutbildningsmodell. Den kontraktsmässiga regleringen av lärlingsutbildningen var, som vi återkommer till i kapitel sex, ytterligare en central ingrediens i den danska och tyska utbildningsmodellen.

En mellanperiod utan grundläggande förändringar

Under 1920- och 30-talen hade yrkesutbildningen liten omfattning i Sverige. Den höga arbetslösheten och den svaga ekonomin innebar att företagets efterfrågan på lärlingar var mycket liten. Partsorganisationerna hade också svårt att komma överens om villkoren för lärlingsutbildningen. Fackföreningarna uppfattade lärlingar som potentiellt farliga instrument i arbetsgivarnas händer ur både löne- och jobbsynpunkt. Några statsbidrag utgick inte heller.

Den höga arbetslösheten i kombination med en allt mer påtaglig brist på yrkesutbildad arbetskraft ledde emellertid till ett ökat offentligt intresse för yrkesutbildningen. I riksdagen beslutades om yrkeskurser inom ramen för arbetslöshetspolitiken och ökade anslag till yrkesskolor. Krav restes på en lagreglering av lärlingsutbildningen, dvs. en skyldighet för företag att anställa lärlingar, men förslagen avvisades. I samband med Saltsjöbadsförhandlingarna kom SAF och LO istället överens om att yrkesutbildningen skulle regleras via kollektivavtal på branschnivå. *Arbetsmarknadens*

yrkesråd upprättades som ett partsgemensamt samarbetsorgan på yrkesutbildningsområdet.

Olika utredningar, bland annat *Verkstadsskoleutredningen* (SOU 1938:26), betonade att antalet lärlingar långt ifrån svarade mot de aktuella behoven. En utredning från 1940-talets mitt visade att enbart ca 5 procent av arbetarna inom industrin omfattades av någon yrkesutbildning. År 1944 inrättades Kungliga överstyrelsen för yrkesutbildning (KÖY) för att dels öka och samordna det offentliga engagemanget i yrkesutbildningen, dels ge partsorganisationerna en större insyn i myndighetssfären på utbildningsområdet.⁵ Men det var inte tal om att KÖY skulle intervensera för att uppmuntra lärlingsutbildning. I den förordning som låg till grund för inrättandet av överstyrelsen hette det att KÖY skulle ”tillhandagå med upplysningar och råd, förslag till organisations- och undervisningsplaner m.m.”. (SFS 1943:963) Förklaringen till denna passiva hållning från statens sida, som fundamentalt avvek från den i länder med en reglerad lärlingsutbildning, var att lärlingsutbildningen uppfattades som en angelägenhet för enskilda företag och arbetsmarknadens parter.

B. Den offentliga skolförlagda yrkesutbildningen expanderar

Lyckades då parterna i sina strävanden att öka elevvolymerna i den kollektivavtalsreglerade lärlingsutbildningen? Svaret är nej. Trots återkommande initiativ och avtal mellan arbetsmarknadens parter skedde mycket litet. Vi ska nu diskutera det andra reformskedet, som återspeglar den utpräglade spårbundenheten i den svenska utvecklingen på yrkesutbildningsområdet.

Detta reformskede hade sin bakgrund i kommittén *Yrkesutbildningsakkunniga* som tillsattes i början av 1950-talet. (SOU 1954:11) Kommitténs uppgift var att se över yrkesutbildningens villkor och anpassa strukturen till de reformer som genomfördes eller planerades för den obligatoriska utbildningen. Kommittén föreslog ökade statsbidrag och en utvidgning av yrkes- och verkstadsskolorna, förslag som också godkändes. Även företagsskolorna och lärlingsutbildningen skulle få generösare anslag, men här

⁵ Parterna fick en dominerande ställning i ledningen för KÖY. KÖY avvecklades på 1960-talet, vilket var ett uttryck för uppfattningen att generell och yrkesinriktad utbildning skulle integreras och vara likvärdiga ur pedagogisk synpunkt. (Olofsson, 2005)

handlade det enligt de sakkunniga om utbildningsinslag av begränsad omfattning. Lärlingsutbildningen uppfattades främst som en angelägenhet för det traditionella hantverket. Yrkesutbildnings-sakkunniga bidrog ytterligare till en centralisering och etatisering av den svenska yrkesutbildningsmodellen. Till skillnad från länder som Danmark och Tyskland kom den svenska yrkesutbildningen att koncentreras till skolor i offentlig regi. Näringslivets och företagens direkta medverkan förblev begränsad, finansiellt och organisatoriskt.

Under 1950-talet nästan tredubblades antalet utexaminerade inom yrkesutbildningen och uppgick till drygt 40 000 år 1960. Under tioårsperioden därefter skedde en ny fördubbling. Den kraftiga expansionen av elevantalet återspeglade ökade offentliga anslag och en kraftig utbyggnad av yrkesskolorna.

Utbildningspolitiken genomfördes under betydande samsyn mellan de politiska partierna och berörda partsorganisationerna. I debatten om den yrkesutbildningsproposition som följde efter Yrkesutbildningssakkunnigas betänkande var det bara en riksdagsledamot från högerpartiet som i förbigående nämnde att han förordade en lagfäst lärlingsutbildning. (1955 års riksdag. Protokoll. Tisdag den 24 maj 1955) Däremot ville flera ledamöter höja det tidigare omnämnda anslaget till hantverksmästare. År 1955 täckte anslaget 350 lärlingar totalt i hela landet. Nu skulle antalet bidragsberättigade lärlingar nästan fördubblas till 600.

Vilka inslag i 1950-talets reformer hade då betydelse för den svenska yrkesutbildningsmodellens gestaltning? Vi vill framhålla tre principiellt mycket viktiga ingredienser.

- Lärlingsutbildningen uppfattades som en angelägenhet för klassiska hantverksyrken, inklusive yrken inom byggnadssektorn. För övriga yrken sågs skolförlagd heltidsundervisning i yrkesskolor och verkstadsskolor som den naturliga utbildningsvägen.
- Det var inte tal om att reglera formerna för lärlingsutbildningen, t.ex. för att garantera en fungerande växelutbildning. Förslag om att hantverksmästare skulle vara skyldiga att låta lärlingar följa yrkesteoretisk utbildning i yrkesskolor (utan förlorad arbetsinkomst) antogs inte.
- Några strävanden efter att standardisera lärlings- och yrkes-skoleutbildningarna, för att uppnå jämförbarhet och i förläng-

ningen underlätta en större rörlighet på arbetsmarknaden, förekom inte.

Innebörden var att lärlingsutbildningen framstod som ett marginellt inslag inom den svenska yrkesutbildningsmodellen. Avsikten var inte att underlätta framväxten av en mer omfattande lärlingsutbildning. Vi återkommer till orsakerna längre fram.

Vi ska nu fortsätta att diskutera det tredje reformskedet, men först nämna att reformerna på 1950-talet, liksom under det tidigare reformskedet, motiverades med hänsyn till ungdomars etableringsmöjligheter på arbetsmarknaden. Växande arbetslöshet bland ungdomar i åldrarna mellan 15 och 19 år med enbart folkskoleutbildning liksom tendenser till ökad kriminalitet i samma grupp framhölls som starka argument för större satsningar på utbildning. Anslagen till hantverksmästare som tog emot lärlingar betonades särskilt i detta sammanhang. (1959 års riksdag. Motioner i andra kammaren, nr 110) Här kan vi spåra en uppfattning om att lärlingsutbildning kunde vara ett utmärkt alternativ för elever som inte fann sig tillrädda i skolans värld.

C. Den svenska yrkesutbildningsmodellen fulländas

Nästa avgörande skede i formeringen av den svenska yrkesutbildningsmodellen inföll i slutet av 1960-talet när *Yrkesutbildningsberedningens* (SOU 1966:3) förslag om en integrerad gymnasieskola förverkligades. Den gamla gymnasieskolan och de kommunala fackskolorna slogs ihop med yrkesskolorna och blev det nya linjegymnasiet. Reformen ledde till en betydande breddning av yrkesutbildningarnas innehåll. Det poängterades att de nya yrkeslinjerna skulle erbjuda en grundläggande utbildning. Färdigutbildningen skulle ske i efterhand och uppfattades som arbetslivets ansvar. År 1995 hade 17 av 24 medlemsförbund inom LO avtal med arbetsgivarparterna om regler för lärlingsutbildning. (Ds 1997:78) Syftet med dessa avtal var och är att reglera färdigutbildningen efter fullbordad gymnasieutbildning, vilket för lärlingarnas del resulterar i ett yrkesbevis. Bygg- och elbranschen brukar lyftas fram som exempel på välfungerande eftergymnasial lärlingsutbildning i traditionella former.⁶ (Mårtensson & Wennemo, 2006)

⁶ Se vidare i kapitel åtta där vi diskuterar erfarenheter av lärlingsutbildning inom byggnads-, el- och VVS-branscherna.

Det nya linjegymnasiets tillkomst innebar en ytterligare expansion av relevantalet inom yrkesutbildningen. I mitten av 1980-talet valde drygt 75 procent av de nytillkommande eleverna yrkesinriktade linjer. (SOU 1986:2) Men inslaget av arbetsplatsförlagd praktik var mycket begränsat inom linjegymnasiet. En undersökning inom ramen för *Arbetsgruppen för översyn av den gymnasiala yrkesutbildningen* (ÖGY-utredningen), visade att i genomsnitt endast 6 procent av studietiden var arbetsplatsförlagd läsåret 1983/84.

Samtidigt som den skolförlagda yrkesutbildningen breddades och fick en mer förberedande karaktär inom det nya linjegymnasiet i början av 1970-talet fanns det gamla offentliga stödet till lärlingsutbildning inom hantverksområdet kvar, om än i begränsad omfattning. Anslagen hade använts för att finansiera utbildning av lärlingar inom bland annat frisöryrket, muraryrket, träsnickeri, etc. En utredning från 1960-talets slut visade att en tredjedel av lärlingsplatserna fanns inom frisöryrket. Som mest utgjorde antalet lärlingsplatser som omfattades av bidraget 2 200; det var år 1970. Procentuellt var ökningen av antalet hantverkslärlingar sedan 1950-talets mitt – från 350 till över 2 000 – betydande. Statistiken från Skolöverstyrelsen visar att söktrycket var stort, dvs. antalet beviljade bidrag var få jämfört med antalet efterfrågade utbildningsplatser.

Det höga söktrycket uppmärksammades i riksdagen, där enskilda företrädare för folkpartiet och högern/moderaterna från 1960-talets slut motionerade om ökade anslag till hantverksmästarnas och byggbranschens utbildning av lärlingar. Dessa ledamöter hade emellertid inte något stöd från sina partier. Förslagen om ökade anslag till lärlingsutbildningen motiverades med att ungdomsarbetslösheten var tilltagande och att alla ungdomar inte ville gå i skolan under så många år. Dessutom framhölls att lärlingarna var anställda och fick avtalsenlig lön, något som innebar skatteintäkter för stat och kommuner. Generellt sett framhölls lärlingsutbildningen som mer effektiv än ungdomsinsatser inom arbetsmarknadspolitikens ram.⁷

Den dåvarande socialdemokratiska regeringen ville däremot successivt minska utrymmet för lärlingsutbildningen. För det första framhölls att flertalet yrken var representerade i gymnasie-

⁷ Se t.ex. 1968 års riksdag. Motioner i andra kammaren, nr 688; 1969 års riksdag. Motioner i första kammaren, nr 505; 1970 års riksdag. Motioner i andra kammaren, nr 1558; 1972 års riksdag. Motion nr 1139.

skolans växande utbildningsutbud – som mest omfattade linjegymnasiet ca 500 olika utbildningsvägar. För det andra menade man att lärlingsutbildningen var feldimensionerad. Så motsvarade t.ex. den stora andelen frisörelever inte alls efterfrågesituationen på arbetsmarknaden. (Riksdagens propositioner 1968–1973. Prop. Nr 1. Statsverkspropositionen. Bilaga 10) Efter det borgerliga maktövertagandet hösten 1976 fortsattes den avveckling av lärlingsbidragen som påbörjats av den tidigare socialdemokratiska regeringen. År 1977 hade antalet bidragsberättigade lärlingar sjunkit till 900. (Prop. 1977/78:100 Bilaga 12)

I slutet av 1970-talet svängde emellertid de ansvariga politikerna och ville nu öka anslagen till lärlingsutbildningen inom hantverks- och byggnadssektorn. Motivet var, förutom problemen med ungdomsarbetslösheten, att linjegymnasiet inte erbjöd den färdigutbildning som efterfrågades av många arbetsgivare. Insatserna för färdigutbildning blev relativt sett mer betungande för små än för stora företag. Anslaget fördubblades och antalet bidragsbeviljade lärlingsplatser bestämdes till 1 600. Men anslaget avvecklades emellertid successivt efter 1980 i och med ett beslut om att inleda försöksverksamhet med vad som kom att kallas gymnasial lärlingsutbildning. (Prop. 1979/80:100 Bilaga 12) Ambitionen var åter att lärlingsutbildningen skulle knytas närmare gymnasieskolan. De ökade anslagen från 1970-talets slut och försöksverksamheten från år 1980 var ett uttryck för ett växande politiskt intresse för lärlingsutbildning i Sverige.

Tidlösa argument för lärlingsutbildning

Ett intressant inslag i diskussionen om lärlingsutbildningens förutsättningar under åren kring linjegymnasiets genomförande, som visar att utgångspunkterna för diskussionen har varit likartade över tid, berörde elevers möjlighet att byta ut det sista året i grundskolan mot lärlingsutbildning i ett företag. Vid grundskolans införande medgavs en sådan möjlighet, även om det betonades att den skulle utnyttjas i mycket begränsad omfattning. År 1970 aktualiserades frågan i samband med att den socialdemokratiska regeringen presenterade en proposition om yrkesutbildningen. (Prop. 1970:159) Här föreslogs att rättigheten att växla det nionde grundskolåret mot bland annat lärlingsutbildning skulle avskaffas. En elev skulle visserligen kunna skiljas från skolan för annan verk-

samhet, men den alternativa verksamheten skulle aldrig kunna betraktas som likvärdig med årskurs 9.

Detta förslag väckte negativa reaktioner bland remissinstanser som Svenska kommunförbundet, länskolnämnder och kommunala skolstyrelser och också en intensiv debatt i riksdagen. Flera ledamöter framhöll att det var orimligt att begära att alla ungdomar skulle fullborda årskurs 9. Effekten blev vantrivsel och utslagning, något som kunde förebyggas om det gavs möjligheter till lärlingsutbildning. (Riksdagens protokoll 1970. Tisdagen den 15 december 1970) Det ifrågasattes också om fullbordandet av årskurs 9 skulle vara ett villkor för tillträde till gymnasial yrkesutbildning.

Vi kan alltså känna igen många av de argument som i dag förs fram för lärlingsutbildning i äldre tiders diskussioner. Det kommer att framgå än tydligare när vi i det följande kapitlet tar steget vidare och granskar de försök med lärlingsutbildning som har initierats under de senaste decennierna.

3 Sentida försöksverksamhet med lärlingsutbildning

År 1980 beslutade regeringen att initiera försöksverksamhet med gymnasial lärlingsutbildning. Det handlade om traditionell lärlingsutbildning med delat huvudmannaskap mellan skola och företag. (SFS 1980:533) Utgångspunkten var att en person som fullbordat grundskoleutbildningen och var anställd skulle kunna söka en utbildningsplats. Försöksverksamheten permanentades från och med år 1985. (SFS 1983:411)

Den kommunala skolstyrelsen ansvarade för den skolförlagda undervisningen, som tänktes ske i ett antal ämnen vid närmaste gymnasieskola, och företaget för den arbetsplatsförlagda. Utbildningen skulle regleras i ett avtal mellan skolstyrelsen å ena sidan samt företaget och lärlingen å andra sidan. Skolstyrelsen hade tillsynsansvar för utbildningen i företagen. För att finansiera utbildningen utgick ett särskilt statsbidrag som baserades på en uppskattning av antalet undervisningstimmar i företagen. Totalt omfattades ca 3 000 personer av lärlingsutbildningen under 1980-talet. Enligt ÖGY-utredningens uppgifter från 1980-talets mitt var inslagen av ämnesstudier begränsade, trots att lärlingarna skulle ha rätt till viss skolundervisning. Ca 70 procent av lärlingarna fanns inom byggbranschen. (SOU 1997:1)

Även om den gymnasiala lärlingsutbildningen formellt sett fanns och fortfarande finns kvar förändrades förutsättningarna markant på 1990-talet. Lärlingsutbildningen knöts från och med 1992/93 till det individuella programmet. (Ds 1998:27) Huvudmannaskapet skulle fortfarande vara delat mellan företag och skola, men några särskilda statliga stödpengar utgick inte längre. Den ekonomiska krisen och den dramatiskt ökade ungdomsarbetslösheten i början av 1990-talet försämrade utsikterna för personer under 20 år med svag utbildningsbakgrund att få en lärlingsanställning. År 1996 fanns endast 39 lärlingar totalt i hela landet inom det individuella programmet. (Redovisning av förslag till ”gymnasial lärlingsutbildning” inför gymnasieskolan 2007) I utvärderingar har bland annat framhållits att lärlingsutbildningens omfattning har begränsats av ett svagt intresse från partsorganisationernas sida (kopplat till hög arbetslöshet) samt av att lärlingsutbildningen inte har varit ett sökbart alternativ inom gymnasieskolan.

Från traditionell till modern lärlingsutbildning

Vid sidan av den gymnasiala lärlingsutbildningen har det på senare år funnits strävanden att utveckla nya former av samarbete mellan skola och arbetsliv. Dessa strävanden går tillbaka till ÖGY som var kritisk till att de arbetsplatsförlagda delarna av utbildning inom det gamla linjegymnasiet var så begränsade. I ÖGY:s förslag om treåriga yrkesutbildningsprogram förordades att minst 10 procent av utbildningstiden under de första två åren skulle vara arbetsplatsförlagd. Under det tredje året skulle 60 procent av utbildningstiden vara arbetsplatsförlagd. (SOU 1986:2)

ÖGY föreslog inte något särskilt statsbidrag för att finansiera utvidgningen av den arbetsplatsförlagda utbildningen utan menade att utgifterna för dessa nytillkommande utbildningsinsatser delvis kunde finansieras genom att företagens kostnader för personalutbildning kunde reduceras. Men samtidigt erkändes att utbildningsåtagandena sannolikt skulle komma att fördelas mycket ojämnt mellan företagen. Därför föreslogs en obligatorisk avgift relaterad till antalet anställda.⁸ Medlen skulle gå till en fond som administrerades av arbetsmarknadens parter. Fonden skulle garantera en kostnadsutjämning mellan utbildande och icke-utbildande företag.

På grundval av ÖGY:s förslag pågick en försöksverksamhet med treåriga yrkesutbildningsprogram åren 1988-1991. Läsåret 1990/91 omfattades över 10 000 nyantagna elever av försöksverksamheten runt om i landet. (SOU 1992:25) I försöken skulle den arbetsplatsförlagda utbildningen omfatta de tidigare omnämnda procentandelarna. Skolöverstyrelsen förmedlade särskilda medel för att dels underlätta administrationen av praktiken, dels ersätta medverkande företag för extrakostnader och produktionsbortfall. Utvärderingar visade att merparten av de berörda företagen inte upplevde sig ha haft några extrakostnader till följd av APU:n som inte hade kompensats av de statliga bidragen. Dessutom visade sig eleverna generellt sett vara mycket positiva till arbetsplatsförläggningen. Uppföljningsstudierna pekade dock på att de branschvisa erfarenheterna varierade mycket, bland annat beroende på skillnader i utbildningstraditioner och i förekomsten av effektiva samarbetsorgan mellan partsorganisationerna. Inom vissa branscher var det uppenbarligen svårt att få till stånd APU i önskvärd omfattning och kvalitet. I genomsnitt uppgick arbetsplatsförlägg-

⁸ Idén hämtades sannolikt från Danmark. Se vidare i kapitel sex.

ningen till lite drygt 50 procent av tiden för eleverna under deras tredje studieår.

Erfarenheterna av försöksverksamheten låg till grund för beslutet om att det nya programgymnasiet som introducerades från år 1994 skulle omfatta totalt minst 15 veckors APU. Det ska noteras att APU-delen blev betydligt mindre omfattande än vad som föreslagits av ÖGY-utredningen och vad som gällt under försöksperioden. Några särskilda bestämmelser om hur företagen skulle kompenseras för sin medverkan i APU fastställdes inte heller i samband med programgymnasiets införande.

Problemen med APU och nya försök med lärlingsutbildning

Efter att APU hade sjuväts 1992 visade det sig snart att det fanns betydande problem. *Kommittén för gymnasieskolans utveckling* som tillsattes 1994 visade bland mycket annat att den arbetsplatsförlagda utbildningen alltför ofta varken uppnådde önskad volym eller kvalitet. (SOU 1996:1 & SOU 1997:107) Ungefär 60 procent av eleverna i yrkesförberedande program hade en APU om 15 veckor, resten hade färre veckor eller inga veckor alls. Det fanns inte några exempel på att arbetsplatsförläggningen var längre än 15 veckor, trots att riktmärket var *minst* 15 veckor. Vid sidan av dessa svårigheter angavs också problem med kopplingen mellan APU och den skolförlagda undervisningen. Samverkan mellan handledare i företag och yrkeslärare i skolan var för liten. Generellt sett pekade man på oklarheter i förståelsen av den arbetsplatsförlagda utbildningens roll. Utgångspunkten var ju att APU inte skulle förväxlas med sedvanlig praktik eller enkel färdighetsträning utan skulle utgöra centrala och kursplanestyrd moment i utbildningen, vilket förutsatte ett nära samarbete mellan skola och företag.

Kritiken ledde fram till ett beslut om ny försöksverksamhet med lärlingsutbildning under perioden 1997-2000. (SFS 1997:762 och SOU 1997:1) I detta sammanhang framhölls åter den stora betydelsen av ett närmare samarbete mellan skola och arbetsliv. 15 pilotprojekt skulle initieras med obligatoriska programråd sammansatta av representanter för skolor och arbetsmarknadens parter. Programråden skulle medverka till att utforma preciserade mål för lärlingsutbildningen, formulera lärlingskontrakt och anskaffa lärlingsplatser. Förslaget följde i stort sett ÖGY:s riktlinjer. Totalt

skulle arbetsplatsförläggningen omfatta en tredjedel av utbildningstiden. I förordningen markerades också att lärlingsutbildningen inte fick påbörjas förrän eleven fullföljt hälften av sin gymnasieutbildning. Med andra ord var avsikten att arbetsplatsförläggningen skulle koncentreras till slutet av utbildningen. När det gäller finansieringsprinciperna avvek förslaget däremot från ÖGY:s förslag. Ett statsbidrag om 1 500 kronor per elev som påbörjade gymnasial lärlingsutbildning utlovades.

Avsikten var att försöksverksamheten med pilotprojekten skulle leda över i en reguljär lärlingsutbildning efter år 2000. (Prop. 1997/98:169) Vid försöksperiodens slut kunde regeringen dock konstatera att verksamheten fått en alltför begränsad omfattning, och föreslog därför att försöksperioden skulle förlängas i syfte att ”samla mer erfarenheter”. (Prop. 1999/2000:68) En arbetsgrupp på utbildningsdepartementet som behandlade frågor om arbetsplatsförlagd utbildning och ”Samverkan mellan skola och arbetsliv” (Ds 2000:62) redovisade att antalet lärlingar i försöksverksamheten enbart uppgick till 308 våren 2000. Totalt hade bara 31 skolor i 28 kommuner ansökt om att få delta i försöksverksamheten. Av dessa skolor valde 14 att aldrig påbörja något försök med lärlingsutbildning. Det är också intressant att notera att de elever som omfattades av försöksverksamheten hade goda betyg. Det handlade inte om studiesvaga elever.

En rad olika skäl till lärlingsutbildningens begränsade räckvidd redovisades av arbetsgruppen i departementspromemorian *Samverkan mellan skola och arbetsliv* (Ds 2000:62). Det handlade om allt från bristande intresse från elevers och partsorganisationers sida till svårigheter att engagera framför allt mindre företag till följd av otillräcklig ekonomisk kompensation. Dessutom pekade man på att lärlingsutbildningen enbart var ett valbart alternativ inom de ordinarie nationella programmen, något som begränsade utbildningens yrkesmässiga räckvidd eftersom flera traditionella yrkesområden inte täcktes av den existerande programstrukturen.

Nu föreslogs istället en ny försöksverksamhet med *lärande i arbetet* (LIA). Försöksverksamheten skulle pågå i tre år fram till första juni 2003. Ungefär en tredjedel av utbildningstiden skulle vara arbetsplatsförlagd, vilket motsvarade 700 poäng eller 30 veckor. (SFS 2000:690) Även i försöken med lärande i arbete förutsattes att lärlingskontrakt slöts och att programråd inrättades. Skolan var också ensam huvudman. Kostnadskompensationen blev

dock betydligt mer generös än i det tidigare försöket; 15 000 kronor per deltagande elev.

Man budgeterade för en volym om 2 000 elever, men det blev aldrig mer än ca 1 500 elever. Försöksverksamheten med LIA förlängdes efter den första treårsperioden och går ut den sista juni 2006. De sista åren har dock ingen ekonomisk ersättning utgått och antalet elever har varit få. Totalt har 475 LIA-platser beviljats efter halvårsskiftet 2003. Av dessa är nästan 25 procent hemmahörande på det företagsförlagda gymnasiet i Tjörns kommun, där man sedan några år bedrivit en framgångsrik verksamhet med arbetsplatsförlagd utbildning och nära samarbete med företagen.⁹

Det är erfarenheterna från LIA som ligger till grund för förslaget från Skolverket om en modern lärlingsutbildning från halvårsskiftet 2007 som för närvarande bereds inom utbildningsdepartementet.

⁹ Se mer om Tjörns företagsförlagda gymnasium i kapitel åtta.

4 Övergången mellan skola och arbetsliv: Den sociala problembilden¹⁰

Innan vi i de följande kapitlen fördjupar analysen av lärlings- och yrkesutbildningens institutionella förutsättningar ska vi i detta kapitel ge en övergripande bild av försörjningseffekter av utbildningsval på gymnasial nivå. Vad betyder en fullbordad gymnasieutbildning ur försörjningssynpunkt? Vilka är skillnaderna mellan yrkes- och studieförberedande gymnasieutbildning och mellan olika enskilda program? Har utbildningens effekter förändrats över tid? Under senare år har flera studier pekat på att yrkesutbildningarna inte tycks ha tillfredsställande effekter på ungdomars arbetsmarknadsetablering. Två förhållanden brukar framhållas särskilt. För det första att genomströmningen har försämrats och att andelen som inte fullföljer utbildningen är betydligt högre i yrkesorienterade än i studieförberedande program. För det andra är arbetslösheten högre bland dem som har fullföljt ett yrkesorienterat program än bland dem som fullföljt ett studieförberedande program.

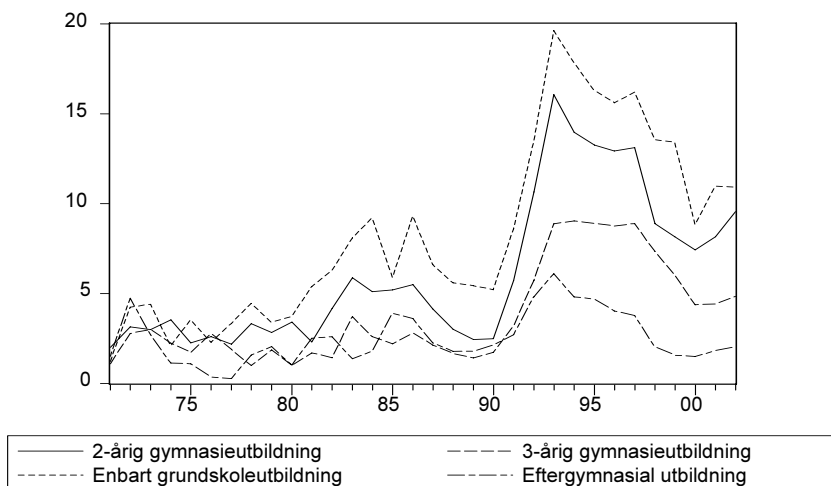
Flera aktörer på utbildnings- och arbetsmarknadsområdet liksom enskilda forskare ifrågasätter följaktligen yrkesutbildningens effekter på ungdomars sysselsättnings- och försörjningsvillkor. Men det finns anledning att vara försiktig och inte dra några förhastade slutsatser. Ett problem i flera rapporter är att den undersökta tidsperioden är kort. Ett annat problem är att antalet kriterier som lyfts fram för att belysa och bedöma utfallet av utbildningen är få.

Till att börja med är det viktigt att studera utfallet av olika utbildningar i ett långsiktigt perspektiv. SCB:s arbetskraftsundersökningar ger oss möjlighet att jämföra arbetslöshet (diagram 1) och sysselsättning (diagram 2) för grupper med olika längd på gymnasieutbildningen från och med 1971 fram till 2002.¹¹ I diagram 1 och 2 redovisas uppgifter separat för personer med utslutande grundskoleutbildning, med arbetslivsförberedande gymnasieutbildning (tvåårig utbildning) och med studieförberedande utbildning (treårig gymnasieutbildning) samt dessutom för alla i åldern 20–24 år.

¹⁰ Detta kapitel bygger i stor utsträckning på kapitel nio i Olofsson, 2005 samt Olofsson & Östh, 2006.

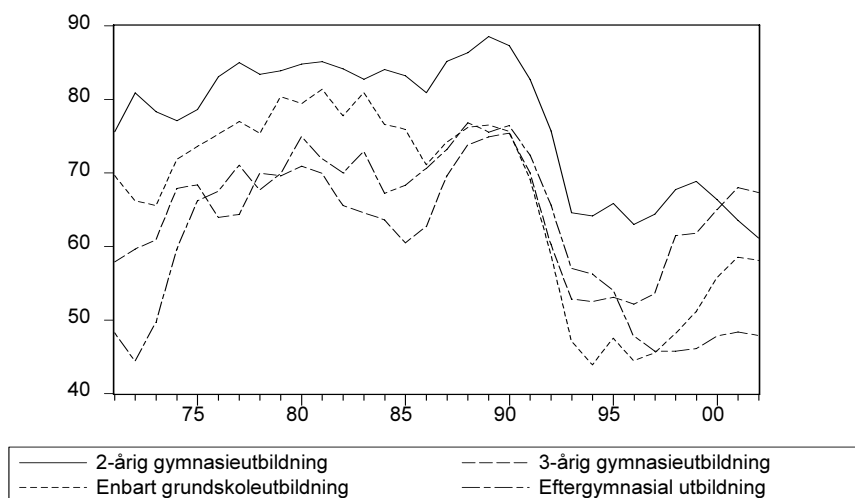
¹¹ Det handlade ursprungligen om tillägsfrågor till AKU beställda av AMS.

Diagram 1 Arbetslöshetstal för 20–24-åringar med olika utbildningsnivå och utbildningsinriktning. Arbetslöshetstalen anger arbetslösheten i procent inom respektive utbildningsgrupp. Åren 1971–2002.

Källa: SCB, Arbetskraftsundersökningarna.

Diagram 2 Sysselsättningsgrad för 20–24-åringar med olika utbildningsnivå och utbildningsinriktning. Sysselsättningsgraden anger andelen sysselsatta i procent inom respektive utbildningsgrupp. Åren 1971–2002.

Källa: SCB, Arbetskraftsundersökningarna.

Vad kan då utläsas av diagram 1 och 2? För det första framgår som väntat att gruppen som saknar gymnasieutbildning har haft högst arbetslöshet under större delen av undersökningsperioden. Gruppen med studieförberedande utbildning har haft lägst arbetslöshet flertalet år, men det vore förhastat att dra slutsatsen att en teoretisk gymnasieutbildning generellt sett har gett bättre förutsättningar för yngres arbetsmarknadsetablering än arbetslivsförberedande utbildning. Orsaken är främst att fler med studieförberedande utbildning väljer förlängda studier framför arbetslöshet, vilket bland annat kan förklaras med skillnader i social bakgrund. Grupperna skiljer sig också åt i andra avseenden än i utbildningsvalet. Det finns problem med selektion vid jämförelser av resultaten.

Diagram 2 visar att sysselsättningsgraden har varit betydligt högre för gruppen med en tvåårig gymnasieutbildning fram till 1990-talets slut. Arbetslöshetstalen för 20–24-åringar med en tvåårig gymnasieutbildning låg nära genomsnittet för åldersgruppen under åren fram till den ekonomiska krisen i 1990-talets början. Både i absolut och relativ bemärkelse var utvecklingen av arbetslöshet och sysselsättning påtagligt negativ för dem med en tvåårig utbildning under åren efter 1990-talets mitt. En förklaring är att omvandlingen av yrkeslinjerna till treåriga utbildningsprogram gör att arbetskraftsundersökningarnas uppdelning av 20–24-åringarna efter två- och treåriga utbildningar blir allt mer missvisande. Men oavsett detta ger den stigande arbetslösheten ingen självklar grund för påståenden om en trendmässig försämring av yrkesutbildningens effekter.

Flertalet uppgifter i detta kapitel om villkoren på arbetsmarknaden för ungdomar i allmänhet, och inkomstutvecklingen för 20–24-åringar i synnerhet, bekräftar bilden av tilltagande etableringssvårigheter och ökade utbildningskrav sedan 1990-talet. Sysselsättningen har fallit och arbetskraftsdeltagandet minskat parallellt med att antalet studerande ökat.

Men 1990-talet kännetecknades också av att fler ungdomar tvingades leva på arbetslöshetsunderstöd och försörjningsstöd. Ungdomars inkomster minskade relativt andra generationers samtidigt som inkomstspridningen inom åldersgruppen blev allt större. (Olofsson, 2005) Den andel av 20–24-åringarna som hade låga inkomster jämfört med befolkningen i övrigt och jämfört med ungdomar i samma ålder ökade både på grund av en låg sysselsättningsgrad och som ett resultat av förlängd utbildning. Ung-

domar med invandrarbakgrund har varit klart överrepresenterade bland dem med låga inkomster, vilket bland annat återspeglas i en jämfört med svenska ungdomar mycket hög andel med försörjningsstöd.

Utbildning och inaktivitet

Vid 1990-talets slut utgjorde andelen inaktiva, enligt definitionen årsinkomster under ett prisbasbelopp, 5 procent bland svenska ungdomar i åldern 20–24 år och 11 procent bland utlandsfödda.¹² Andelen inaktiva bland ungdomar som fötts i Sverige av invandrade föräldrar var 9 procent. Födelseland är en viktig faktor när vi diskuterar inaktivitetens omfattning. Frågan är vilken betydelse utbildningsbakgrunden har? I tabell 2 anges inaktivitetskvoterna för personer utan fullbordad gymnasieutbildning. Det kan tilläggas att år 2002 var andelen personer med högst grundskoleutbildning (båda könen) 19 procent bland 20-åringarna, 11 procent bland 25-åringarna och 11 procent bland 30-åringarna. Andelen 20-åringar utan fullbordad gymnasieutbildning ökade kraftigt fram till slutet av 1990-talet, men har därefter varit relativt stabil och till och med sjunkit något. I tabell 3 anges inaktivitetskvoterna för personer med avslutad gymnasial yrkesutbildning.

¹² Ett prisbasbelopp utgör 39 700 kronor år 2006.

Tabell 2 Procentuella andelar med inkomster under ett prisbasbelopp per år, exklusive förtidspensionerade, sjuka, handikappade, värnpliktiga och studerande.¹³ Både kvinnor och män. Personer med högst grundskoleutbildning.

Ålder	År									
	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
20	32	37	40	45	44	39	36	35	30	31
21	23	23	24	28	29	26	23	21	21	22
22	20	20	19	22	23	23	22	18	16	20
23	21	18	17	18	19	21	22	20	15	16
24	19	19	18	17	17	18	20	20	17	16
25	-	17	16	16	16	15	17	20	17	17
26	-	-	16	17	17	15	14	17	17	18
27	-	-	-	16	16	15	13	16	15	17
28	-	-	-	-	17	15	14	15	14	16
29	-	-	-	-	-	15	14	16	14	14
30	-	-	-	-	-	-	-	15	15	14

Källa: SCB, Louise.

Tabell 3 Procentuella andelar med inkomster under ett prisbasbelopp per år, exklusive förtidspensionerade, sjuka, handikappade, värnpliktiga och studerande. Både kvinnor och män. Personer med högst yrkesorienterad yrkesutbildning.

Ålder	År									
	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
20	29	31	28	34	33	27	22	17	13	13
21	14	16	14	17	18	15	12	9	7	8
22	10	11	9	11	12	11	9	7	6	7
23	9	9	8	9	9	10	9	7	6	6
24	8	9	7	8	8	8	8	7	6	6
25	-	8	7	7	7	7	7	7	6	6
26	-	-	7	7	7	7	7	6	6	7
27	-	-	-	7	7	7	6	6	6	7
28	-	-	-	-	7	7	6	6	6	7
29	-	-	-	-	-	7	7	6	6	7
30	-	-	-	-	-	-	-	7	7	6

Källa: SCB, Louise.

¹³ Med sjuka avser vi i tabellerna 2 och 3 personer som haft sin största årliga inkomst i form av sjukbidrag eller sjukersättning.

Bland dem med grundskoleutbildning som högsta utbildning har många inkomster under ett prisbasbelopp. Andelen ökade kraftigt under 1990-talets inledning. Under 1990-talets senare del minskade andelen något, men inte särskilt dramatiskt. Försörjningsmöjligheterna för dem som saknar gymnasial utbildning har blivit sämre. Andelen med mycket låg årsinkomst bland dem med högst grundskoleutbildning minskar markant med åldern fram till 25 års ålder men efter denna ålder sker ingen större förändring. Detta kan vara ett uttryck för att de lågutbildade som återstår vid denna ålder utgör en "hård kärna" av mycket svårplacerade.

Oväntat få i gruppen med yrkesinriktad gymnasieutbildning tillhör det lägsta inkomstskiktet. Bland dem i 20–21-årsåldern skedde dessutom en påtaglig minskning över tiden. Detta överraskar något mot bakgrund av tidigare forskning där avkastningen på gymnasial yrkesutbildning beskrivits som starkt avtagande över tid. Det är en lägre andel bland yrkesutbildade med låga årsinkomster än bland dem som fullföljt en studieförberedande gymnasieutbildning. Det talar för att yrkesutbildade i relativt begränsad utsträckning hamnar i gruppen med försörjningssvårigheter.¹⁴

För att kunna tolka dessa uppgifter korrekt är det viktigt att ta hänsyn till att grupper med olika utbildning också har olika socialt ursprung och därmed skilda villkor. Längre perioder utan eller med mycket låga inkomster behöver inte ha samma negativa följder för ungdomar som kommer från hem med stabila ekonomiska förhållanden. Perioder med låga inkomster kan vara ett resultat av enskildas aktiva val: sabbatsår, utlandsvistelser etc. eller av att föräldrar bekostar sina barns utbildning. En hypotes är att detta oftare förekommer bland ungdomar som har avslutat en teoretiskt inriktad gymnasieutbildning och/eller högre utbildning.

¹⁴ I en rapport från Nutek från slutet av 1990-talet konstaterades att ungdomar med enbart grundskole- eller gymnasieutbildning i större utsträckning än högskoleutbildade fastnade i lågt betalda och okvalificerade arbeten. Detta konstaterande överensstämde i stort med resultaten från Lena Schröders tidigare studier. Men bortsett från detta framgår det av Nuteks studie att i undersökningspopulationen (ett urval unga vuxna i åldrarna 25–27 år) hade de med en yrkesutbildning från gymnasieskolan högst sysselsättningsintensitet vid undersökningsperiodens början (1987). (Nutek B 1998:4. Se även Schröder, 1995.)

Yrkesutbildningens effektivitet

Det räcker följaktligen inte med uppgifter om arbetslöshet och sysselsättningsgrad för att kunna säga något om olika utbildningars effektivitet. Vi behöver också veta mer om skillnader i social rekrytering mellan olika utbildningar. Elever i arbetslivsorienterade utbildningar kommer oftare från familjer med låga inkomster och utan erfarenhet av högre utbildning än vad elever i studieförberedande utbildningar gör. Dessutom har dessa elever betydligt sämre betygsresultat från grundskolan än elever på studieförberedande program. Med hjälp av SCB:s databas Louise och uppgifter om betyg från grundskolan ska vi i det följande granska villkoren för unga vuxna i åldern 20–24 år med olika utbildningsbakgrund. Uppgifterna täcker åren 1993 till 2002.

För att kunna jämföra utfallet av olika utbildningar och utbildningsinriktningar behöver vi kunskaper om elevers tidigare utbildningserfarenheter. Uppgifter om betygsresultat från grundskolan ger en uppfattning om elevers tidigare skolprestationer. Vi vet också att betygsresultat är starkt korrelerade med elevers sociala bakgrund. Till att börja med kan vi konstatera att personer med högst grundskoleutbildning och med högst yrkesorienterad gymnasieutbildning varit starkt överrepresenterade bland 20–24-åringar med ett betygsresultat från grundskolan som understiger genomsnittet. Avvikelsen ökar från 1993 och framåt. År 1993 uppgick överrepresentationen till knappt 40 procent för dem med högst grundskoleutbildning och till drygt 20 procent för dem med yrkesutbildning. År 2002 var talen ca 70 procent respektive 50 procent. För dem med studieförberedande gymnasieutbildning gäller att de var påtagligt överrepresenterade i gruppen med betygsresultat från grundskolan som översteg genomsnittet.

Jämfört med dem som hade en teoretiskt inriktad gymnasieutbildning hade en betydligt större del av de yrkesutbildades föräldrar en årsinkomst under genomsnittsinkomsten och en utbildning som enbart motsvarade grundskolenivå. (Olofsson & Östh, 2006) Bland både dem med högst grundskoleutbildning och yrkesutbildning var andelen i gruppen vars föräldrar hade en genomsnittsinkomst som understeg medelinkomsten (år 2002) drygt 20 procentenheter högre än vad som motsvarade gruppernas andel av det totala antalet 20–24-åringar. Bland dem med en studieförberedande gymnasieutbildning uppgick överrepresentationen i föräldragruppen med inkomster över genomsnittet till

mellan 10 och 20 procentenheter. Ser vi till föräldrarnas utbildningsnivå finner vi samma mönster. De med högst grundskoleutbildning och gymnasial yrkesutbildning har föräldrar med en svagare utbildningsbakgrund än de med en studieförberedande gymnasieutbildning. Överrepresentationen i gruppen med föräldrar som enbart har grundskoleutbildning uppgick till 50 procent för grundskoleutbildade respektive 40 procent för yrkesutbildade år 2002.

Uppgifterna om betygsresultat från grundskolan och uppgifterna om föräldrarnas utbildning och inkomst illustrerar hur elever fördelas efter social härkomst. En huvudfråga är i vilken utsträckning utbildningarna förmår kompensera för skillnader i socialt ursprung, något som brukar framhållas som ett väsentligt utbildningspolitiskt mål.

Kompenserar yrkesutbildningen för skillnader i social bakgrund?

Tabell 4 redovisar sammansättningen i olika avseenden för tre utbildningsgrupper: de med högst grundskoleutbildning, de med gymnasial yrkesutbildning och de med studieförberedande gymnasieutbildning. Uppgifterna i tabellen nedan ska tolkas enligt följande: Ett tal under 1 betyder att utbildningsgruppens andel av en viss kategori understiger dess andel av det totala antalet personer i åldrarna 20–24 år. På omvänt sätt betyder ett tal över 1 att utbildningsgruppen är överrepresenterad i en viss kategori i förhållande till sin storlek i åldersgruppen som helhet.

Bland dem med mycket låga årsinkomster, under ett prisbasbelopp, utgjorde gruppen med högst grundskoleutbildning en nästan dubbelt så stor andel som gruppens andel av det totala antalet individer mellan 20 och 24 år (ca 15 procent) under åren 1999 till 2002. Det framgår av tabell 4. Gruppens andel av dem med socialbidrag var närmare fyra gånger så stor som utbildningsgruppens andel av antalet 20–24-åringar.

Tabell 4 Andelen med högst grundskoleutbildning, gymnasial yrkesutbildning samt studieförberedande gymnasieutbildning inom olika grupper i förhållande till andelen med respektive utbildning i åldersgruppen som helhet. Ålder 20–24 år.

År	Högst grundskola				Yrkesutbildning				Studieförberedande			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
1993	-	0.7	3.7	0.6	1.2	1.1	0.7	0.8	0.6	1.0	0.6	1.3
1994	1.4	0.7	3.3	0.6	1.3	1.2	0.7	0.9	0.8	1.0	0.6	1.3
1995	1.3	0.8	3.2	0.6	1.3	1.2	0.8	0.9	0.8	1.0	0.6	1.2
1996	1.3	0.7	3.3	0.6	1.3	1.2	0.9	0.8	0.9	1.0	0.6	1.2
1997	1.5	0.7	3.5	0.6	1.5	1.2	0.9	0.8	0.8	1.0	0.6	1.2
1998	1.5	0.8	3.8	0.6	1.5	1.2	0.8	0.8	0.7	1.0	0.6	1.2
1999	1.5	0.8	3.9	0.6	1.5	1.2	0.7	0.9	0.5	1.0	0.5	1.1
2000	1.6	0.9	4.4	0.6	1.6	1.3	0.6	0.9	0.7	1.1	0.3	1.2
2001	1.7	1.0	3.8	0.6	1.6	1.2	1.4	0.8	1.3	1.2	1.0	0.9
2002	1.7	1.0	4.1	0.6	1.5	1.3	0.4	0.9	0.6	1.2	0.2	1.1

1=Under medelbetyg grundskolan.

2=Huvudsakligen förvävsarbetande.

3=Huvudsakligen försörd via försörjningsstöd (socialbidrag).

4=Föräldrar med årsinkomster över genomsnittet.

År	Högst grundskola				Yrkesutbildning				Studieförberedande			
	5	6	7	8	5	6	7	8	5	6	7	8
1993	1.5	0.9	1.5	0.5	0.7	1.4	1.3	0.3	1.2	0.7	0.7	1.3
1994	1.4	0.9	1.6	0.6	0.8	1.4	1.3	0.4	1.1	0.8	0.8	1.2
1995	1.5	0.8	1.5	0.7	0.7	1.5	1.3	0.4	1.1	0.8	0.9	1.1
1996	1.6	0.8	1.4	0.7	0.9	1.5	1.4	0.4	1.1	0.9	0.9	1.0
1997	1.6	0.7	1.3	0.8	0.8	1.5	1.5	0.4	1.0	1.0	0.9	1.0
1998	1.7	0.7	1.4	0.8	0.8	1.5	1.4	0.4	1.0	1.0	0.9	1.0
1999	1.8	0.7	1.5	0.7	0.8	1.5	1.4	0.4	1.0	1.0	0.8	1.0
2000	1.9	0.8	1.6	0.6	0.7	1.6	1.5	0.4	1.0	1.1	0.8	0.8
2001	1.8	0.9	1.7	0.7	1.0	1.3	1.5	0.5	1.0	1.2	1.3	0.6
2002	1.9	0.9	1.6	0.6	0.7	1.4	1.5	0.3	1.1	1.0	0.8	0.8

5=Inkomster under ett prisbasbelopp.

6=Inkomster över tre prisbasbelopp.

7=Huvudsakligen försörd via a-kassa eller aktivitetsstöd.

8=Studierelaterade inkomster.

Källa: SCB. Louise.

20–24-åringar med studieförberedande gymnasieutbildning som högsta utbildningsnivå var något överrepresenterade bland dem med lägst inkomster under början av undersökningsperioden. De utgjorde en lägre andel av de arbetslösa än vad som svarade mot gruppens andel av det totala antalet 20–24-åringar men var däremot överrepresenterade bland studerande, åtminstone fram till 1990-talets mitt. De var klart underrepresenterade i gruppen 20–24-åringar som i huvudsak levde på socialbidrag under åren 1993 till 2002. Representationen bland dem med relativt goda inkomster, från tre prisbasbelopp och uppåt, var betydligt lägre i början av 1990-talet men steg efterhand och motsvarade i stort sett utbildningsgruppens andel av 20–24-åringarna år 2002.

Övergår vi till gruppen med en fullbordad yrkesutbildning på gymnasial nivå kan vi se att dess andel av de arbetslösa var betydligt högre än gruppens andel av det totala antalet 20–24-åringar, i genomsnitt ca 1,2–1,3 gånger högre. Det är negativt, men samtidigt pekar uppgifter om gruppens försörjningssituation på att etableringsproblemen relativt sett var mindre, inte bara jämfört med dem utan gymnasieutbildning utan också jämfört med dem med studieförberedande gymnasieutbildning. De yrkesutbildade har under samtliga år från 1993 och framåt utgjort en mindre andel av antalet socialbidragstagare än vad som svarar mot utbildningsgruppens storlek. Detsamma har gällt andelen med inkomster under ett prisbasbelopp medan andelen som har relativt goda inkomster, tre prisbasbelopp och uppåt, är betydligt högre än vad som svarar mot deras andel av samtliga i åldersgruppen. Av tabell 4 framgår att andelen var 1,5 gånger högre än vad som motsvarade de yrkesutbildades andel av befolkningen i åldrarna 20–24 år under åren 1993 till 2002. Andelen av de yrkesutbildade som förvärvsarbetade och huvudsakligen försörjde sig på löneinkomster var också högre än deras andel av åldersgruppen (1,2 gånger högre).

Den låga andelen socialbidragstagare i kombination med den höga andelen med goda inkomster talar för att yrkesutbildningen har gett bättre förutsättningar för de unga att inte bara få arbeten, om än inte alltid varaktiga, utan också möjligheter att kvalificera sig för en ur försörjningssynpunkt tillräcklig ersättning via arbetslöshetsförsäkringen eller andra trygghetsförsäkringar.

Det krävs ytterligare forskning för att med större säkerhet kunna uttala sig om orsakssambanden och effekterna av olika utbildningsinriktningar på gymnasial nivå, men det som redovisats ovan antyder mer positiva effekter av gymnasial yrkesutbildning än vad

som vanligen brukar antas. Det bör återigen betonas att de resultat som har presenterats ovan främst hänför sig till personer som har fullföljt en utbildning inom ramen för det gamla linjegymnasiet.

Yrkesutbildningens karaktär

Yrkesutbildningar med olika profil och bredd kan ge olika förutsättningar för både vidare utbildningsval och arbetsmarknadsinträde. En hypotes är att profilerade utbildningar som vätter mot väldefinierade yrken med etablerade certifieringssystem ger förutsättningar för en snabbare övergång från skola till arbetsliv. För att undersöka detta närmare har vi valt ut nio utbildningsinriktningar: omvårdnad, estetisk, medie, barn och fritid, byggnads, el, fordon, industri och hantverk och kompletterat dessa yrkesutbildningar med uppgifter från de studieförberedande utbildningarna samhällsvetenskapligt och naturvetenskapligt program. Kohorten som föddes 1976 har följts. I tabell 5 redovisas uppgifter för yrkesprogrammen. Observera att urvalet avser personer som hade dessa utbildningar som högsta avslutade utbildningsnivå år 1996. Samtliga andelsuppgifter avser andelen av det totala antalet personer i åldersgruppen med angiven utbildning.

Tabell 5 Andel kort- och långtidsarbetslösa samt andel med inkomster under ett prisbasbelopp respektive över tre prisbasbelopp efter utbildningsprogram. 22-åringar år 1998, 24-åringar år 2000 samt 26-åringar år 2002¹⁵ (ppb=prisbasbelopp).

<i>Gymnasieutbildningar</i> <i>22-åringar år 1998</i>	<i>Andelar i procent</i>			
	<i>Korttids-</i> <i>arbetslös</i>	<i>Långtids-</i> <i>arbetslös</i>	<i>< 1 pbb</i>	<i>>3 pbb</i>
Omvårdnads	36	18	5	51
Estetiskt	47	9	17	13
Medie	43	7	13	34
Barn och fritid	44	17	10	32
El	33	6	9	59
Fordon	34	7	8	71
Hantverks	40	18	30	27
Samhällsvetenskapligt	41	8	15	26
Naturvetenskapligt	30	6	14	16
Industriprogrammet	42	8	11	62
Byggprogrammet	51	11	10	55

<i>Gymnasieutbildningar</i> <i>24-åringar år 2000</i>	<i>Andelar i procent</i>			
	<i>Korttids-</i> <i>arbetslös</i>	<i>Långtids-</i> <i>arbetslös</i>	<i>< 1 pbb</i>	<i>>3 pbb</i>
Omvårdnads	23	12	3	76
Estetiskt	33	5	12	35
Medie	28	4	6	59
Barn och fritid	33	11	6	64
El	17	3	4	81
Fordon	22	3	5	86
Hantverks	22	8	31	40
Samhällsvetenskapligt	20	5	9	72
Naturvetenskapligt	18	5	13	65
Industriprogrammet	19	6	5	86
Byggprogrammet	27	4	6	85

<i>Gymnasieutbildningar</i> <i>26-åringar år 2002</i>	<i>Andelar i procent</i>			
	<i>Korttids-</i> <i>arbetslös</i>	<i>Långtids-</i> <i>arbetslös</i>	<i>< 1 pbb</i>	<i>>3 pbb</i>
Omvårdnads	17	8	3	81
Estetiskt	27	9	13	62
Medie	24	7	11	70
Barn och fritid	24	9	4	77
El	12	4	4	90
Fordon	16	4	5	89
Hantverks	20	10	25	53
Samhällsvetenskapligt	19	6	10	72
Naturvetenskapligt	19	5	15	67
Industriprogrammet	19	5	6	86
Byggprogrammet	27	7	7	84

Källa: SCB, Louise.

¹⁵ Som långtidsarbetslös räknas den som varit arbetslös 6 månader eller längre.

Av tabell 5 framgår att bland de yrkesorienterade utbildningarna har arbetslösheten varit lägst för personer som följt el- och fordonsutbildningarna. Detta är utbildningar med väldefinierade yrkesprofiler och tydliga certifieringsregler. De som gått dessa utbildningar har också låga andelar med årsinkomster under ett prisbasbelopp och höga andelar med inkomster över tre prisbasbelopp, vilket pekar på en framgångsrik etablering på arbetsmarknaden. Hantverksutbildningen är också klart yrkesprofilerad, men här är arbetslösheten högre samtidigt som andelen med inkomster över tre prisbasbelopp är betydligt lägre. Hantverksinriktningen dominerades helt av kvinnliga elever. Det svaga utfallet pekar på att utbildningarna orienteras mot verksamheter med en svag sysselsättningsutveckling och osäkra anställningsförhållanden. Trots att omvårdnads- och barn och fritidsutbildningarna är orienterade mot väletablerade yrkesverksamheter inom offentlig sektor, är arbetslösheten högre och inkomsterna betydligt lägre än för dem från el- och fordonsutbildningarna. En förklaring är att många av kvinnorna arbetar deltid.¹⁶ Den höga andelen långtidsarbetslösa skulle kunna återspegla omfattande deltidarbetslöshet.

Den estetiska utbildningsinriktningen och medieutbildningen representerar två utbildningar med en svagare yrkesprofil. Arbetslösheten är relativt hög samtidigt som andelen med låga inkomster också är hög. Utfallet för dem som följt estetisk utbildning tycks särskilt svagt. Båda utbildningarna är kvinnodominerade utbildningar, om än inte lika utpräglade sådana som hantverks-, omvårdnads- och barn och fritidsutbildningarna. Den något vagare yrkesorienteringen talar för att en större andel av eleverna väljer vidare studier. Våra uppgifter för år 2000 bekräftar också detta. Andelarna av 24-åringarna med dessa utbildningar som studerade var 35 respektive 23 procent jämfört med enbart 10 respektive 13 procent för omvårdnads- och barn och fritidsutbildningarna. Av dem som följt hantverksutbildningen studerade relativt många, 18 procent. Av dem som följt de extremt mansdominerade el- och fordonsutbildningarna (enbart 2 procent kvinnliga elever i 1976 års kohort) studerade få år 2000, enbart 4 respektive 10 procent. Som jämförelse kan nämnas att av dem som gått samhällsvetenskaplig och naturvetenskaplig utbildning var motsvarande tal 38 respektive 46 procent. Det finns ett tydligt samband mellan medelbetyg från

¹⁶ För en mer utförlig genomgång av könsfördelningen på olika gymnasieprogram hänvisas till Jan O Jonssons bilaga i SOU 2004:43 (bilaga 6).

grundskolan och andelen studerande efter gymnasieutbildningen. Högst betyg av dem som tillhörde 1976 års kohort och som följt yrkesorienterade utbildningar hade de som följt medieutbildningen, estetisk utbildning och hantverksutbildningen.

Graden av yrkesprofilering i utbildningen kan ha betydelse, i alla fall på marginalen. Men det finns också andra förhållanden som påverkar utbildningens effekter på sysselsättning och inkomstutveckling, inte minst branschens ekonomiska styrka, arbetsorganisation och anställningsvillkor. Bakom dessa förhållanden döljer sig inte bara ekonomiska, produktionstekniska och arbetssociologiska förhållanden utan också traditioner förknippade med könsarbetsdelningen på arbetsmarknaden. Uppgifterna bekräftar bilden av en tydlig uppdelning mellan män och kvinnor, där männen befinner sig i de verksamheter som erbjuder tryggast sysselsättning och förmånligast inkomstutveckling. Det kan tilläggas att medelbetygen från grundskolan tycks ha haft ganska begränsad inverkan i detta sammanhang. Svagast medelbetyg hade i 1976 års kohort de elever som följt el- och fordonsutbildningarna. Trots detta var övergången från skola till arbetsliv mindre problemfylld. Betygens styreffekt framgår framför allt av benägenheten att studera vidare. De unga kvinnorna med högre betyg och sämre förutsättningar i arbetslivet var mer benägna att studera vidare än pojkarna med sämre betygsresultat och bättre utsikter i arbetslivet.

Som framgick av de inledande avsnitten i kapitel två visar flera internationella studier att yrkesutbildning kan ha en viktig social funktion. Den kan underlätta försörjningen för personer med en bakgrund i familjer med lägre inkomster och låg utbildning, minska utslagningen från utbildning på sekundär nivå och motverka tidig social marginalisering. I Sverige är ett utbildningspolitiskt mål att utbildningarna ska kompensera för elevers skilda sociala bakgrund. Detta mål har långt ifrån infriats, men under 1990-talets turbulenta år har yrkesutbildade 20–24-åringar haft en klart bättre inkomstutveckling än dem utan gymnasieutbildning. De yrkesutbildade har också haft högre sysselsättnings- och inkomstnivåer än dem som har gått en teoretiskt orienterad gymnasieutbildning, vilket främst förklaras av att de med teoretiskt inriktad gymnasieutbildning fortfarande är studerande.

Att elever inom teoretiskt orienterad gymnasieutbildning i större utsträckning väljer förlängda studier jämfört med elever med yrkesförberedande utbildning, kan också ses i ljuset av elevernas sociala bakgrund. Det är väl bekant från både svenska och internationella

studier, att elever med en ekonomiskt och socialt mer välbeställd bakgrund väljer förlängda studier. De har också lättare att få jobb i samband med övergången från skola till arbetsliv. Det faktum att de i större utsträckning väljer studier framför otrygga arbetsförhållanden kan ses som ett uttryck för att den sociala bakgrunden påverkar individers reservationslön, dvs. att föräldrars utbildningsbakgrund och inkomstnivåer påverkar elevers anspråk på lön och arbetsinnehåll. (Caroleo & Pastore, 2005) Vi kommer att återkomma till dessa frågor i kapitel sju.

Utlandsfödda och yrkesutbildning

Vilka slutsatser kan vi då dra av utvecklingen på arbetsmarknaden sedan 1990-talets början? För det första är det uppenbart att frånvaro av gymnasieutbildning leder till mycket stora etableringsproblem. Mot denna bakgrund är det positivt att andelen i befolkningen som saknar gymnasieutbildning har minskat, bland annat genom de stora satsningarna på vuxenutbildning i spåren av Kunskapslyftet. Samtidigt är det oroande att många ungdomar har svårt att fullfölja sin gymnasieutbildning. I detta sammanhang finns det särskild anledning att uppmärksamma situationen för ungdomar med invandrarbakgrund.

För det andra kan nedgången i andelen av en kohort som fullföljer en yrkesinriktad utbildning ge negativa effekter på ungdomars försörjningsmöjligheter. 1990-talet präglades av en mycket kraftig nedgång i andelen med avslutad gymnasial yrkesutbildning, från knappt hälften till drygt 30 procent av den totala populationen. Det kan ha bidragit till att såväl de med låga inkomster som de inaktiva blivit fler. Under senare år har andelen som väljer yrkesutbildning återigen ökat, vilket kan förändra förutsättningarna på denna punkt.

För det tredje är det uppenbart att könsfördelningen mellan olika utbildningar inom gymnasieskolan bidrar till olika förutsättningar för flickors och pojkars etablering på arbetsmarknaden. Skillnaderna i utbildningsval återspeglar könsarbetsdelningen i samhället som helhet. Segregeringen kan leda till rekryteringsproblem i vissa yrken och branscher.

Ungdomar med invandrarbakgrund är överrepresenterade bland dem som inte fullföljer gymnasieskolan.¹⁷ De utgör ca 20 procent av befolkningen i åldrarna 16–19 år men endast ungefär 11–12 procent av de elever som följer nationella program i gymnasieskolan. Förklaringen till differensen mellan deras andel av befolkningen och deras andel i gymnasieskolans nationella program är att många återfinns inom det individuella programmet. Läsåret 2004/05 utgjorde, enligt Skolverket, eleverna med invandrarbakgrund drygt 20 procent av de nyantagna eleverna till det individuella programmet. (Beskrivande data 2005) Nästan 30 procent av eleverna med invandrarbakgrund gick direkt från grundskolan till det individuella programmet. De har också en relativt sett stark representation i studieförberedande program (dock mindre än deras andel av befolkningen). De utgjorde 18 procent av de antagna till naturvetenskapliga programmet och 15 procent av de antagna till det samhällsvetenskapliga programmet.

Däremot är elever med invandrarbakgrund med något enstaka undantag kraftigt underrepresenterade i de yrkesorienterade programmen. Av de antagna till nationella program läsåret 2004/05 fanns 54 procent av eleverna med svensk bakgrund på yrkesförberedande program. Motsvarande andel för de utlandsfödda var 34 procent. Eleverna med invandrarbakgrund utgjorde i genomsnitt endast 7 procent av de antagna till yrkesförberedande program. I de kvinnodominerade programmen omvårdnad samt handels och administration utgjorde visserligen de utlandsfödda relativt många (12 respektive 15 procent), men annars var andelarna överlag mycket låga i förhållande till gruppens andel av den totala elevpopulationen. Andelen invandrarungdomar var färre än 8 procent av alla antagna till barn- och fritidsprogrammet, 5 procent i industriprogrammet, något mindre än 5 procent i energiprogrammet och ca 4 procent i byggprogrammet.

En viktig fråga är varför utlandsfödda i så liten utsträckning väljer yrkesförberedande program på gymnasiet. Den redovisade statistiken talar för att en individ som fullföljer en yrkesorienterad utbildning på gymnasiet har större chanser att få ett jobb och hyfsade inkomster, inte bara jämfört med dem utan fullständig gymnasieutbildning utan också jämfört med dem som gått en allmän-teoretisk utbildning.

¹⁷ Ungdomar med invandrarbakgrund är en samlad beteckning för utlandsfödda och andragenerationens invandrare.

Andelen i åldrarna mellan 25 och 30 år som huvudsakligen försörjer sig på annat än förvärvsarbete är i dag ca 45 procent bland de utlandsfödda, jämfört med knappt 30 procent bland de svenskfödda. Andelen som årligen upplever någon period av arbetslöshet är ca 15 procentenheter högre och andelen med mycket låg årsinkomst, under ett prisbasbelopp, utgör 20 procent mot enbart ca 5 procent bland de svenskfödda. (Olofsson & Östh, 2006) Givet att yrkesutbildning underlättar etableringen på arbetsmarknaden, är det olyckligt att intresset för att välja yrkesutbildning är så lågt bland invandrarungdomar och då i synnerhet bland utlandsfödda. Yrkesutbildningen på gymnasial nivå skulle kunna ge fler invandrarungdomar arbetslivskontakter och därmed större chanser till ett varaktigt jobb.

5 Den utbildningsekonomiska problembilden

Nationalekonomer har analyserat utbildning i stort sett sedan disciplinens födelse. Olika angreppssätt har förekommit och förekommer – delvis i konflikt med varandra, delvis kompletterande varandra. Vi ska här se de olika förklaringarna och analyserna som komplement till varandra och efter en genomgång och diskussion se hur de går att relatera till frågan om lärlingsutbildningens finansiering och organisation.

Utbildning som konsumtion

Under en stor del av 1900-talet, fram till mitten av 1950-talet, behandlades utbildning främst som konsumtion inom ekonomisk forskning. Ju högre inkomster, desto mer vill hushållen och individerna betala för utbildning enligt denna ansats. De ökade inkomsterna leder till mer utbildning – det är inte den ökade utbildningsnivån som leder till högre produktivitet och därmed till högre inkomster enligt detta synsätt. Det kan också utläsas från uppbyggnaden av nationalräkenskaperna – den offentliga sektorns kostnader för utbildning räknas som offentlig konsumtion och inte som offentliga investeringar.

Utbildning som konsumtion är numera inte det dominerande teoretiska synsättet men det hindrar inte att konsumtionsaspekter påverkar utbildningsvalen. Vissa kurser och utbildningar är populära till viss eller stor del genom att själva utbildningen är uppskattad, inte för vad utbildningen leder till. Det förhållandet att många yrkesutbildningar i gymnasieskolan (t.ex. industriprogrammet, vård- och omsorgsprogrammet) har stora problem att rekrytera elever trots goda arbetsmarknadsutsikter, samtidigt som program med osäkra arbetsmarknadsutsikter (estetiska programmet, medieprogrammet) är mycket populära illustrerar väl detta förhållande. Olika gymnasieskolor såväl som högskolor konkurrerar inbördes genom att framhålla kringaktiviteter på skolorna, företräden hos den ort där skolan/högskolan är belägen etc. Allt detta pekar på att konsumtionsinslag har betydelse för val av utbildning.

Utbildning som investering

Det dominerande synsättet bland ekonomer och politiker är sedan några decennier att utbildning ska ses som en investering i human-kapital. Utbildning leder till högre produktivitet genom att individen får ökade kunskaper och färdigheter som i en marknads-ekonomi leder till högre lön. Utbildning kan dels ske i skolform på olika nivåer, dels i samband med arbete.

Utbildning är investering och investeringen består dels av och i regel främst av den tid individen lägger ner på utbildning, tid som annars kunde ha använts till arbete, dels av mer direkta kostnader för lärare, lokaler, undervisningsmaterial etc. Detta att tid avsatt för utbildning leder till högre lön behandlades redan av *Adam Smith* i *Wealth of Nations* år 1776. Han såg det som en av flera former av kompensande löneskillnader. Krävdes det längre tid för att lära sig ett yrke jämfört med ett annat så blev också lönen högre (annars skulle individer inte utbilda sig för yrket). Adam Smith betonade alltså kostnaderna för utbildningen (kostnadssidan) och inte att utbildningen ledde till högre produktivitet.

Utbildning behöver inte ske i skolform utan kan också ske i samband med arbete genom att en större eller mindre del av tiden avsätts till utbildning. Analysen blir helt parallell till den för utbildning på heltid i skola. Kostnaderna är av samma slag och resultatet också detsamma – en högre produktivitet.

Den som kanske främst har stått för utvecklingen av human-kapitalteorin är *Gary Becker*. Han gjorde en viktig distinktion mellan två typer av utbildning – generell utbildning och (företags)specifik utbildning. Med generell utbildning avses sådan utbildning som leder till kunskaper som kan användas på många olika ställen – lära sig läsa, skriva och räkna är typiska exempel på sådana kunskaper. Företagsspecifik utbildning är sådan utbildning som leder till högre produktivitet i ett enskilt företag, men inte utanför detta företag. Det kan vara svårt att hitta exempel på sådan utbildning – i regel går kanske något av nästan alla typer av utbildning att använda sig av på andra arbetsplatser än vid den där man får sin utbildning. Men vi kan se det som ett kontinuum av olika typer av utbildning som kan vara mer eller mindre generell. En speciell variant är utbildning som ger kunskaper av värde endast inom ett visst yrke eller en viss bransch, men inte utanför yrket eller branschen – yrkes- eller branschspecifik kunskap.

Vilken typ av kunskap det är fråga om har betydelse för hur utbildningen finansieras, speciellt om en arbetsgivare vill finansiera den eller inte. Låt oss först se på fallet med generell utbildning. Generell utbildning leder enligt humankapitalteorin till allmänt högre produktivitet. Ett företag som anordnar generell utbildning för sina anställda måste antingen höja lönen för de anställda till en nivå som svarar till den nu högre produktiviteten eller finna att de anställda går till andra arbetsgivare. Arbetsgivare som finansierar generell utbildning får inte igen kostnaderna för investeringen, och de kommer därför i regel inte att finansiera sådan utbildning. Nu kan det enligt teorin finnas undantag på grund av att arbetskraft inte alltid reagerar fullt ut på löneskillnader – det finns flyttkostnader. Arbetsgivare har i större eller mindre grad en monopsonställning. Företag med en stark monopsonställning, typexempel är ett bruksföretag på en mindre ort, kan bidra till att finansiera generell utbildning i vetskap om att merparten kommer att stanna i företaget trots att lönen är högre på annat håll. Även företag med en svag monopsonställning kan vinna på att anordna kortare generell utbildning (det finns exempel från bemanningsbranschen i USA). Trots reservationer vad gäller inslag av monopsoni är dock huvudresultatet att generell utbildning antingen är skattefinansierad och/eller är finansierad av dem som går utbildningen.

Den andra formen av utbildning är den specifika utbildningen. Vid sådan utbildning kan företaget som anordnar den finansiera den och få igen vad det lagt ut genom att fortsätta att betala samma lön som tidigare. Den utbildade individen har fått högre produktivitet, men bara vid arbete inom företaget och kan inte vinna något genom att byta arbetsgivare. Nu finns det ju individer som ändå flyttar trots att de inte får högre lön. Ett sätt för en arbetsgivare att minska en sådan risk att förlora investeringen, vore att låta individen finansiera utbildningen och i stället betala en lön som motsvarar den högre produktiviteten. En företagsspecifik utbildning medför emellertid en risk för individen om företaget skulle lägga ner eller ändra på innehållet i verksamheten. Oftast blir lösningen därför ett mellanting. Lönen blir lägre under utbildningen (individen finansierar en del av den) men däremot högre efter utbildningen än för dem som inte genomgått utbildningen. Individen och företaget delar på såväl kostnaderna som avkastningen av utbildningen.

Den empiriskt inriktade utbildningsforskningen har i mycket kommit att bygga på så kallade *Mincerekvationer* som lanserades av

Jacob Mincer i början av 1970-talet och som estimeras med hjälp av individdata. I en Mincerekvation är lönen det som ska förklaras och de förklarande variablerna är antal skolår och antal år med arbetslivserfarenhet (som står för uppbyggande av kunskap i arbetslivet). Regelmässigt erhålls samband som visar på att lönen blir högre ju fler skolår och ju fler år i arbetslivet (dock för denna variabel en avtagande avkastning). Det är dock inte självklart att det är utbildningen som genom ökad produktivitet leder till den högre lönen. Det kan finnas en selektion som är sådan att de som har en högre produktivitet redan före utbildningen är de som utbildar sig i större utsträckning. Vi har ett selektivetsproblem. Mycket forskning på området är inriktat på att skilja ut hur mycket av avkastningen på utbildning som verkligen är en avkastning och vad som förklaras av selektionen till utbildning. Humankapitalansatsen har fått en dominerande ställning men det finns alternativa och kompletterande förklaringar. Nedan berörs vissa av dessa förklaringar och i kapitel sju kommer vi att diskutera alternativa synsätt när det gäller bedömningen av generell och yrkesinriktad utbildning.

Filtrering, sortering, signalering och nätverk

Det uppkom ganska tidigt en kritik av humankapitalteorin. Kritiken gällde inte att mer utbildning var kombinerad med högre lön utan var en fråga om orsakssambandet. Var det verkligen ökade kunskaper som ledde till högre lön? En möjlighet var att utbildningen var ett sätt att mäta personers kapacitet. Med stigande nivå i utbildningen krävs allt mer av den individ som genomgår den. Genom att gå igenom olika utbildningsnivåer visar individen sin kapacitet. Hög kapacitet kan vara intelligens men också uthållighet – att kunna genomföra större arbetsuppgifter – vilket ju är något som kännetecknar en längre utbildning. Utbildningssystemet filtrerar enligt detta synsätt dem med olika hög grad av förmåga, men skapar inte förmågan.

Nära filtreringsteorin ligger signaleringsteorin – enligt denna är en genomgången utbildning ett sätt att sända ut en signal om sin förmåga. De som har hög kapacitet kan genomföra en utbildning med mindre ansträngning eller snabbare än andra. Det är mindre kostsamt för dessa individer att sända en signal om hög kompetens och den blir därför trovärdig för arbetsgivaren.

Kritiken mot dessa båda teorier är att det är ett dyrt sätt att filtrera fram olika begåvningsnivåer eller att sända ut signaler och om det vore den enda funktionen så skulle marknaden ha etablerat andra billigare former. Även om det inte är realistiskt att se filtrering och signalering som utbildningens enda eller dominerande funktion kan de båda teorierna bidra som komplement till humankapitalteorin.

En annan närliggande förklaring till att utbildning leder till högre inkomster är att utbildning sorterar individer efter fallenhet för olika typer av arbeten. Olika individer har intresse och fallenhet för olika typer av arbeten. Det kan vara svårt för en ung person att veta vad han eller hon passar för. Utbildningssystemet blir enligt detta synsätt en möjlighet för att testa fallenhet för olika typer av verksamheter och fyller på så sätt en viktig funktion för att få rätt person på rätt plats. Det pekar också på att studieavbrott inte alltid ska tolkas som ett misslyckande utan i en del fall kan ses som ett resultat av informationsinsamling. Eleven har funnit, kanske efter en praktikperiod, att utbildningen inte leder till ett yrke som passar eleven och avbryter därför utbildningen. Det pekar på vikten av tidiga praktikperioder.

Utbildning kan också ha andra funktioner som gör att den blir attraktiv och leder till högre inkomster. En sådan funktion är att den leder till en uppbyggnad av nätverk. En form av nätverk är sådana som bildas med andra personer som följer samma utbildning eller studerar på samma skola eller universitet – ”har samma skolslips”. Att studera på Harvard, Princeton eller Yale i USA, Oxford i Storbritannien eller Tokyo University i Japan innebär att etablera kontakt med framgångsrika nätverk. Nätverk etableras också på andra nivåer i utbildningssystemet. Att nätverk har betydelse kan vara en förklaring till att personer som invandrar efter skolåldern ofta får en sämre ställning på arbetsmarknaden än vad de får som invandrat i lägre ålder. Men nätverk kan också ha en annan karaktär – en praktikperiod kan leda till kontakter med potentiella arbetsgivare.

I kapitel sju kommer vi att återkomma till olika forskares syn på utbildningens sorterande funktioner. Det kommer då att handla mer specifikt om uppdelningen mellan generell och yrkesförberedande utbildning, där kritiska uppfattningar om utbildningens socialt och klassmässigt reproducerande funktioner ställs mot etablerade humankapitalteoretiska synsätt.

Lärlingsutbildning och utbildningsekonomi

Vad kan vi då säga om lärlingsutbildning mot denna bakgrund? Vi ska avrunda detta kapitel med några noteringar.

1. Den klassiska lärlingsutbildningen kan betraktas som generell utbildning i den bemärkelsen att den leder till högre produktivitet inte bara i det företag där personen utbildas utan också på andra arbetsplatser. Det betyder att ett enskilt företag inte har ekonomiska incitament för att finansiera sådan utbildning genom att ge lärlingar lön under utbildning och i övrigt stå för kostnader om det inte finns någon möjlighet att få igen kostnaderna.
2. Det kan i vissa fall finnas möjligheter att få igen kostnaderna. Ett fall är där företaget har en monopsonställning på en lokal arbetsmarknad. De som utbildas tenderar att stanna kvar och företaget kan då förvänta sig att i genomsnitt få behålla den anställda tillräckligt länge för att få tillbaka kostnaderna för investeringen i lärlingsutbildningen.
3. Ett andra sätt för företaget att få igen utbildningskostnaderna är att lärlingsutbildningen görs så lång att det finns tid i slutet av utbildningen då lärlingen lämnar ett bidrag till produktionen som är större än vad lärlingen får i lön. Detta är i sin tur lättare att åstadkomma i ett system som lägger stor vikt vid genomgången utbildning för behörighet för vissa typer av arbeten (legitimationskrav).
4. Ett tredje fall är när det är fråga branschspecifika utbildningar som ökar produktiviteten i branschen men inte utanför denna. I ett sådant fall är det möjligt med en finansiering via avgifter från företagen i branschen till en gemensam fond som i sin tur betalar till de företag som utbildar. I det följande kapitlet kommer vi att illustrera med sådana exempel från Danmark och Tyskland.
5. Lärlingsutbildningen har historiskt haft en liten betydelse i Sverige. De sentida försök som har introducerats med gymnasial lärlingsutbildning har också, som framgick av kapitel tre, fått en begränsad omfattning. Den främsta förklaringen är, som framgick av kapitel två och tre, att partsorganisationernas och företagens engagemang har varit svagt. Man har inte lyckats lösa de inneboende intressekonflikter som är kopplade till finan-

sieringen av utbildningen. Staten har främst sett lärlingsutbildningen som en metod att avlänka elever som har svårt att klara sig i skolan, dvs. mindre studiemotiverade elever. Detta kan ha bidragit till att ge lärlingsutbildningen en negativ stämpel. I nästa kapitel där vi berör erfarenheterna från länder med klassiska lärlingsutbildningsmodeller kommer vi att kunna se hur viktigt arbetslivets engagemang är, både vad gäller organisation och medfinansiering. Vi kommer också att kunna se att lärlingsutbildningen fyller en annan funktion än att fungera som säkerhetsventil för elever med skolproblem.

En generell slutsats efter denna teorigenomgång är att det är svårt att förlita sig på att enskilda arbetsgivare ska vilja etablera kvalificerade lärlingsutbildningar om de ska finansiera dem på helt egen hand. Någon form av offentlig finansiering eller reglering är nödvändig om en omfattande lärlingsutbildning enligt den klassiska modellen ska etableras. Regleringen kan också vara på branschnivå. En annan slutsats är att en lärlingsutbildning med liten omfattning kan ha en nackdel just genom att vara liten. Det kan upplevas som negativt i ung ålder att göra något annat än vad majoriteten av kamraterna gör (lägre "konsumtionsvärde" av utbildningen). Arbetsgivare kan också bli misstänksamma mot arbetssökande som inte har följt den "vanliga" utbildningsvägen (kan se det som negativ signal); utbildningen kan få en stigmatiserande effekt.

Vi ska nu titta närmare på förutsättningarna för den klassiska lärlingsutbildningen genom att rikta blickarna mot andra länders erfarenheter. Vi inleder med två länder där lärlingsutbildningen av tradition har haft en mycket stark ställning: Danmark och Tyskland.

6 Den klassiska lärlingsutbildningen. Erfarenheter från Danmark och Tyskland

I kapitel två konstaterade vi att det internationellt går att urskilja flera modeller för yrkesinriktad utbildning på gymnasial nivå. En internationell utblick visar att yrkesutbildningens organisation hänger nära samman med förhållandena på arbetsmarknaden; det som lite diffust brukar kallas för arbetsmarknadsrelationer eller *industrial relations* på engelska (Thelen, 2004). De centrala aktörerna är staten, arbetsgivarna och de fackliga organisationerna. Organisationen av den grundläggande yrkesutbildningen skiljer sig åt mellan olika länder, men det går att urskilja några få huvudmodeller. Olika mellan dessa beror på skilda traditioner, bland annat för utbildningens frihet i relation till arbetslivet, statens roll i ekonomin samt politiska styrkeförhållanden mellan löntagare- och arbetsgivarintressen (Ashton, Sung & Turbin, 2000).

Förutom den svenska yrkesutbildningsmodellen där utbildningen ges i offentlig regi, men där det alltid funnits inslag av partsinflytande, kan man hänvisa till den näringslivsorganiserade danska och tyska modellen samt den brittiska och nordamerikanska traditionen av huvudsakligen akademiskt inriktad utbildning på gymnasial nivå (se tabblån nedan). I de två förstnämnda modellerna har staten och partsintressena traditionellt spelat en betydande roll för kompetensförsörjningen i arbetslivet, medan företagen själva fått bära huvudansvaret i Storbritannien och USA. Men modellerna är inte statiska. Som framgått framhävs det generella eller akademiskt inriktade utbildningsinnehållet allt mer på gymnasial nivå. Dessutom har mer och mer beslutskompetens decentraliserats, i Sverige som en följd av kommunaliseringen av skolan i början av 1990-talet. Ett ökat lokalt inflytande över utbildningarnas organisation och innehåll innebär att gymnasieutbildningarna i Sverige och flera andra länder blivit betydligt mindre standardiserade än tidigare.

En tablå över utbildningsmodeller på sekundär nivå

A. En näringslivsanknuten modell. • Statlig lärlingslagstiftning. • Kollektivavtalade utbildningsbestämmelser. • Hög standardisering av utbildningen. • Välutvecklat samarbete mellan företag och partsorganisationer. • Uppdelad utbildningsorganisation. • Socialpolitisk anknytning. • Länderexempel: Danmark, Tyskland och Österrike	B. En statligt reglerad modell. • Skolförlagd yrkesutbildning. • Integrerad utbildningsorganisation. • Begränsat lokalt inflytande. Hög standardisering. • Utrymme för partsinflytande. • Socialpolitisk anknytning. • Länderexempel: Frankrike och Sverige.
C. En frivillig modell. • Betoning på generell utbildning. • Integrerad utbildningsorganisation. • Betydande lokalt inflytande. Påtaglig differentiering. • Yrkesutbildning en frivillig angelägenhet för enskilda företag. • Svag socialpolitisk anknytning. • Länderexempel: Storbritannien och USA.	
-

Ibland används beteckningarna ett kooperativt, ett statsdirigerat och ett frivilligt system för att karakterisera de olika regimerna ur yrkesutbildningssynpunkt (World Employment Report 1998-99). Det väsentliga är skillnaderna i ansvaret för och finansieringen av yrkesutbildningen. I den *kooperativa modellen* delas ansvaret för och finansieringen av yrkesutbildningen av näringslivet, partsorganisationerna och staten. I den *frivilliga modellen* spelar staten en mycket liten roll för yrkesutbildningens organisering och finansiering. Ansvaret för och finansieringen av yrkesutbildningen vilar i huvudsak på enskilda företag. Något närmare samarbete mellan företag och/eller partsorganisationer för att stimulera yrkesutbildningen förekommer inte. Uttrycket den *statsdirigerade modellen* används för att belysa ett system där staten står för huvuddelen av yrkesutbildningens organisering och finansiering. Modellerna representerar olika sätt att komma till rätta med de marknadsmisslyckanden som brukar förknippas med utbildningsinvesteringar, dvs. problem förknippade med fördelningen av utbildningens kostnader och avkastning. I den frivilliga modellen överläts ansvaret och risktagandet helt på det enskilda företaget och den

enskilde yrkesleven medan den kooperativa och statsdirigerade modellen representerar två sätt att reglera ansvar och risktagande.

I detta och nästföljande kapitel ska vi studera dessa modeller lite mer i detalj. Vi inleder med ett kapitel om den danska växelutbildningen och det tyska duala systemet. Därefter följer ett kapitel som behandlar erfarenheter av lärlingsutbildning i Storbritannien och USA. Vi kommer för det första att beskriva den institutionella utformningen av yrkesutbildningen med särskilt avseende på lärlingsutbildningen. Hur är utbildningen reglerad och finansierad? Hur ser relationen ut mellan stat å ena sidan och partsorganisationer och företag å andra sidan? För det andra kommer vi att översiktligt illustrera ungdomars etableringsmöjligheter på arbetsmarknaden i de olika länderna. I en avrundande del summeras genomgångarna samtidigt som vi med utgångspunkt från etablerad forskning diskuterar hur gymnasieutbildningens organisation och inriktning påverkar ungdomars etablerings- och försörjningsvillkor.

Dansk yrkesutbildning – en historisk översikt

Den danska växelutbildningen har liksom det tyska duala utbildningssystemet mycket långa historiska rötter. Ordet växelutbildning syftar på lärlingsutbildningens uppläggning, några veckor på en arbetsplats varieras med koncentrerade studieperioder i en yrkesskola. Detta skiljer också den danska lärlingsutbildningen från den tyska. I Tyskland kombineras arbetsplatsförlagt lärande och skolbaserade studier enligt ett veckoschema. Vanligen spenderas två veckodagar i en yrkesskola och tre dagar på en arbetsplats.

Efter näringsfrihetens införande och skråtvångets avveckling i Danmark på 1850-talet saknades precis som i Sverige statliga regleringar av utbildningen inom hantverk och varuproduktion.¹⁸ Vem som ville (och ägde de ekonomiska förutsättningarna) kunde sätta upp en firma och det fanns inte längre några förordningar som kringskar mästarens, dvs. arbetsgivarens, möjligheter att rekrytera personal. I praktiken överlevde emellertid lärlingstraditionen, trots näringsfriheten och frånvaron av statlig lagstiftning. År 1889 infördes en första lärlingslag. Särskilda kommittéer för olika hant-

¹⁸ Detta avsnitt bygger på intervjuer med och skriftliga underlag från Roland Svarrer Østerlund (5 april) vid danska utbildningsdepartementet, Karsten Albæk (19 april) verksam vid Økonomisk Institut vid Köpenhamns universitet samt Svend-Erik Povelsen (25 april) vid danska Skolverket (CIRIUS) och olika studier från de senaste åren.

verks- och yrkesområden skulle uppmuntras och upprättas. Kommittéerna skulle bestämma innehållet i lärlingsutbildningen och reglera mästarens och lärlingens ömsesidiga förpliktelser, dvs. innehållet i det så kallade lärlingskontraktet. De skulle också övervaka standarden på utbildningen och kontrollera kvaliteten på mästarproven. Dessa organisationer – i Danmark kallade *faglige udvalg* – finns kvar än i dag. De har en avgörande betydelse när det gäller att reglera innehåll och former för lärlingsutbildning och är sammansatta av representanter för berörda partsorganisationer.

I samband med lagen från år 1889 blev arbetsgivarna skyldiga att ta emot lärlingar samtidigt som det bestämdes att lärlingsutbildningen inte bara skulle omfatta arbetsplatsförlagda moment utan också skolförlagd undervisning. Redan på 1870-talet hade lokala yrkesskolor upprättats av olika hantverks- och industrisammanslutningar. Dessa erbjöd undervisning på kvällar och helgdagar (därav namnet afton- och söndagsskolor).

Under 1900-talets första decennier utvidgades lärlingslagens räckvidd stegvis. I flertalet fall handlade det om att öka partsorganisationernas inflytande över lärlingsutbildningen. Dessutom utvecklades regler för mästarprov, yrkeskommittéerna gjordes obligatoriska på samtliga branschområden och år 1937 beslutade det danska riksdagen att lärlingsutbildningen skulle vara ett obligatoriskt inslag i det danska näringslivet. Det kan vara intressant att notera att de stora partsorganisationerna och partierna i Sverige vid denna tidpunkt avvisade förslag om lärlingslagstiftning och istället förordade frivilliga uppgörelser om yrkesutbildning mellan arbetsmarknadens parter.

Vi ska återkomma till vilka faktorer som kan förklara att lärlingsutbildningen i Danmark fick en så stark ställning. En betydelsefull faktor kan emellertid nämnas redan nu. I Sverige tillämpades tidigt industriförbundsprincipen inom fackföreningsrörelsen, medan traditionen med fackföreningar organiserade efter yrke levde vidare i Danmark. I yrkesförbunden fanns ett intresse av att upprätthålla medlemsgruppens exklusivitet och knapphet via stränga utbildningskrav. Krav på gesällbrev för anställning och fackligt medlemskap innebar en utbudsbegränsning som underlättade den fackliga lönepolitiken.

En expansion av lärlingsutbildningen från 1950-talet

Jordbrukssektorn behöll sin dominerande ställning under längre tid i Danmark än i Sverige. Det betydde att yrkesutbildningen under första hälften av 1900-talet i betydande utsträckning tillgodosåg hantverkets, livsmedelsproduktionens och handelns intressen, men i mindre utsträckning orienterades mot den kapitaltunga industrin. När andelen industrisysselsatta ökade kraftigt efter andra världskriget, förändrades bilden. År 1956 genomfördes en strukturereform inom lärlingsutbildningen, den så kallade dagskolereformen.

I och med dagskolereformen tillkom det som idag kallas växelutbildningen. Tidigare hade visserligen skolförlagd utbildning varit obligatorisk, men det handlade då om undervisning på kvällar och arbetsfria helgdagar. Nu skulle yrkesskolorna erbjuda undervisning på dagtid. I samband med detta rationaliserades också yrkesskoleorganisationen. Den tidigare uppsplittrade strukturen med en rad lokala yrkesskolor ersattes med nationellt organiserade yrkesskolor med betydligt större elevvolym än tidigare. År 1955 fanns 370 yrkesskolor, medan de år 1965 hade minskat till 60. (Grollmann, Gottlieb & Kurz, 2003) Under slutet av 1950-talet och början av 1960-talet ökade också antalet lärlingar mycket kraftigt. Tillgången på lärlingsplatser räknat som andel av en ungdomsårgång ökade från 30 till 40 procent. (Albæk, 2004)

Under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet uppstod en diskussion i Danmark om en enhetsskola på gymnasial nivå efter samma linjer som i Sverige. Förslag presenterades om att slå samman yrkesutbildningarna och de traditionella gymnasierna till en integrerad skolform. Motivet till förslaget var, precis som i Sverige, att man förväntade sig att internationaliseringen av ekonomin och den nya tekniken samt ökade rörlighetskrav och tätare jobbyten i spåren av tilltagande konkurrens och hårdare omvandlingstryck, skulle ställa krav på bredare och mer generella kompetenser.

I Sverige förverkligades enhetsskoletanken genom linjegymnasiets införande 1971, medan det danska folketinget året efter avslog ett förslag om enhetsskola. Man ville istället hålla fast vid och utveckla växelutbildningssystemet. Det ska noteras att debatten om en enhetsskolereform i Danmark fördes i ett skede när tillströmningen till de teoretiska gymnasieutbildningarna ökade kraftigt samtidigt som intresset för lärlingsutbildningarna minskade. An-

delen av en ungdomsårgång i teoretisk gymnasieutbildning mer än fördubblades från mitten av 1960-talet till mitten av 1970-talet; från ca 10 till 25 procent. (Albæk, 2004) Under samma tid minskade andelen lärlingsplatser, relaterat till en ungdomsårsgrupp, med ca 20 procentenheter, för att därefter öka igen. Förslaget presenterades mot bakgrund av ett ökat intresse för mer studieförberedande utbildningar, men till skillnad från i Sverige avvisades alltså enhetsskoletanken.

Istället för enhetsskola initierades en breddning av yrkesutbildningarnas innehåll. Parallellt med beslutet att avvisa enhetsskolemodellen biföll folkettinget ett förslag om försöksverksamhet med *erhvervsfaglig grunduddannelse* (EFG). Tanken var att alla yrkesutbildningar skulle inledas med en introduktionsperiod på 12 månader, eller ett basår, med ett mer generellt inriktat innehåll. Valet av yrkesinriktning skulle ske först efter att basåret var genomgången. År 1977 permanentades försöksverksamheten med EFG. Men detta innebar inte att den traditionella lärlingsutbildningen avvecklades. Istället fanns två parallella lärlingsystem.

För att göra bilden än mer komplicerad introducerades en helt skolbaserad yrkesutbildning på gymnasial nivå under 1980-talet, så kallade tekniska gymnasier och handelsgymnasier. Dessa var helt fristående från yrkesskolorna och hade ett betydligt bredare utbildningsinnehåll som medgav möjligheter till studier på universitetsnivå. I dag omfattar dessa skolor ca 20 procent av det totala antalet elever på gymnasial nivå, jämfört med ca 35 procent i teoretisk gymnasieutbildning och 45 procent i lärlingsutbildning. (Povelsen, 2005)

Nya reformsträvanden

Under 1980-talet utreddes förutsättningarna för lärlingsutbildningen på nytt. EFG ifrågasattes och mer decentralisering förespråkades vad gällde både administration och utbildningsinnehåll. En utvärdering visade bland annat att elever som följt EFG inte alls varit lika framgångsrika i etableringen på arbetsmarknaden som elever inom traditionell lärlingsutbildning. Flertalet arbetsgivare menade att den traditionella lärlingsutbildningen gav dem en betydligt säkrare bild av elevernas kompetens och produktivitet. Det innebar att dessa elever uppfattades som färdigutbildade i större utsträckning än elever som följt EFG. Utredningen ledde

fram till ett nytt folketingsbeslut år 1989 om att avveckla EFG. De båda parallella lärlingsutbildningssystemen sammanfördes. Basåret reducerades till ett halvår, eller 20 veckor. Istället för basår talar man nu om en introduktionsperiod (eller ett *grundforløp*). Totalt ska den skolförlagda utbildningstiden motsvara ett år eller en tredjedel av utbildningstiden. Lärlingsutbildningarna ska följaktligen sträcka sig över minst tre år, men organiseras vanligtvis under fyra år. I praktiken kvarstår den gamla modellen, dvs. en lärling kan välja att påbörja sin utbildning på ett företag (givet att han/hon lyckas få en anställning) eller på en yrkesskola.

År 2001 genomfördes den senaste stora reformen av dansk lärlingsutbildning. Bakgrunden till reformen var dels en önskan att förbättra lärlingsutbildningens kvalitet och status, dels att förbättra genomströmningen. Möjligheterna att kombinera yrkesstudier och allmänteoretiska studier, med sikte på behörighet för vidare utbildning, skulle underlättas, bland annat via en ökad modulisering eller blockuppläggning av utbildningen. Samtidigt ska elever som har problem med att klara de redan existerande undervisningskraven ges möjligheter till en mer elementärt inriktad yrkesutbildning för att inte behöva lämna skolan utan yrkescertifikat. I Danmark har ungefär 80 procent av ungdomarna fullföljt en utbildning på gymnasial nivå vid 30 års ålder. Den danska regeringen har nyligen satt upp ett mål att 85 procent av en årskull ska lämna gymnasieskolan med fullbordad utbildning år 2010 och därefter 95 procent 2015. Än syns inga resultat som går i denna riktning.

Den danska lärlingsutbildning har som en följd av beslutet år 2000 organiserats i sju huvudsektorer (Povelsen, 2002):

- Teknologi och kommunikation
- Byggnads- och anläggningsverksamhet
- Hantverk och teknik
- Livsmedelsproduktion och catering ("från jord till bord")
- Verkstadsindustri, transport och logistik
- Servicenärings
- Handel och administration

Varje sektor omfattar drygt tio olika yrkesområden. Sektorerna har en gemensam introduktion, men utbildningarna skiljer sig sedan åt beroende på yrkesområde. Totalt omfattar yrkesutbildningen i Danmark 126 yrkesområden (se Velfærdskommisionen 2006), vilket kan jämföras med mer än 300 i Tyskland. Antalet lagstift-

ningsmässigt reglerade yrkesfack uppgår till ca 90. (*Bekendtgørelse af lov om erhvervsuddannelser*)

I samband med reformen år 2001 introducerades också den individuella handlingsplanen och utbildningsboken. Dessa redskap ska ge större individuellt inflytande över studieinnehållet och effektivisera dokumentationen av utbildningen. En elev ska kunna välja att komplettera med allmän-teoretiska kurser i en sådan omfattning att lärlingsutbildningen ger behörighet för studier på universitetsnivå. Men det ska också vara möjligt att komponera en utbildning som leder till en yrkesbehörighet på lägre teoretisk nivå, dvs. en utbildningsväg där allmän-teoretiska moment får ett betydligt mindre utrymme.

Den danska lärlingsutbildningens finansiering och reglering

Växelutbildningen och partsinflytandet är de mest utmärkande dragen för den danska lärlingsutbildningen. Vi har tidigare nämnt de yrkesfackliga styrelserna (*faglige udvalg*) på nationell nivå som i praktiken har ansvaret för utbildningarnas innehåll och som ska se till att utbildningarna uppdateras i en takt som överensstämmer med förändringarna i arbetslivet. Det är de yrkesfackliga styrelserna och deras underavdelningar inom olika yrkesområden som kontrollerar utbildningarnas innehåll och kvalitet. De föreslår kontinuerligt uppdateringar av utbildningsinnehållet. Motsvarande kommittéer på lokal nivå ska bland annat se till att efterfrågan på lärlingsplatser tillfredsställs.

Vi har också nämnt kontraktsplikten. Huvudscenariot är att en elev som fullföljt introduktionsprogrammet, som kan variera mellan 10 och 60 veckor beroende på tillval av ämnen, övergår till den egentliga yrkesutbildningen. Nu inleds växelutbildningen med varvade perioder i skola och på en arbetsplats. Den egentliga yrkesutbildningen är oftast tre till tre och ett halvt år. För att kunna påbörja växelutbildningen förutsätts lärlingsanställning. Huvudprincipen är att eleven själv med mer eller mindre hjälp från yrkes-skolan ordnar ett lärlingskontrakt. Om detta inte fungerade fanns under några år på 1990-talet fram till år 2004 möjligheter till yrkespraktik i så kallade *skoleverkestæder*. Antalet lärlingar i dessa verkstäder var emellertid få. Dessa lärlingar hade samma villkor som andra lärlingar, dvs. de fick lön och samma sociala förmåner som tillkom lärlingar med en anställning. Lärlingarna utbildade i

skolverkstäderna hade emellertid inte alls samma framgång som vanliga lärlingar när det gällde att få permanent anställning efter avslutad utbildning. Detta tillsammans med de stora statliga kostnaderna för skolverkstäderna ledde till ett beslut om nedläggning.

Lön utgår under utbildningstiden. Lärlingslönen motsvarar ca 50 procent av lönen för en fullt utbildad arbetare. (Albæk, 2004) Lönen bestäms i kollektivavtalsförhandlingar mellan arbetsmarknadens parter. En förklaring till att utbildningstiden för en lärling i Danmark traditionellt har varit så pass lång som fyra år kan vara att arbetsgivarna är angelägna att få kompensation för att löneutbetalningarna under den första utbildningsfasen överstiger värdet av lärlingens bidrag till produktionen. Under senare delen av lärlingsutbildningen råder den omvända relationen mellan arbetsproduktivitet och lön.

Lärlingsutbildningen i Danmark har tre finansörer: staten, de enskilda verksamheterna och arbetsgivarkollektivet. Staten finansierar yrkesskolorna som i dag är ungefär 90 till antalet. De statliga anslagen till en skola beräknas efter antalet elever per år och ska täcka allt från lärarlöner till kostnader för lokaler och utrustning. Det har varit en allmän trend mot allt större skolor. AMU-skolor har slagits samman med yrkesskolor medan tekniska skolor och handelsskolor har förts samman.

Den andra finansieringskällan är de enskilda verksamheterna som tar emot lärlingar. Under de perioder lärlingarna vistas på arbetsplatsen ska arbetsgivaren betala avtalsenlig lön. För att stimulera tillgången på lärlingsplatser har staten sedan 1978 gått in och subventionerat arbetsgivare som tar emot lärlingar. Subventionen har utformats på olika sätt; tidigare som ett generellt stöd och nu senast som ett marginellt stöd. Subventionerna beräknas täcka ungefär en femtedel av arbetsgivarnas lönekostnader.

Det tredje och viktigaste inslaget i finansieringen av dansk lärlingsutbildning utgörs av *arbejdsgivernes elevrefusion*. Det handlar om en avgift som samtliga arbetsgivare åläggs att betala, oavsett företagsstorlek och oavsett om de tar emot lärlingar eller inte. Avgiftssystemet infördes 1976. Avgiften är 1 600 danska kronor per anställd år 2006. Pengarna går till en fond som administreras av arbetsmarknadens parter och som används för att täcka tre slags utgifter: för det första betalas lön till lärlingar under de perioder då de vistas på en yrkesskola (dvs. då de inte får lön från arbetsgivaren), för det andra betalas särskild ersättning till de lärlingar som har merkostnader för resor och för det tredje täcks de

extrakostnader som uppstår i samband med att lärlingar befinner sig i praktik utomlands.

Den statliga regleringen

Det danska lärlingssystemet regleras i en särskild yrkesutbildningslag (*Bekendtgørelse af lov om erhvervsuddannelser*). Denna övergripande lag är sedan uppdelad i särskilda ”bekendtgørelser” för de tidigare nämnda 90 yrkesfacken. I den förstnämnda lagtexten fastslås yrkesutbildningens syften och organisation. Här finns exempelvis detaljerade bestämmelser om yrkesskolornas verksamhet, kvalitetskrav och finansiering. Dessutom regleras partsorganisationernas roll och samverkan med staten.

Trepartssamarbetet mellan de fackliga organisationerna, arbetsgivarna och staten organiseras via två organ: *Rådet for de Grundlæggende Erhvervsrettede Uddannelser* och de tidigare omnämnda *Faglige udvalg* på central och lokal nivå. Rådet är sammansatt av 40 personer, allt från partsrepresentanter till deltagare från olika myndigheter, och ska avge yttranden till den ansvarige ministern om bland annat godkännande av nya yrkesskolor och nya utbildningar. I verkligheten är det dock det faglige udvalg, med en mer renodlad partssammansättning, som har en större betydelse för yrkesutbildningens utformning. Formellt sett ska initiativ från udvalgens sida till förändringar av yrkesutbildningens innehåll gå via rådet, men i praktiken upprätthåller udvalgen direktkontakt med det danska utbildningsdepartementet. Enligt lagen har udvalgen allt grundläggande ansvar för att yrkesutbildningen ska fungera: det gäller kontrollen av yrkesskolorna, tillgången på praktikplatser, kontrollen av lärlingsutbildningen i företagen, formerna och innehållet i utbildningen. Det finns ca 50 faglige udvalg på nationell nivå.

Det är också lagen om yrkesutbildning som dikterar villkoren för finansieringen av utbildningen via arbejdsgivernes elevrefusion. I lagen definieras årligen vilken avgift som ska betalas av företagen och hur mycket staten ska subventionera företag som tar emot lärlingar. I bestämmelserna för de olika yrkena dikteras vilka kompetenser som de olika utbildningarna är avsedda att leda fram till. Fokus ligger på slutkompetenser, allt för att tillåta så stor flexibilitet som möjligt på skolnivå, men det finns också uttalanden om hur de skolförlagda och arbetsplatsförlagda delarna av utbild-

ningarna ska utformas och hur de ska samordnas till en helhet. I lagarna definieras inte bara utbildningarnas ramar och mål utan också former och innehåll. Av särskilt stor betydelse är den tydliga ansvarsfördelningen. Den danska lärlingsutbildningen vilar i grunden på ett långt gånget och statligt definierat verksamhetsansvar.

Omfattningen av utbildningen och antalet studieavbrott

Lärlingsutbildningen är omfattande i Danmark även om den teoretiska och yrkesinriktade gymnasieutbildningen totalt sett omfattar fler elever. Det betyder inte att alla påbörjar och slutför en ungdomsutbildning. I likhet med Sverige har dock andelen som påbörjar en utbildning på gymnasial nivå ökat i Danmark under de senaste femton åren. (Tal der taler 2005) I början av 1990-talet var det ca 25 procent av eleverna som lämnade grundskolan som inte påbörjade en gymnasieutbildning. I dag är det enbart 2–3 procent som inte går vidare till lärlingsutbildning eller gymnasiestudier. Tillströmningen har framfört allt gällt lärlingsutbildningen. Andelen grundskoleelever som gick vidare till lärlingsutbildning ökade med ca 75 procent mellan 1994 och 2003 (från ca 20 procent till 35 procent). I likhet med Sverige har man också kunnat konstatera tilltagande problem med genomströmningen. Liksom i Sverige är det inom yrkesutbildningen, dvs. i Danmarks fall lärlingsutbildningen, som problemen med genomströmningen har tilltagit. Det är framför allt det tidigare omnämnda grundförloppet som präglas av påtagliga problem med genomströmningen, dvs. det är de inledande teoretiska utbildningsmomenten som utgör den stora stötestenen för många yrkeselever.

Gruppen som inte genomför en ungdomsutbildning har kommit i fokus i den danska debatten. Velfærdskommissionen har gjort en kartläggning och analys. De jämför hur det gått för dem som gick ut nionde klass i grundskolan år 1989 fram till 30 års ålder med en prognos för hur det kommer att gå för dem som gick ut från nionde klass år 2003 fram till 30 års ålder. Se tabell 6.

Tabell 6 Fördelning på ungdomsutbildning för dem som lämnade grundskolans nionde klass 1989 och 2003 (prognos) upp till 30 års ålder; procentuell fördelning.

	1989	2003
<i>Med ungdomsutbildning</i>	79.1	80.3
Genomgått gymnasium	36.3	45.3
Genomgått yrkesutbildning	31.2	25.8
Genomgått båda	11.6	11.2
<i>Utan ungdomsutbildning</i>	20.6	19.8
Avbruten gymnasieutbildning	2.0	2.4
Avbruten yrkesutbildning	11.5	12.2
Avbruten båda	1.5	
Bara grundskola	5.9	5.2
<i>Summa</i>	<i>100.0</i>	<i>100.0</i>

Anm. Med yrkesutbildning avses följande fyra typer av utbildning: erhvervsuddannelser, social- og sundhedsuddannelser, landbrugsuddannelser och erhvervsgrunduddannelse (egu).

Källa: Velfærdscommissionen, 2006.

Av tabellen framgår att avbrotten är många och att andelen som inte genomgår någon utbildning upp till 30 års ålder är stabil kring 20 procent. Ett speciellt problem, liksom i Sverige, är att invandrare (första och andra generationen) i mindre utsträckning deltar i ungdomsutbildningen. Velfærdscommissionen har genomfört en regressionsanalys som också inkluderar andra variabler utöver invandrarskap (föräldrars bakgrund, bostadsort, kön, och övergången tionde klass i grundskolan). Vi ska här kort referera vissa av resultaten.

Jämfört med en referensperson (född i Danmark) så är sannolikheten 5.2 procentenheter lägre att börja gymnasium och 23.2 procentenheter lägre att börja yrkesutbildning för invandrarungdomar. Motsvarande tal för att fullfölja utbildningen är 5.1 och 26.6 procentenheter lägre för invandrarungdomar än för danska ungdomar. Skillnaderna är alltså mycket stora. I en annan analys visar Velfærdscommissionen att den variabel som har störst effekt för sannolikheten att hamna i restgruppen (utan fullständig gymnasieutbildning) är egenskapen att vara invandrare. I detta avseende påminner alltså förhållande i Danmark väldigt mycket om villkoren i Sverige, där ungdomar med invandrarbakgrund också är starkt överrepresenterade i gruppen utan fullständig gymnasieutbildning.

Velfärdskommissionen har ett förslag på detta område (totalt har utredningen mer än 100 förslag), nämligen att arbetsgivarnas elevrefusion ska användas mer offensivt för att skaffa praktikplatser.

I en analys av de invandrare som avbryter yrkesutbildning genomförd av *Tænketanken* (Udlændige på ungdomsuddannelserne, 2005) pekas på två mekanismer som gör att invandrarungdomar lämnar yrkesutbildningen utan att fullfölja den. För det första finns en grupp med dåliga kunskaper i kärnämnen, speciellt danska, som därför har svårt att klara de teoretiska delarna av utbildningen. Men det finns även många avbrott bland dem som har goda kunskaper i dessa ämnen. En viktig orsak till avbrott i denna grupp är att de har stora svårigheter i att få praktikplatser. De saknar den typ av nätverk som många danska ungdomar har och när de söker praktikplatser i konkurrens blir de ofta bortsorterade. Företagen känner osäkerhet rörande invandrarungdomarnas kompetens i olika avseende och när de kan välja mellan olika sökande väljer de oftast danska ungdomar. Det kan ses som en form av statistisk diskriminering. *Tænketanken* har ett större antal förslag om hur ungdomsutbildningen ska förändras så att invandrarbarnen blir bättre integrerade.

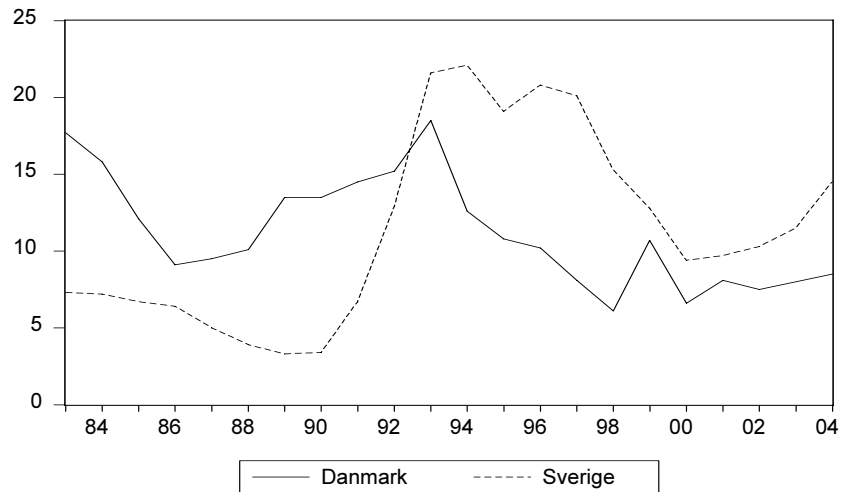
Ett annat mönster som påminner om förhållandena i Sverige gäller könsfördelningen inom utbildningen. Generellt sett utbildar sig flickor mer än pojkar i Danmark, något som bland annat visar sig i tillströmningen till den högre utbildningen. Lärlingsutbildningen har dock traditionellt varit starkt mansdominerad och är så fortfarande. Andelen pojkar som väljer lärlingsutbildning efter grundskolan är 20 procentenheter högre än andelen flickor. (Tal der taler 2005)

En skillnad jämfört med Sverige som har betydelse när vi ska tolka uppgifterna om genomströmningen i Danmark, är att utbildningen på gymnasial nivå är öppen för dem över 20 år. Detta förhållande kan naturligtvis påverka elevernas utbildnings- och arbetsmarknadsstrategier. Det finns alltså möjligheter för äldre att återvända till en lärlingsutbildning för att fortsätta en tidigare avbruten utbildning eller för att omskola sig. I Sverige är dessa möjligheter starkt begränsade, framför allt på yrkesutbildningsområdet.

Modellens styrka och svagheter

De senaste åren har arbetslösheten varit låg i Danmark. Ungdomsarbetslösheten har varit betydligt lägre än i Sverige, vilket avviker från förhållandena under 1970- och 80-talen. Den låga arbetslösheten har också bidragit till ett ökat intresse för dansk yrkesutbildning.

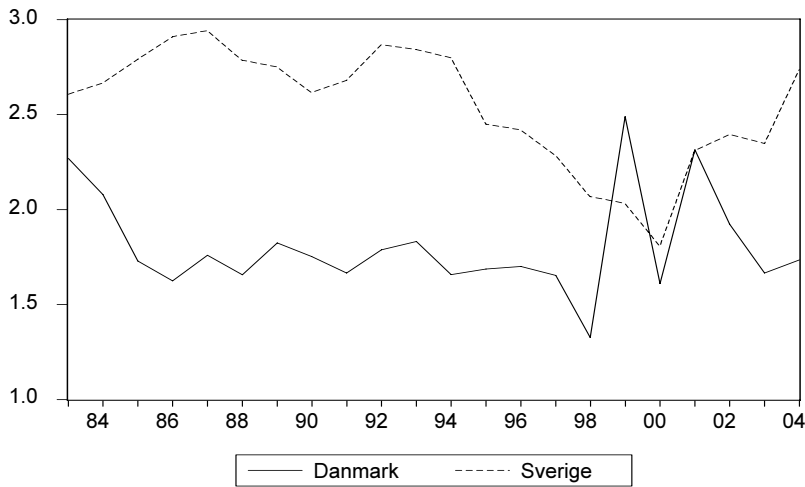
Diagram 3 Öppen arbetslöshet bland ungdomar i åldern 20–24 år i Danmark och Sverige, åren 1983–2004.

Källa: OECD.

Diagram 3 visar att den danska arbetslösheten i gruppen unga vuxna sjönk efter 1990-talets inledande krisår samtidigt som arbetslösheten låg kvar på höga nivåer i Sverige. Men om vi ska få en bild av hur väl ungdomar etablerar sig på arbetsmarknaden är det egentligen mer intressant att studera den relativa arbetslösheten, dvs. arbetslösheten i ungdomsgruppen i relation till den för medelålders och äldre.

Diagram 4 Öppen arbetslöshet bland unga vuxna i åldern 20–24 år relativt arbetslösheten bland medelålders och äldre i åldern 25–64 år, i Danmark och Sverige åren 1983–2004.

Källa: OECD.

Diagram 4 visar att ungdomsarbetslöshetens relativa storlek varit lägre i Danmark än i Sverige under i stort sett hela den aktuella tidsperioden med undantag för ett år (1999). Trots den starka utbildningsexpansionen i Sverige är andelen studerande i åldern 20–24 betydligt högre i Danmark än i Sverige. År 2003 var, enligt OECD, andelen studerande 58 procent i Danmark jämfört med 42 procent i Sverige (Education at a Glance, 2005). Det sistnämnda skulle alltså kunna tala för att en del av skillnaderna i ungdomsarbetslöshet mellan länderna förklaras av att det danska utbildningssystemet suger upp en större andel av dem som annars skulle riskera att hamna i arbetslöshet. Samtidigt tycks skillnaden i sysselsättningsgrad mellan länderna motsäga denna bild. År 2004 var sysselsättningsgraden i åldrarna 20–24 år hela 12 procentenheter högre i Danmark än i Sverige – 69 mot 57 procent – allt enligt OECD. Men dessa uppgifter är inte helt jämförbara. En betydande andel äldre finns inom det danska lärlingssystemet. Detta möjliggörs följaktligen av att dansk utbildning på gymnasial nivå inte har någon motsvarighet till den svenska gymnasieskolans åldersspärr på 20 år. Det beror också på det nära samarbetet mellan arbetsmarknadspolitiken och den reguljära yrkesutbildningen. Hela 25 procent

av det totala antalet lärlingar i Danmark var år 2002 äldre än 25 år. Andelen i åldern 20–24 år utgjorde 21 procent. (Albæk, 2005) Lärlingar räknas till skillnad från yrkesstuderande i Sverige (som följer en skolutbildning) till arbetskraften och som sysselsatta.

Ibland har den danska lärlingsutbildningen beskrivits som en brygga mellan det tyska duala systemet och den nordiska traditionen av mer centraliserad och skolförlagd utbildning. (Nielsen, 2000) Förklaringen till denna beskrivning är att den danska lärlingsutbildningen innehåller mer skolförlagd utbildning än den tyska. Den skolförlagda delen av utbildningen har också ökat i Danmark, från ett genomsnitt på enbart ca 10 procent av den totala utbildningstiden under 1970-talet till ca 30 procent i dag.

Vi avrundar denna del av kapitlet med att sammanfatta några av fördelarna och nackdelarna med den danska lärlingsmodellen. En av fördelarna med den danska yrkesutbildningen jämfört med ett mer renodlat skolbaserat system är otvivelaktigt det tydliga verksamhetsansvaret och närheten mellan skola och arbetsliv. Det finns flera faktorer som bidrar till att förklara verksamhetsansvaret. Lärlingskontraktet som är ett juridiskt bindande dokument tydliggör både lärlingens och arbetsgivarens skyldigheter och rättigheter. Det faktum att lärlingen deltar i produktionen från början bidrar också till närheten mellan skola och arbetsliv. Finansieringsformen, dvs. att samtliga arbetsgivare bidrar till att finansiera den skolförlagda utbildningen, gör att arbetsgivarna har starka motiv att både samarbeta med och påverka yrkesskolorna.

Möjligheterna att få en anställning efter genomgången utbildning är en annan fördel med den danska lärlingsutbildningen. Lärlingsutbildningen tycks fungera som en språngbräda in i arbetslivet. Statistik från det danska utbildningsministeriet visar att arbetslöshetstalen bland de ungdomar som fullbordar utbildning på sekundär nivå är låg. Under det första året efter avslutad utbildning är arbetslösheten något högre för nyutbildade än för arbetskraften som helhet, men bara efter ett år är arbetslösheten lägre för nyutbildade. (Statistik for erhvervsfaglige uddannelser – 2004) Ett annat positivt drag som förmodligen kan tillskrivas lärlingsutbildningen, är den låga andelen ungdomar med enbart grundskoleutbildning i åldrarna 18–24 år som är inaktiva, dvs. utan förvärvsarbete och/eller utbildning. I själva verket var andelen inaktiva lägst inom hela EU15 efter Irland och Storbritannien under år 2002. (Education at a Glance, 2005)

Men det finns också svagheter i det danska lärlingsutbildnings-systemet. Ett problem som har väckt mycket uppmärksamhet i Danmark under senare år är den bristande tillgången på lärlingsplatser. Antalet utbildningsplatser har inte varit i nivå med antalet sökande. Totalt finns det 450 000 registrerade företag i Danmark. Av dessa är ca 100 000 berättigade att anställa lärlingar, men endast knappt 60 000 har enligt Velfærdskommissionen (2006) avtal om att ta emot lärlingar. Ett sätt att motverka bristen på lärlingsplatser har varit att öka subventionsgraden, dvs. det statliga stödet till de företag som tar emot lärlingar. Ett annat exempel var införandet av den så kallade *skolepraktiken* under 1990-talet.

Frågan är då hur bristen på lärlingsplatser ska förklaras. Det är fråga om en relativ knapphet. Andelen lärlingar av en årskull ligger på samma höga nivå som under 1990-talet. Det är efterfrågan på platser som har ökat. En allmän förklaring till svårigheterna, som inte är unik för Danmark, har med förändringar i den ekonomiska strukturen att göra. Rationaliserings- och omvandlingstrycket i ekonomin har ökat, bland annat som en följd av en hårdare internationell konkurrens. Det innebär att företagen är mer angelägna att se över sina kostnader, vilket kan motverka intresset för att erbjuda lärlingsplatser. Till detta kommer aktiebolagsformens ökade utbredning och omvänt familjeägandets minskade relativa betydelse, vilket förstärker trenden mot kortsiktiga avkastningskrav och motverkar investeringar som ger avkastning först på några års sikt.

En annan negativ aspekt som har diskuterats i Danmark handlar om lärlingsutbildningarnas anpassning till arbetslivets krav, särskilt behovet av bredare kompetenser. Här handlar det bland annat om att underlätta en senare övergång mellan olika yrken. Som ett svar har de allmänteoretiska inslagen i yrkesutbildningen ökat. Samtidigt har emellertid problemen med genomströmningen tilltagit. *Reform 2000*, som introducerades 2001, syftade till att lösa dessa problem genom att dels öka lärlingarnas möjligheter att själva komponera sin utbildning, dels öppna för en teoretiskt mindre krävande yrkesutbildning.

Dansk yrkesutbildning är öppen för alla åldrar. Detta är en avgörande skillnad jämfört med Sverige där gymnasieskolan har en övre åldersgräns vid 20 år. I perspektivet av livslångt lärande kan det uppfattas som positivt att lärlingsutbildningen är öppen för alla åldrar. Det är också positivt att arbetsmarknadsutbildningen i Danmark utnyttjas som en resurs inom den reguljära yrkesutbild-

ningen, framför allt för äldre elever. Men samtidigt är det otillfredsställande att en så stor andel av eleverna utgörs av personer över 25 år. Reform 2000 var i hög grad motiverad av strävanden efter att förbättra effektiviteten i yrkesutbildningen och öka genomströmningstakten. Samtidigt finns det institutionella faktorer eller trögheter som kan motverka sådana strävanden. Som nämnades tidigare kan arbetsgivare vara intresserade av att dra ut på lärlingsutbildningen för att på så sätt öka intäkterna; skillnaden mellan värdet av lärlingarnas bidrag till produktionen och lön ökar över tid, fler lärlingar betyder också högre subventioner. De danska erfarenheterna pekar på svårigheter att utnyttja statliga subventioner för att garantera ett tillräckligt antal lärlingsplatser och samtidigt upprätthålla effektiviteten i utbildningssystemet.

En annan känslig fråga i det danska lärlingssystemet handlar om regeln att eleverna själva ska finna sina lärlingsplatser. Detta är ett system som bygger på en gammal ordning med fungerande lokala sociala nätverk. I dagens samhälle med allt större storstadskoncentration och ökad etnisk mångfald är det svårare att upprätthålla ett sådant system eller rättare sagt: vissa grupper tenderar som vi tidigare framhållit att missgynnas. Ungdomar med invandrarbakgrund har t.ex. mycket större svårigheter än infödda danskar att hitta en lärlingsplats.

Andra erfarenheter av lärlingsutbildning: det tyska duala systemet

Efter diskussionen om den danska lärlingsutbildningen ska vi nu lyfta fram de tyska erfarenheterna. Tyskland har i likhet med Danmark en stark lärlingsutbildningstradition. Det duala systemet eller växelutbildningen förknippas oftast med Tyskland även om modellen praktiseras i en hel rad andra europeiska länder enligt närbesläktade mönster.¹⁹ Den amerikanska statsvetaren Kathleen Thelen, som har studerat framväxten av yrkesutbildningen i Tyskland, menar att det duala systemet fortplantades från hantverksorganisationerna till industrin under 1800-talets sista decennier. (Thelen, 2001) Det var ett led i en statlig strategi att uppmuntra de mindre företagen. Det indirekta motivet var att stärka medelklassen

¹⁹ Två andra exempel är Schweiz och Österrike. Irland, Finland och Nederländerna har också lärlingsutbildning i liknande former, men här har utbildningen mindre volymer. I Norge är lärlingsutbildningen organiserad på ett helt annat sätt, med två inledande och helt skol-förlagda år och därefter två år på en arbetsplats.

som en social och politisk motvikt till industriarbetarklassen. För att reglera systemet etablerades särskilda hantverkskammare som på statens uppdrag skulle se till att företagen engagerades i utbildning och att standarden på utbildningen garanterades. Härmed eliminerades flera av de hinder för expansionen av den arbetslivsförlagda utbildningen som finns i andra länder. Arbetsgivarnas motstånd mot att finansiera utbildning avtog genom hantverkarkamrarna och vetskapen om att alla arbetsgivare var delaktiga på samma villkor. Dessutom etablerades ett certifieringssystem som gjorde att både arbetsgivare och utbildade kunde vara någorlunda säkra på vilka kvalifikationer en person som genomgått en lärlingsutbildning faktiskt besatt. Båda dessa faktorer minskade betydelsen av de informationskostnader och fripassagerareproblem som annars tenderar att hålla tillbaka utbildningsinvesteringar.

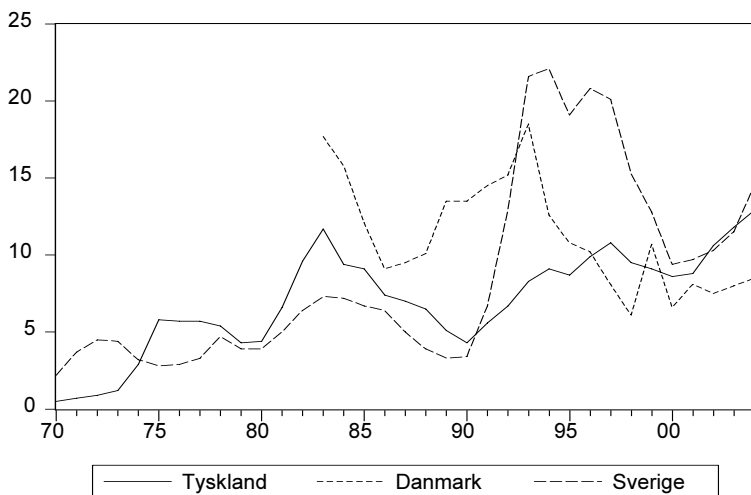
Det finns några drag i det tyska duala systemet som är särskilt värda att framhålla. Till att börja med går en mycket stor del av ungdomarna i aktuella åldrar vidare till utbildning på sekundär nivå. Andelen ungdomar i berörda åldrar som tog en examen uppgick år 2003 till 97 procent i Tyskland jämfört med 78 procent i genomsnitt för hela OECD-området. (Education at a Glance, 2005) Andelen flickor som fullföljde en utbildning var något högre än andelen pojkar, precis som inom OECD för övrigt. En av förklaringarna till att så många studerar är rimligtvis att skolplikten i flera tyska förbundsstater har överskridit den vanliga 15–16 års-åldersgränsen. (Steedman, 2001) Av dem som valde att läsa på gymnasial nivå valde många en yrkesinriktad utbildning, år 2003 mer än 60 procent. Andelen flickor inom yrkesutbildningen är lägre än andelen pojkar, men skillnaden har minskat påtagligt under senare år. Samtidigt är det viktigt att betona att Tyskland till skillnad från Sverige och USA inte har något sammanhållet utbildningssystem på sekundär nivå. Redan vid 10–11 års ålder tvingas elever att välja mellan olika utbildningsvägar. Utrymmet för omorientering i högre ålder är därmed begränsat. (Schober-Brinkmann & Wadensjö, 1991) En av dessa vägar – *Gymnasium* – är avsedd att lägga en grund för vidare studier på universitetsnivå. Flertalet av dem som väljer en lärlingsutbildning har tidigare valt att följa *Hauptschule*, som nivå- och inriktningsmässigt kan jämföras med det svenska högstadiet.

Den yrkesinriktade utbildningen fokuserar på ett väldefinierat yrkesområde och erbjuder omkring 350 olika utbildningar. (Miller Idriss, 2002) Det kan tyckas vara ett uppseendeväckande högt

antal, men utgör likafullt en minskning från ca 600 utbildningar så sent som år 1970. (Müller, Steinmann & Ell, 1998) Utbildningstiden varierar mellan tre och fyra år. Uttrycket ”dual” härstammar från uppdelningen mellan arbetsplatsförlagd och skolbunden utbildning. Tre till fyra dagar i veckan tillbringas eleverna på en arbetsplats och en till två dagar i skolmiljö för att läsa ämnen som matematik, språk och samhällskunskap. Det har också blivit allt vanligare att lärlingsutbildningen föregås av akademiskt inriktad gymnasieutbildning (*Abitur-examen*). Bredden på den tyska lärlingsutbildningen brukar framhållas som en förklaring till modellens framgångar. (Prais, 1995) Utbildningen siktar på yrkesområden snarare än hårt avgränsade yrkesfunktioner och det inledande året är i stort sett gemensamt över yrkesgränserna. Utbildningen uppfattas som en grund för både vidare lärande i arbetslivet och mer avancerad yrkesteknisk utbildning med sikte på mästarvärdighet.

Den tyska duala utbildningsmodellen har ofta framhållits som ett exempel på ett system som underlättar övergången mellan skola och arbetsliv. Utbildningen bör rimligen ha en inverkan eftersom ca 60 procent av en ungdomskohort går igenom en lärlingsutbildning, vilket är en betydligt högre andel än i Danmark. Studier visar också att mer än 50 procent av lärlingarna får en permanent anställning i det företag där de har haft ett lärlingskontrakt. (Steedman, 2001)

Diagram 5 Öppen arbetslöshet bland unga vuxna i åldern 20–24 år i Tyskland, Danmark och Sverige, åren 1970–2004.²⁰

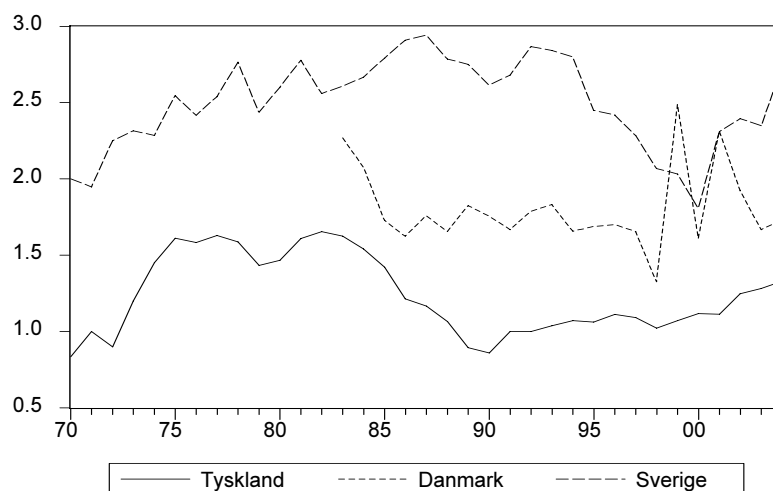

Källa: OECD.

Som framgår av diagram 5 ökade arbetslösheten kraftigt bland de unga vuxna i Tyskland under 1990-talet. Den har därefter legat kvar på i stort sett samma nivå, ungefär som i Sverige. De senaste årens höga arbetslöshet i Tyskland är starkt förknippad med den kris som följde i spåren av återföreningen med de östra delstaterna. Arbetslösheten är mycket högre i de delstater som tidigare utgjorde Östtyskland. Frågan är då hur den relativa arbetslösheten har utvecklats.

²⁰ Observera att OECD:s uppgifter om den danska arbetslösheten bara sträcker sig tillbaka till år 1983. Fram till år 1990 avser de tyska arbetslöshetstalen det forna Västtyskland.

Diagram 6 Öppen arbetslöshet bland unga vuxna i åldern 20–24 år relativt arbetslösheten i åldrarna 25–64 år, i Tyskland, Danmark och Sverige åren 1970–2004.

Källa: OECD.

Diagram 6 visar att arbetslösheten för yngre jämfört med den för äldre fortfarande är betydligt lägre i Tyskland än i Sverige men också lägre än i Danmark. Utvecklingen av ungas relativa arbetslöshet har emellertid varit negativ sedan 1990-talets början. De ungas arbetslöshet har procentuellt sett stigit något snabbare än den för medelålders och äldre.

Det är inte bara så att ungdomsarbetslösheten har varit låg i Tyskland jämfört med den i många andra länder, ungdomar har också snabbare kunnat avancera till mer kvalificerade jobb. Detta i kontrast till USA där ungdomar efter avslutad high school i huvudsak förväntas ägna sig åt *job shopping*, och först efter några års växlande mellan okvalificerat arbete och perioder av arbetslöshet släpps in på den primära arbetsmarknaden med mer stadigvarande och kvalificerad sysselsättning. (Heinz, 1999)

En annan orsak till den positiva uppmärksamheten är den låga andelen elever som avbryter gymnasiestudierna med ofullständiga resultat. Drygt 90 procent av ungdomarna runt 20 år hade i slutet av 1990-talet fullbordat utbildningen jämfört med drygt 70 procent i USA. I Sverige var andelen ca 75 procent. (Lippman, 2001) Dessutom visar flera studier att arbetskraften i Tyskland har en högre

kunskapsstandard än i länder som USA och Storbritannien. (Freeman & Schettkatt, 2000) En högre kunskapsstandard har också enligt flera forskare återverkningar på investeringar och teknikval. Möjligheterna att utveckla en mindre priskänslig produktion inriktad på kundanpassning och kvalitet snarare än standardiserad massproduktion, påverkas inte bara av utbildningsstandarden i allmänhet utan i synnerhet av förekomsten av avancerad yrkesutbildning. (Prais, 1995; Soskice, 1998)

Internationella översikter visar följaktligen inte bara att arbetslösheten har varit låg i yngre åldrar i Tyskland sedan 1950-talet, utan också att ungdomars relativa löner varit högre och att ungdomar snabbare än i många andra länder har kunnat få mer kvalificerade jobb. (Low Skills. A Problem of Europe, 1999; Müller, Steinmann & Ell, 1998) Yrkesutbildningens organisation och förankring i näringslivet anses vara en viktig förklaring. I länder där utbildningen på sekundär nivå huvudsakligen har ett allmänt innehåll, som i USA, måste merparten av yrkesutbildningen organiseras för nyanställda inom ramen för en intern arbetsmarknad. Det innebär att företagen får kalkylera med betydande upplärningskostnader för nyanställda. Ur yngre arbetssökandes synpunkt är det en avgörande konkurrensnackdel jämfört med äldre och erfaren arbetskraft. Det kan göra det svårare för dem att få en anställning och att det tar längre tid att uppnå en arbetsproduktivitet som medger ett minskat lönemässigt avstånd till medelålders arbetskraft. Med en dual utbildningsmodell enligt det tyska mönstret kan de förväntade produktivitetsskillnaderna mellan utbildad men oerfaren arbetskraft och erfaren arbetskraft vara mindre.

I grunden är det duala systemet anpassat till en arbetsmarknad som är starkt segmenterad efter yrkes- och utbildningsgränser. (Schober-Brinkmann & Wadensjö, 1991) Utbildningen och kvalifikationskraven är både standardiserade och differentierade. Kraven inom ett och samma yrke är likartade oavsett i vilket företag eller i vilken bransch man befinner sig. Samtidigt finns det tydliga gränser och regler för vilka som får praktisera olika yrken, dvs. krav på yrkeslegitimation. Det kan handla om krav på gesällbrev eller mästarvärdighet för tillträde till olika yrken.

Kännetecken för den tyska utbildningsmodellen

Sammanfattningsvis går det att urskilja fyra kännetecken hos den tyska utbildningsmodellen.

För det första uppdelningen mellan arbetsplatsförlagd utbildning och skolförlagd utbildning. Men växelutbildningen är upplagd på annat sätt i Tyskland än i Danmark. Som framgått växlar lärlingarna i Danmark mellan sammanhängande perioder på en arbetsplats och i skolan. I Tyskland växlar eleverna varje vecka. Vanligtvis vistas lärlingen tre till fyra dagar på arbetsplatsen och en till två dagar i yrkesskolan. De allmänna teoretiska momenten är mindre omfattande i den tyska lärlingsutbildningen.

För det andra regleringen av utbildningen via statlig lagstiftning och kollektivavtal. Lärlingarna är liksom i Danmark anställda under utbildningstiden. Kostnaderna för utbildningen delas mellan tre parter: staten, företagen och lärlingarna själva. Men regleringen ser annorlunda ut än i Danmark. Arbetsgivarna spelar via handelskamrarna (*Industrie und Handelskammern*) en större roll än i Danmark. Delstaterna (*Länder*) har ett större inflytande än den federala statsmakten och finansierar den skolförlagda undervisningen medan företagen delar på kostnaderna för lärlingsutbildningen genom avgifter till handelskamrarna. Lärlingarna själva får en kollektivavtalsenlig och relativt låg lön under utbildningstiden, vilket kan ses som är en del av finansieringen. (O'Higgins, 2001) Lärlingslönerna i Tyskland är lägre än i Danmark och är ungefär 30 procent av de vuxnas löner, men ökar gradvis med anställningstiden.

Jämfört med Danmark är regleringen på federal nivå svagare. Den statliga lagstiftningen berör handelskamrarna och delstaternas skyldigheter att ansvara för all utbildning upp till högskole- och universitetsnivå. Innehållet i de olika lärlingsutbildningarna bestäms i yrkesutbildningslagen (*Berufsbildungsgesetz*). I denna lag regleras också villkoren för lärlingskontrakten, deras juridiska status och parternas ansvar. Någon direkt överföring av medel från federal nivå till yrkesskolor eller företag förekommer däremot inte. Inom byggnadssektorn och bland småföretagsdominerade branscher förekommer en omfördelning av utbildningskostnaderna mellan företagen. Men något lagstadgat tvång eller en motsvarighet till arbejdsgivernes elevrefusion förekommer inte. En förklaring kan vara att den tyska näringsstrukturen skiljer sig från den danska.

De stora företagen har en mer dominerande ställning och är eller har åtminstone varit mindre beroende av att omfördela kostnaderna.

För det tredje betonas yrkesfärdigheter i kombination med etablerade och allmänt accepterade certifieringsregler. Traditionellt har en lärlingsutbildning varit förknippad med hög social status. Den har dessutom gett goda karriärmöjligheter. Lärlingsutbildningen har inte uppfattats som ett alternativ för ”skoltrötta” elever.

För det fjärde, och detta hänger nära samman med den tredje punkten, har den tyska utbildningsmodellen i större utsträckning än både den danska och den svenska vilat på en reglering av tillträdesreglerna till jobben. Via såväl statlig lagstiftning som kollektivavtal har detaljerade utbildningskrav definierats för olika yrken. Mästarvärdighet har också ofta definierats som ett villkor för olika rättigheter, allt från löneutveckling, vidareutbildning till sociala förmåner. Det utbredda systemet med yrkeslegitimationer har stärkt de fackliga organisationernas intresse av att bevara lärlingsutbildningssystemet.

Den tyska utbildningsmodellens styrka och svagheter

Att det tyska duala systemet löser en del av de komplikationer som förknippas med höga sökkostnader och fripassagerareproblemet, och samtidigt har fungerat som en hörnpelare i utbytet mellan partsintressen på arbetsgivar- och löntagarsidan, kan bidra till att förklara systemets stabilitet över tiden. Den sociala konsensus som ligger i botten utpekas ofta som en helt avgörande förutsättning. (Schober-Brinkmann & Wadensjö, 1991; Gitter & Scheuer, 1997; Streeck, Hilbert, van Kevelaer, Maier, & Weber, 1987) Ett utmärkande drag för den tyska utbildningsmodellen är att fackföreningarna har accepterat lärlingslöner som ligger långt under genomsnittslönerna. I Sverige utgjorde fackföreningarnas krav på höga lärlingslöner ett avgörande hinder för möjligheterna att utvidga lärlingsutbildningen, framför allt från 1930-talet till 1950-talet. (Olofsson, 2005) I likhet med Danmark har Tyskland haft starka yrkesförbund, något som kan förklara de fackliga organisationernas positiva inställning. Den tyska fackföreningsrörelsens agerande måste emellertid också ses mot bakgrund av att den tyska lönestrukturen i likhet med den svenska och danska varit påtagligt

sammanpressad jämfört med den i länder som USA och Storbritannien.

Statens aktiva ingripanden för att stödja yrkesutbildningen måste också betonas. Frånvaron av en lärlingslagstiftning gjorde det svårare att utveckla lärlingsutbildningen i Sverige. I Tyskland har det funnits en yrkesutbildningslag som reglerat företagens skyldigheter att bistå med utbildningsplatser och samverka med andra företag och skolmyndigheter för att organisera och finansiera lärlingsutbildningen. Lärlingarnas löner och sociala villkor regleras däremot i kollektivavtal. En väsentlig skillnad jämfört med Sverige och flera andra länder är dessutom att den lagstadgade skolplikten i flera tyska delstater sträcker sig till 18 år. Under lång tid fanns det också en lagstiftning som tvingade de ungdomar som inte frivilligt valt en fulltidsutbildning utan ville söka sig ut i arbetslivet, att fullfölja en lärlingsutbildning. (Prais, 1995)

Samtidigt är utbildningen inne i ett förändringsskede framtingat dels av statsfinansiella skäl, dels av strukturella skäl. En svag ekonomisk tillväxt under 1990-talet i förening med stora ekonomiska påfrestningar i spåren av återföreningen med Östtyskland har bidragit till ökad arbetslöshet. De regionala arbetslöshetsskillnaderna är enorma och omfattande arbetsmarknadspolitiska insatser har tvingats fram på såväl delstatsnivå som federal nivå. (Dietrich, 2003)

På senare år har det funnits en tendens till att fler ungdomar väljer bort den vanliga yrkesutbildningen till förmån för mer avancerade tekniska utbildningar, i fackskolor och yrkesakademier. Fackskolorna utgör en mer sofistikerad och tekniskt inriktad utbildning på gymnasial nivå med sikte på tjänstemannapositioner på mellannivå i företagen, medan yrkesakademierna erbjuder teknisk, ekonomisk och socialt inriktad yrkesutbildning på en högre nivå. I samband med detta har det funnits farhågor om att lärlingsystemet kan förvandlas till en uppsamlingsplats för mindre utbildningsbar arbetskraft. Dessutom har det hävdats att det duala systemet har svårigheter att anpassa sig till den nya yrkesstruktur som följer av tjänstesektorns tillväxt och industrisektorns relativa tillbakagång. Den utpräglade industriinriktningen gjorde att kvinnor tidigare var kraftigt underrepresenterade inom yrkesutbildningen, något som sannolikt bidrog till att förstärka mönstret med ett lågt kvinnligt arbetskraftsdeltagande och en överrepresentation av kvinnor inom mindre kvalificerade arbeten. (Crouch, Finegould & Sako, 1999) I dag är fördelningen av flickor och pojkar inom

yrkesutbildningen betydligt jämnare, även om valen går i olika riktningar, samtidigt som den låga förvärvsintensiteten bland kvinnor i arbetsför ålder kvarstår.

7 Yrkesutbildning eller generell utbildning? Erfarenheter från Storbritannien och USA

I det föregående kapitlet har vi diskuterat förhållandena i två länder med starka lärlingsutbildningstraditioner: Danmark och Tyskland. Vi ska nu granska erfarenheterna från Storbritannien och USA, där yrkes- och lärlingsutbildningen haft en jämförelsevis svag ställning. Det betyder att en av våra huvudfrågor kommer i förgrunden: Kan vi säga något mer bestämt om arbetsmarknads- och försörjningseffekterna av olika sätt att organisera utbildningen på gymnasial nivå? Framställningen kommer att bygga på etablerad forskning på området.

Två perspektiv på generell och yrkesorienterad utbildning

I det inledande kapitlet nämnde vi att det finns två motstridiga synsätt på relationen mellan yrkesorienterad och allmänteoretisk utbildning på gymnasial nivå. Något förenklat går den ena ut på att utbildningen fyller en socialt reproducerande funktion och att uppdelningen mellan yrkes- och studieförberedande utbildning motsvaras av en sortering av individer på olika samhällsfunktioner, inte bara horisontellt utan också vertikalt. (Ainsworth & Roscigno, 2005) De som företräder denna syn menar att en mer enhetlig inriktning och organisation av utbildningen på gymnasial nivå ger bättre förutsättningar för social rörlighet och minskade inkomstskillnader, bland annat genom att fler ges tillträde till eftergymnasial utbildning. (Brunello & Giannini, 2004)

Ibland hävdas att det starka sambandet mellan utbildning och produktivitet, som är så centralt för utbildningsekonomiska analyser, inte existerar. Enligt en del forskare finns det enbart mycket svaga förklarande samband mellan individers utbildning och kognitiv förmåga. (Bowles & Gintis, 2002) Länkarna går enligt denna forskningstradition inte så mycket mellan utbildning och förmåga som mellan elevernas sociala och etniska bakgrund och förmåga. Utbildningens och i synnerhet yrkesutbildningens huvudsakliga funktion är att upprätthålla tillflödet av fogliga lönearbetare, inte att höja arbetets produktivitet, underlätta rörlighet eller att garantera individers framtida försörjning. Istället framhålls att elever sorteras till olika utbildningar efter ett klass-, köns- och etnicitetsbestämt mönster. De förmågor eller den teoretiska och ana-

lytiska kapacitet som förknippas med utbildning, och som påverkar individens prestationer och karriärmöjligheter i arbetslivet, ses istället som en del av individens kulturella och sociala kapital, något som förs vidare över generationsgränserna. (Bourdieu, 1977)

Det finns också forskare som hävdar att en hårdare internationell konkurrens i globaliseringens spår kommer att göra lärlingsutbildningen mindre attraktiv ur företagets synpunkt. (Gersbach & Schmutzler, 2004) Konkurrenssituationen kan göra företagen än mer angelägna att minimera de risker som förknippas med utbildningsinvesteringar, bland annat genom ökade krav på statlig medfinansiering. Det är emellertid inte alls givet att detta behöver leda till slutet för lärlingsutbildningssystemet. Lärlingsutbildningen innebär stora fördelar: rekryteringen underlättas, osäkerheten om ungdomars kompetens minskar och lönekostnaderna för nyanställda sjunker. Dessutom kan lärlingsutbildningen fungera som en byggsten i en strategi som går ut på att möta den tilltagande priskonkurrensen med produktutveckling och förbättrad service, dvs. en utveckling mot allt mer högförädlad och prisokänslig produktion. I en sådan strategi är yrkeskvalifikationer och avancerad företagsspecifik kompetens, två viktiga ingredienser i lärlingsutbildningssystemet, oerhört viktiga.

Vissa forskare menar att en långsiktig trend mot ökad breddutbildning på sekundär nivå, som kan urskiljas i flera länder, kan förklaras utifrån ett strukturellt perspektiv. (Bertocchi & Spagat, 2004) Den ekonomiska tillväxten har historiskt sett ökat den sociala rörligheten och minskat inkomstskillnaderna över tid, något som har stärkt kraven på demokratiska reformer. I takt med demokratins utbredning i västvärlden, från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, påbörjades också ett reformarbete för att minska skillnaderna mellan högre akademiskt och lägre praktiskt inriktad utbildning. Det är givet att det finns ett samband mellan den ekonomiska utvecklingen, förändringen av politiska styrelseformer och utbildningsinstitutionernas innehåll och funktioner. Men några mekaniska eller entydiga samband handlar det inte om. Som framgått ovan, och kommer att framgå än mer i de följande avsnitten, visar gymnasieutbildningens utformning i allmänhet, och yrkesutbildningens i synnerhet, ett tydligt stigberoende. Länder som i ett tidigt skede av den industriella kapitalismens utveckling etablerade omfattande och reglerade lärlingsutbildningsmodeller har bevarat dessa över tid, men samtidigt anpassat modellerna till nya förutsättningar och krav.

Dessutom finns det ett samband mellan yrkesutbildningens förankring i ett land och välfärdsinstitutionernas utformning, partsorganisationernas ställning och inkomstspridningen. Flera empiriskt och teoretiskt inriktade studier pekar på att minskad inkomstosäkerhet uppmuntrar till val av yrkesinriktad utbildning relativt studieförberedande utbildning (Olofsson, 2005; Estevez-Abe, Iversen, & Soskice, 2001) Vi kommer att diskutera dessa samband vidare framöver.

Det centrala i den kritiska synen på uppdelningen mellan yrkesinriktad och generell utbildning, oavsett om den har liberala eller marxistiska utgångspunkter, är att eleverna i yrkesutbildning får svårare att gå vidare till högskole- och universitetsutbildning. (Müller & Shavit, 2000) Därmed sker en sortering och många utestängs från attraktiva karriärmöjligheter. I det följande ska vi också diskutera innebörden av detta. Det måste emellertid påpekas att detta är ett socialt bestämt perspektiv på yrkesutbildning – ett ”medelklassperspektiv” om man så vill. För ungdomar som kommer från socialt mindre privilegierade familjeförhållanden kan möjligheterna att få jobb efter fullbordad gymnasieutbildning, dvs. försörjningsmöjligheterna, vara väl så viktiga som tillträdesmöjligheterna till eftergymnasial utbildning.

Den mer positiva synen på yrkesutbildningens och lärlingsutbildningens möjligheter att underlätta ungdomars etablering i arbetslivet, minska inkomstskillnader och förebygga social utslagning skulle bland annat kunna härledas till humankapitalteorin. Investeringar i yrkesutbildning förväntas höja individens arbetsförmåga och produktivitet, vilket förbättrar möjligheterna att få jobb och också bidrar till en högre inkomst. Men det finns också ett institutionellt perspektiv som tenderar att uppvärdera yrkesutbildningen relativt generellt inriktad utbildning. Vi har redan berört betydelsen av genomskinligheten i utbildningssystemet, de minskade informationskostnaderna och möjligheterna till ökad rörlighet. Investeringar i yrkesutbildning hämmas enligt ekonomer av höga transaktionskostnader. Statliga regleringar i kombination med organiserad samverkan mellan företag och partsorganisationer kan bidra till att reducera dessa kostnader och möjliggöra mer investeringar i yrkesutbildning.

Vi tar nu steget över till erfarenheterna i Storbritannien och USA. Hur kan skillnaderna i utbildningsmodeller förklaras? Och går det att säga något om effekterna av olika modeller?

Generell utbildning på sekundär nivå

Gemensamt för USA och Storbritannien är frånvaron av väletablerade yrkesinriktade program som alternativ till studieförberedande utbildning på sekundär nivå. För övrigt är skillnaderna mycket stora och har också varit det i ett historiskt perspektiv. Andelen som går vidare från obligatorisk utbildning till gymnasial utbildning har traditionellt varit lägre i Storbritannien än i flertalet andra jämförbara länder, men har ökat markant på senare år. Från år 1980 till början av 1990-talet ökade andelen ungdomar som slutförde en gymnasial utbildning från drygt 30 procent till 45 procent och har därefter fortsatt att öka. År 2001 hade 68 procent av dem i åldern 25–34 år en utbildning på gymnasial nivå. Det genomsnittliga antalet utbildningsår inom arbetskraften ökade från strax under 11 år under 1970-talets andra hälft till närmare 12,5 år sedan mitten av 1990-talet. (Education at a Glance, 2002; Card & Freeman, 2002)

I USA har utbredningen av gymnasieutbildning traditionellt varit mycket starkare än i Storbritannien. Ungefär 75 procent av ungdomarna i aktuell ålder fullbordade high school år 2000. Närmare 90 procent av medborgarna i åldrarna 25–34 år hade då en high school-utbildning. En delförklaring till den höga andelen är att åtskilliga dropouts fullbordar utbildningen på sekundär nivå via en särskild prövning: *General Educational Development* (GED). Undersökningar från slutet av 1990-talet visar att 1.5 procent av totalt knappt 45 miljoner vuxna amerikaner utan fullbordad high school-utbildning hade genomgått GED-testet. Det är emellertid omdiskuterat vilka effekter testet ger. Många av dem som klarar provet går vidare till yrkesorienterade utbildningar på collegenivå, men effekterna på sysselsättning och inkomster anses osäkra. (Educational and Labor Market Performance of GED Recipients, 1998)

USA har traditionellt avsatt betydligt mer resurser till utbildning än Storbritannien och flertalet andra europeiska länder, men skillnaderna har minskat.²¹ USA är fortfarande det land som genomsnittligt avsätter mest resurser per elev på sekundär nivå. (Lippman, 2001) Realt sett, omräknat i dollar enligt aktuella köpkraftspariteter, ligger Tyskland strax under USA medan den

²¹ År 1999 uppgick de offentliga utgifterna för utbildning på primär och sekundär nivå till 3.5 procent av BNP i USA jämfört med 3.3 procent i Storbritannien. I Sverige var andelen drygt 5 procent av BNP. *Education at a Glance*, OECD 2002. Tabell B3.1.

svenska tilldelningen per gymnasieelev understiger USA:s med ca 20 procent. Motsvarande resurstilldelning i Storbritannien understiger den amerikanska nivån med närmare 40 procent.

De stora investeringar som generellt sett görs i utbildning på olika nivåer i USA ska dock inte skymma att villkoren kan vara mycket olika. Huvuddelen av finansieringen av utbildningen sker via lokala och regionala källor. Utbildningen är främst en angelägenhet för delstater och lokalsamhällen och de federala anslagen är små. De lokala socioekonomiska förutsättningarna har stor betydelse för finansieringen av utbildningen och skoldistriktet har stort inflytande över utbildningens inriktning och organisation. Detta bäddar för stora skillnader i kvalitet och uppläggning. Redan på 1950- och 60-talen började effekterna av medelklassens utflyttning från innerstäderna till förortsområdena att märkas. Förutsättningarna för att finansiera innerstadsskolorna försämrades när skatteunderlaget urholkades samtidigt som koncentrationen av elever med sociala problem och studiesvårigheter tilltog. (From There to Here, 2003)²² Problemen kvarstår och har förstärkts.

Inom ramen för den sekundära utbildningen finns tre huvudinriktningar: en collegeförberedande, en allmän och en yrkesorienterad. Eleverna kan välja fritt mellan olika kurser och har stora möjligheter att själva komponera sina utbildningar. Yrkesutbildningsinslagen är emellertid begränsade. Enbart ca 10 procent av eleverna på gymnasial nivå väljer yrkesorienterade kurser. Betoningen på en mer generellt inriktad och personlighetsfostrande utbildning går långt tillbaka i tiden. Redan i en utredning från början av 1890-talet – *Committee of Ten* (National Council of Education, 1892) – framhölls behovet av en sammanhållen utbildningsstruktur på sekundär nivå. Man menade att det inte skulle göras någon skillnad på elever oavsett om de avsåg att gå vidare till högre studier (till college) eller om de ville gå ut i arbetslivet direkt efter high school. Efter andra världskriget har denna inriktning bekräftats. I den så kallade *Prosser-resolutionen* från 1945 betonades att high school skulle erbjuda en standardiserad utbildning präglad av demokratiskt fostrande moment utan att ställa allt för höga prestationskrav på eleverna.

²² Det har funnits strävanden att utjämna villkoren för skolors finansiering. Genom domstolsbeslut tvingas delstater att omfördela resurser för att minska de stora skillnaderna i budgetutrymme för skolor i olika lokalsamhällen. Effekterna är emellertid omtvistade. (Bénabou, 1994)

Under senare decennier har det emellertid funnits en strävan att höja kraven på elevernas prestationer. En grupp utredare på det amerikanska utbildningsdepartementet presenterade år 1983 en rapport med den utmanande titeln *A Nation at Risk*. I rapporten betonades att elevernas kunskapsstandard i USA inte höll måttet i en internationell jämförelse. Problemen ansågs särskilt allvarliga mot bakgrund av allt högre kvalifikationskrav i arbetslivet. Resultatet av rapporten blev avsiktsförklaringar om en förbättrad utbildningsstandard, inte så mycket via ökad resurstilldelning eller omfördelning utan genom återkommande uppföljningar och jämförelser av enskilda skolors genomströmning och kunskapsstandard.

I Storbritannien har det till skillnad från USA under lång tid funnits en politisk strävan att utveckla yrkesutbildningen inom ramen för skolutbildningen på sekundär nivå, men också som en del av arbetsmarknadspolitiska insatser.²³ I början av 1940-talet föreslogs ett tredelat utbildningssystem på sekundär nivå. Tanken var att *grammar schools* och *secondary moderns* skulle locka till sig mer akademiskt inriktade elever, medan en tredje teknisk gren skulle stå för yrkesutbildningen. Men det tekniska utbildningsalternativet fick aldrig något genomslag. Som mest omfattade det 4 procent av det totala antalet elever. Försök att etablera alternativa studievägar med teknisk inriktning förekom även senare, men misslyckades. Den obligatoriska utbildningstiden förlängdes liksom i flertalet andra länder under efterkrigstiden och från och med 1972 avslutas grundutbildningsstadiet först vid 16 års ålder. Men den förlängda skoltiden fylldes i huvudsak med ämnen som var avsedda att lägga en grund för vidare akademiska studier. I USA har däremot en yrkesutbildning funnits tillgänglig på eftergymnasial nivå, i olika collegeutbildningar, framför allt inom *community colleges*.²⁴

²³ Storbritannien är liksom Tyskland och USA en federal stat och utbildningssystemet är inte enhetligt.

²⁴ *Community colleges* omfattar i dag ca 10 miljoner studerande och erbjuder yrkesutbildning på olika områden. Flera *community colleges* samverkar med sociala myndigheter och erbjuder "welfare-to-work"-program. Skolformen började utvecklas under 1930-talet mot bakgrund av den höga arbetslösheten.

Lärlingsutbildningen i Storbritannien

Storbritannien har av tradition haft mer lärlingsutbildning än USA. Avvecklingen av de gamla hantverksregleringarna i Storbritannien innebar, precis som i Sverige, att lärlingsutbildningen blev en frivillig angelägenhet av skiftande betydelse. Under 1900-talets början fanns en politisk strävan, även här i likhet med Sverige, att lärlingsutbildningen skulle regleras via överenskommelser mellan arbetsgivare och fackliga organisationer. Relationerna mellan parterna var dock för konfliktfyllda för att de skulle kunna nå fram till hållbara kollektivavtal om lärlingarnas status och lönevillkor. Lärlingsutbildningen i Storbritannien bedrevs vid sidan av utbildningsorganisationen och det fanns ingen formell koppling till yrkesskolor.

År 1964 tillkom lärlingslagen (*Industrial Training Act*) och i samband med denna introducerades så kallade lärlingsråd (*Industrial Training Boards*). Syftet med dessa var att stimulera utvecklingen av lärlingsutbildningen och tillgången på lärlingsplatser. (Blanchflower & Lynch, 1994; Gospel, 1994) Råden var sammansatta av representanter för kommuner och partsintressen och hade bland annat till uppgift att omfördela kostnaderna för lärlingsutbildning. Dessutom skulle de försöka sprida lärlingsutbildningen till nya branschområden. I efterhand kan lagstiftningen ses som ett försök att skapa en fastare organisation kring lärlingsutbildningen.

Undersökningar från 1970- och 1980-talen visar att andelen lärlingar då var ganska betydande i Storbritannien. (Blanchflower & Lynch, 1994) Under åren 1974 till 1981 var det genomsnittliga antalet lärlingar ca 25 procent av 16-åringarna och 15 procent av 19-åringarna. Men det handlade nästan helt om män. 45 procent av pojkarna i 16-årsåldern var lärlingar mot endast 8 procent av flickorna. Den skeva könsfördelningen återspeglar att lärlingsutbildningen huvudsakligen var etablerad i verkstadsindustrin och byggnadssektorn, branscher med huvudsakligen manlig arbetskraft.

Under 1980-talet minskade andelen lärlingar kraftigt. Detta berodde dels på ökad arbetslöshet och större svårigheter att få lärlingskontrakt, dels på att den konservativa regeringen introducerade en ny politik. Lärlingslagen upphävdes liksom lärlingsråden. Bakom dessa åtgärder fanns, enligt vissa forskare, en önskan att försvaga de fackliga organisationernas ställning. Lärlingsråden ersattes med lokala utbildnings- och företagsråd (*Training and Enterprise Councils*, senare kallade *Learning and Skills Councils*).

De hade ett mycket svagare mandat, t.ex. ingen lagstadgad rätt att avgiftsbelägga företag för att finansiera utbildning och medlemskap i organisationerna var frivilligt. De organiserades på lokal nivå snarare än på branschnivå. Härmed kunde de yrkesfackliga organisationernas möjligheter att använda kraven på lärlingsutbildning som ett instrument för att kontrollera tillgången på arbetskraft brytas.

I spåren av den höga arbetslösheten gjordes istället allt större arbetsmarknadspolitiska insatser. 1983 utvecklades en särskilt insats under namnet *Youth Training Scheme*. Avsikten var att ge arbetslösa ungdomar möjligheter till ett års och därefter två års praktik i ett företag. Här handlade det inte alls om några lärlingsplatser, dvs. de arbetslösa var inte anställda och programmet finansierades helt med offentliga medel. Från slutet av 1980-talet var arbetslösa ungdomar i praktiken tvingade att acceptera sådana praktikplatser. Alternativet var annars att allt understöd drogs in.

År 1995 kompletterades Youth Training-programmet med vad som kom att kallas *Modern Apprenticeship*. (Steedman, 2001) Det handlade återigen om ett offentligfinansierat utbildningsprogram. I samband med detta utformades ett system för att värdera och jämföra olika kompetenser, ett nationellt certifierings- och valideringssystem. Syftet var att öka värdet och jämförbarheten av praktiska yrkesfärdigheter. *National Vocational Qualifications* (NVQ:s) samt *General National Vocational Qualifications* (GNVQ:s) syftade till att öka yrkesutbildningarnas status och jämförbarhet med skolförlagd utbildning. (Payne, 1999) Systemet drevs fram av arbetsgivarintressen och Modern Apprenticeship hade aldrig några bestämmelser om skolförlagd utbildning.

Den fallande trenden i antalet lärlingar bröts emellertid i slutet av 1990-talet. År 1997 uppgick antalet nya lärlingar totalt till 75 000. Enbart lite drygt 10 procent av ungdomskohorterna valde lärlingsutbildning. Under våren 2004 hade antalet nytillkommande lärlingar ökat till drygt 250 000. Målet är att ca 25 procent av ungdomarna i åldrarna från 16 till 20 år ska välja en lärlingsutbildning. Dessutom har reglerna för utbildningen förändrats. Lärlingsutbildningen är öppen för alla från 14 år och uppåt. Åldersgränsen vid 25 år har slopats. Begreppet Modern Apprenticeship har avskaffats och nu talar man bara om *Apprenticeships*. (About Apprenticeship, 2005)

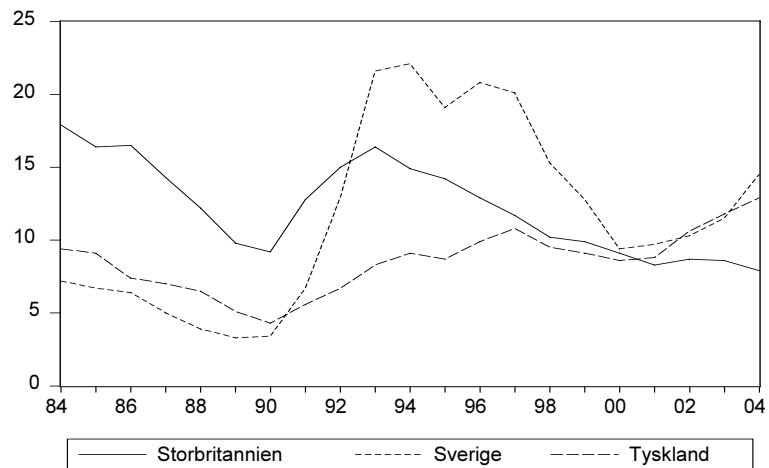
Sjunkande arbetslöshet och nya förutsättningar för utbildning

Jämför vi med Danmark och Tyskland är det uppenbart att lärlingsutbildningen i Storbritannien har en helt annan karaktär och mer påminner om det som vi i kapitel två kallade en frivillig utbildningsmodell. För det första saknas allmän-teoretiska utbildningsinslag. Utbildningen är smalare och det finns inte heller något effektivt system för att garantera att de kompetenser som erbjuds och att de examinationer som ska genomföras är likvärdiga. Utbildningsinnehållet bestäms i mycket större utsträckning än i Danmark och Tyskland av den enskilde arbetsgivaren eller utbildningsorganisationen. En studie från år 2000 visade också att merparten lärlingsutbildningar sker utanför de privata företagen, i olika organisationer och kommunala utbildningsanstalter. Företagen stod enbart för 20 procent av utbildningsplatserna (Steedman, 2001), vilket kan vara särskilt intressant att notera. Alla kostnader som är förenade med utbildningen, inklusive ersättningen till lärlingarna, täcks ju med offentliga medel.

En annan slående skillnad jämfört med Danmark och Tyskland är att lärlingsutbildningen i Storbritannien inte är kopplat till ett trepartssamarbete mellan staten, arbetsgivarna och löntagarorganisationerna. I Storbritannien har det varit svårt att etablera fungerande korporativa strukturer, framför allt på grund av hårda konflikter mellan partsorganisationerna och ett starkt politiskt motstånd mot arbetsmarknadsregleringar.

Jämför vi uppgifter om arbetslöshet i Storbritannien med dem för Sverige och Tyskland kan vi konstatera att den mycket höga arbetslösheten från 1970- och 80-talen har sjunkit markant. Under 2000-talets första år har arbetslösheten i åldrarna 20–24 år faktiskt varit lägre i Storbritannien än i Sverige och Tyskland.

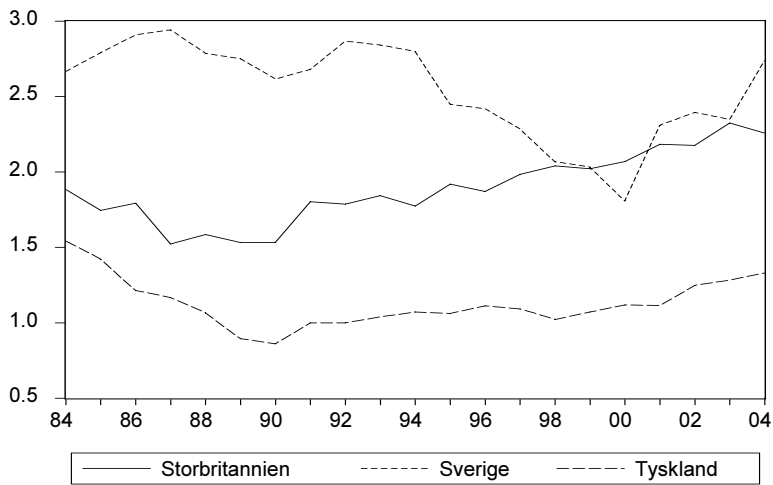
Diagram 7 Öppen arbetslöshet bland unga vuxna i åldern 20–24 år i Storbritannien, Sverige och Tyskland åren 1984–2004.

Källa: OECD.

En övergripande förklaring till den minskade arbetslösheten i Storbritannien är att ekonomin stärktes och efterfrågan på arbetskraft ökade. Sverige och Tyskland drabbades av betydligt allvarigare makroekonomiska obalanser under 1990-talet. En mer specifik förklaring är att deltagande i särskilda ungdomsprogram (först *Youth Training Scheme* sedan *New Deal*) från slutet 1980-talet blev tvingande för att arbetslösa ungdomar över huvud taget skulle erbjudas något försörjningsunderstöd och räknas till arbetskraften. Detta har lett till en mycket kraftig sänkning av de officiella arbetslöshetstalen.

Diagram 8 Öppen arbetslöshet bland unga vuxna i åldern 20-24 år relativt arbetslösheten i åldrarna 25-64 år, i Storbritannien, Tyskland och Sverige åren 1984-2004.

Källa: OECD.

Den relativa arbetslösheten för unga i Storbritannien har däremot inte utvecklats lika positivt under 1990-talet, vilket framgår av diagram 8. Arbetslösheten i åldrarna 20-24 år har inte minskat lika snabbt som arbetslösheten i åldrarna 25-64 år. De yngres relativa position på arbetsmarknaden har således inte stärkts trots generell förbättrade villkor i ekonomin som helhet, något som man annars skulle ha kunnat förvänta sig.

Genomgången hittills visar att utbildningssystemet i Storbritannien är splittrat och svåröverskådligt. Det gäller både lärlingsutbildning och skolförlagd utbildning. I England och Wales finns tre huvudsakliga utbildningsinstitutioner för ungdomar i åldrarna från 16 år och uppåt: *Sixth Forms in Secondary Schools* (som också är öppna för yngre elever), *Sixth Forms Colleges* och *Colleges of Further Education* (FE Colleges). Merparten av den skolförlagda yrkesutbildningen har skett inom FE Colleges. Andelen ungdomar som valt yrkesinriktad utbildning inom skolans ram har som framgått traditionellt varit mycket låg.

Förutsättningarna för yrkesutbildningen i Storbritannien har emellertid förändrats på senare år. Detta beror dels på förändringar i utbildningssystemet under 1990-talet, dels på den kraftigt ökade

tillströmningen till skolförlagd utbildning på sekundär nivå. Många ungdomar hade tidigare svårigheter att klara proven efter avslutad grundutbildning och utestängdes från vidare utbildningsmöjligheter. Examinationsformerna har reformerats och fler ges tillträde till utbildning på gymnasial nivå. Den tilltagande elevtillströmningen till heltidsundervisning har lett till en ökning av antalet och andelen elever som följer skolförlagd yrkesutbildning.²⁵ Andelen elever som följer skolförlagd utbildning, antingen specialiserad yrkesutbildning eller en blandning av akademiska och yrkesorienterade ämnen, har ökat och utgjorde under 1990-talets början ca 40 procent av samtliga elever. (Payne, 1999)

Yrkesutbildningstraditionen i USA

I USA gjordes betydande insatser för att etablera en enhetlig och bredare utbildning på sekundär nivå redan under tidigt 1900-tal. Den amerikanska ekonomisk-historikern Claudia Goldin har i flera arbeten behandlat high school-rörelsen under 1900-talets första decennier, en rörelse som ledde till en kraftig utbredning av den gymnasiala utbildningen, och utbildningens effekter i form av ökad rörlighet och minskad inkomstspridning från 1940-talet fram till 1960-talet, en period präglad av hög ekonomisk tillväxt. (Goldin, 2001; Goldin & Katz, 2001; Juhn, 1999)²⁶ Hon menar att USA uppfann den offentligt finansierade massutbildningen på sekundär nivå och att detta gav USA ett kraftigt utbildningsövertag gentemot Europa och är en viktig förklaring till att USA etablerades som ekonomisk och politisk supermakt i samband med andra världskriget. Redan under 1940-talet hade andelen av ungdomarna som genomgick high school ökat till 60 procent, men de regionala skillnaderna var stora. Vid mitten av 1950-talet hade andelen ungdomar i åldern 18 år med utbildning på sekundär nivå ökat till närmare 80 procent. Samtidigt nådde inte något land i Europa upp till 40 procent.²⁷

²⁵ Vid mitten av 1980-talet lämnade fyra av sju 16-åringar skolsystemet för att förvärvsarbeta på heltid. Tio år senare deltog sju av tio 16-åringar i heltidsundervisning.

²⁶ Löneskillnaden mellan den högsta och den lägsta inkomstdecilen minskade med 30 procent under 1940-talet. Under de efterföljande decennierna ökade lönespridningen något samtidigt som reallönerna steg kraftigt för alla grupper på arbetsmarknaden. Vändningen kom på 1980-talet då löneskillnaden mellan den högsta och lägsta decilen ökade med nästan 25 procent samtidigt som den genomsnittliga reallönen minskade med 2.4 procent.

²⁷ Vi bortser här från att utbildningarna på sekundär nivå inte alltid är jämförbara ur kvalitetssynpunkt.

Goldin menar att de stora offentliga investeringarna i utbildning gav påtagliga och lätt urskiljbara fördelar, åtminstone fram till 1970-talet. Inkomstklyftorna minskade när skillnaderna i humankapital mellan individer avtog, framför allt under 1940-talet och årtiondena närmast efter andra världskriget. Rörligheten på arbetsmarknaden ökade och sannolikt underlättades också en snabb teknisk förändring. Dessutom lades en grund för en stor andel studerande på högre nivå. År 2000 var andelen i åldrarna mellan 20 och 25 år som deltog i utbildning på eftergymnasial nivå drygt 33 procent i USA jämfört med ca 25 procent i genomsnitt för OECD.²⁸ Skillnaden var betydligt större för några decennier sedan.

Goldin betonar emellertid att det som var en fördel för USA i ett tidigare skede kan ha blivit en nackdel under senare decennier. Den industridominerade arbetsmarknaden med ett tayloristiskt präglat arbetsliv som efterfrågade en arbetskraft med god generell kompetens men med relativt lite av kvalificerad yrkeskunskap, existerar inte längre. Parallellt med att avkastningen har minskat på high school utbildning har utbytet av universitetsutbildning ökat kraftigt. Dessutom har, som framhållits tidigare, kvaliteten på high school utbildningen försämrats på många håll, framför allt i innerstadsmiljöerna. Skolsegregationen har tilltagit, inte minst på grund av ett politiskt motstånd på federal nivå mot att avsätta mer resurser för investeringar i skolor. Det sistnämnda bidrar inte bara till att förklara det kraftiga fallet i ungdomars relativa löner, givet att det finns ett samband mellan löneutveckling och löntagarnas kompetens, utan möjligen också till att produktivitetsskillnaderna inom utbildningsgrupperna tycks ha tilltagit på senare decennier.²⁹ De första efterkrigsdecenniernas minskade utbildningssegregering har därmed brutits och ersatts av tilltagande klyftor i humankapital och ekonomiska villkor.

²⁸ Efter andra världskriget utformades ett mycket generöst ekonomiskt stöd för studier på college. Det främsta syftet var att ge möjligheter för hemvändande krigsveteraner att söka högre utbildning.

²⁹ Det här är en aspekt som har fått stor uppmärksamhet i amerikansk forskning. Löneskillnaderna har ökat dramatiskt i USA, både mellan olika grupper (med olika arbetslivserfarenhet, utbildning etc.) och inom grupper (med samma arbetslivserfarenhet, utbildning etc.). För närmare hälften av samtliga yngre arbetstagare med en arbetslivserfarenhet på högst tio år var reallönen i själva verket lägre i slutet av 1980-talet än vid 1960-talets mitt. Det faktum att icke observerbara faktorer slår igenom så kraftigt i förklaringarna till den ökade lönespridningen inom respektive grupp, med samma utbildningsnivå och erfarenhet på arbetsmarknaden, gör att man kan misstänka att en allt mer varierande kvalitet på high school utbildningen är en av förklaringarna till ungdomars löneeftersläpning generellt, men också till den ökade spännvidden inom ungdomsgruppen. (Juhn, Murphy & Pierce, 1993) En annan förklaring kan vara att ändrade arbetsorganisationsformer gör att skillnader i olika personliga egenskaper givet utbildning får större genomslag.

De ökade svårigheterna för ungdomar med svaga studieresultat att etablera sig på arbetsmarknaden, i kombination med ett särskilt bland arbetsgivare tilltagande missnöje med elevers utbyte av high school, har bidragit till försöken att reformera utbildningen på sekundär nivå. Reformsträvandena har framför allt syftat till att öka utrymmet för yrkesutbildning inom ramen för high school och community colleges. Utgångspunkten var en reform år 1990 som innebar att federala medel till yrkesutbildning enbart avsattes för program som integrerade branschorienterad utbildning med etablerade akademiska ämnen. (Stern & Wagner, 1999) Utbildningarna skulle precis som akademiskt inriktade motsvarigheter ge möjligheter till vidare studier på college eller universitet. Några exempel på dessa nya inslag är *career majors*, *career clusters* och *career pathways*. De nya utbildningarna, ibland kallade karriärakademier, har betraktats som framgångsrika. Teoretiska ämnen organiseras runt ett yrkesområde – hälso- och sjukvård, elektronik, IT etc. – och utbildningarna ges på skolor som omfattar alla slags utbildningar, både teoretiska och arbetsmarknadsorienterade. Utvärderingar visar att studenterna inom karriärutbildningarna är mindre frånvarande och fullföljer utbildningen i högre grad än elever som följer andra studievägar.

Lärlingsutbildning och arbetsmarknadsinriktade ungdomsåtgärder i USA

Lärlingsutbildningen har haft en mycket svag ställning i USA ända sedan 1900-talets början. Den gamla lärlingsutbildningstraditionen har levt kvar inom några enstaka branscher som byggnadssektorn och grafisk verksamhet, men är undantag snarare än regel. (Gospel, 1994)

Det finns några förklaringar till att lärlingsutbildningen inte fick samma utveckling i USA som i Västeuropa. Generellt kan sägas att de institutionella förutsättningarna för en fungerande lärlingsutbildning saknades och fortfarande saknas. Arbetskraftens höga rörlighet geografiskt och mellan olika företag gjorde det svårt att upprätthålla lärlingskontraktens regelverk. Den svaga sammanhållningen på arbetsgivarsidan, bland annat som ett resultat av anti-trustlagstiftningen, gjorde det också svårt att utforma en modell för att kompensera de företag som tog på sig risken att utbilda lärlingar.

Det stora inflödet av välutbildade immigranter från Västeuropa under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet minskade också intresset för lärlingsutbildning. Massproduktionens framväxt och tayloriseringen av industrin innebar en genomgripande förändring av arbetskraftsrekrytering och kvalifikationskrav, utförligt beskrivet i Harry Bravermans berömda bok *Arbete och monopolkapital. Arbetets degradering i det tjugonde seklet*. (1974) Här låg USA långt före Europa och effekten blev ett minskat behov av traditionell hantverksorienterad lärlingsutbildning.

De fackliga organisationernas svaghet hade betydelse i flera avseenden. För det första fanns det inga starka organisationer på federal nivå som kunde påverka statsmakt och arbetsgivarintressen i frågor som berörde arbetskraftens kompetensutveckling. Det innebar att yrkesutbildningsfrågorna fick låg politisk prioritet. För det andra förekom mycket få kollektivavtalsförhandlingar över företagsnivån. I de stora företag där det etablerades relativt starka fackliga organisationer under 1930-talet, t.ex. Ford, General Electrics och International Harvester, sköttes förhandlingarna på företagsnivå, något som också lagstiftningen bidrog till. I samband med dessa förhandlingar skedde uppgörelser om utbildning, men utbildningsinsatserna fick mest en företagsintern karaktär. Innehållsmässigt blev den mycket smal och det förkom inget organiserat certifierings- eller examinationssystem.

En annan förklaring till lärlingsutbildningens svaga ställning i USA är företagsstrukturen och bankväsendets utformning. I USA dominerade tidigt aktiebolagsformen. I Tyskland möjliggjordes ett mer omfattande inslag av familjeägda företag genom nära samverkan mellan företag och banker. Den sistnämnda relationen möjliggjorde ett större mått av långsiktiga investeringar, bland annat i utbildning. (Blanchflower & Lynch, 1994)

Den arbetsplatsförlagda och skolförlagda yrkesutbildningens traditionellt svaga ställning inom skolförlagd utbildning har lett till att det har vuxit fram grundläggande yrkesutbildning via andra institutioner i USA precis som Storbritannien. Job-Corps är ett sådant exempel. Job-Corps är ett ungdomsprogram som årligen omfattar mellan 70 000 och 80 000 socialt mindre privilegierade ungdomar som inte har fullföljt skolan och därmed riskerar att fastna i bidragsberoende. (Beiming, 2002) Utbildningen omfattar både teoretiska och praktiska moment och ger deltagarna möjligheter att få en examen från high school. Utvärderingar har

visat att Job-Corps haft positiva resultat. Åren 1996–97 deltog totalt drygt en miljon personer i riktade utbildningsinsatser inom ramen för arbetsmarknadspolitiska åtgärder och knappt 700 000 i ungdomsinsatser. (OECD, 1999). Det bör understrykas att de arbetsmarknadspolitiska insatserna relativt sett har en begränsad räckvidd. Det illustreras av att andelen av arbetskraften som någon gång deltog i arbetsmarknadsutbildning under åren 1996–97 var 0.8 procent i USA jämfört med 2.4 procent i OECD-området som helhet.

En annan form av yrkesutbildning är den som sker i företagets regi eller i nära anslutning till arbetslivet. I USA liksom i Storbritannien ökar intresset för utbildning i arbetslivets närhet. Ett uttryck är en lag som antogs 1994: *the School-to-Work Opportunities Act*. (Hughes, Bailey & Mechur, 2001) Lagen följde på en längre diskussion om arbetslivets begränsade inflytande på utbildningens utformning. Den kan också ses som en uppföljning av den reform av yrkesutbildningen inom high school som genomfördes 1990. Avsikten med the School-to-Work Opportunities Act var att underlätta arbetsmarknadsetableringen för de ungdomar som hade svårt att klara high school och vars utsikter till egenförsörjning tycktes allt bräckligare. Via lagen anslogs medel för partnerskap på lokal nivå mellan skolor, myndigheter och enskilda företag. Innehållet i de insatser som gjordes för att underlätta övergången mellan skola och arbetsliv varierade och omfattade allt från lärlingsutbildning till mer yrkesvägledning i skolorna. Lagen fick ett stort genomslag. Drygt 25 procent av samtliga företag med fler än 20 anställda har i något avseende varit inblandade i de federalt uppmuntrade partnerskapen. Dessutom visade en urvalsundersökning från 1997 att ca 65 procent av skolorna erbjöd kurser kopplade till någon school-to-work aktivitet och att nästan 40 procent av high school eleverna följde en sådan kurs. (Joyce & Neumark, 2001) De federala anslagen upphörde emellertid i och med utgången av år 2001. Kritiken mot lagen gick ut på att det var viktigare att uppmuntra ungdomars intresse för studier på college än att avsätta skattemedel för att öka företagets engagemang i utbildningen på sekundär nivå.

Utredningar visar att företag i USA investerar ca 60 miljarder dollar i personalutbildning. (Lynél, 2002) Det motsvarar mellan 2.5 och 3 procent av den totala lönesumman. Under lång tid dominerade tekniska processer, data och IT-kunskap innehållet i

personalutbildningen, men kompetensutveckling relaterat till ett yrke har nu passerat dessa inriktningar i omfattning. Det kan ses mot bakgrund av krisen för IT- och telekomrelaterad industri. Överhuvud taget tycks personalutbildning i USA ligga på en hög nivå. Den mest expansiva delen av den högre utbildningen utgörs i dag av företagsuniversitet (*Corporate Universities*). Det handlar inte om ”grundläggande” yrkesutbildning i vanlig bemärkelse.³⁰ Företagens nära samarbete med universitetsinstitutioner är ett annat uttryck för detta.

I en studie från det tidiga 1990-talet framkom att amerikanska företag generellt sett investerade ungefär hälften så mycket i personalutbildning som företag i de västra delarna av Tyskland. (Hilton, 1991) De amerikanska företagen avsätter enbart små medel för att utbilda arbetskraft i åldrarna under 25 år, medan den tyska lärlingsutbildningen för yngre arbetare omsätter betydande resurser varje år.

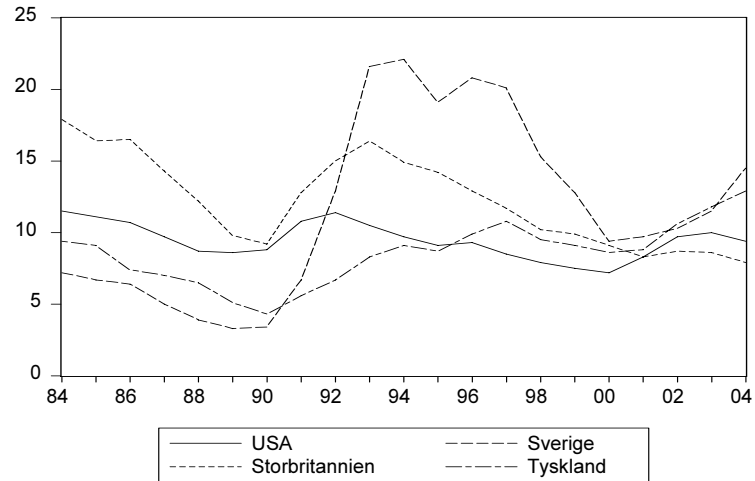
Sjunkande arbetslöshet i USA

Hur har då arbetslösheten utvecklats i USA? Under lång tid var arbetslösheten betydligt högre och sysselsättningen betydligt lägre i USA än i Västeuropa. Under senare decennier har emellertid utvecklingen vänt. I USA ökade sysselsättningen med 58 procent – 47 miljoner nya jobb – från år 1970 till 1996. Under samma period ökade antalet sysselsatta med enbart 12 procent i Europa. Andelen sysselsatta bland dem i arbetsför ålder minskade i Europa från 65 till 60 procent, men ökade i USA från 60 till 75 procent. Baksidan av sysselsätningstillväxten i USA är ökade inkomstklyftor med en stor grupp arbetande fattiga. Inom ramen för *workfare* har betydande offentliga resurser reserverats i form av skattelättnader för låginkomsttagare för att göra det möjligt att leva på lågproduktiva jobb. I Västeuropa har det också genomförts skattesänkningar och avregleringar i syfte att uppmuntra sysselsättningen, men i huvudsak har välfärdssystemen hållits intakta.

³⁰ Flera undersökningar i USA pekar på att arbetsgivares värdering av kvalifikationerna hos personer med enbart high school-utbildning är mycket låg. En undersökning utförd av *US Census Bureau* 1995 visade att 20 procent av arbetsgivarna misstrodde skolornas kapacitet att förbereda ungdomarna för arbetslivet. En annan undersökning från 1994 visade att 71 procent av ett urval arbetsgivare erbjöd någon form av personalutbildning, men att enbart 3 procent finansierade utbildning på grundläggande high school nivå. (Rosenbaum, 1999)

Betoningen har legat på sociala investeringar och högproduktiva jobb snarare än massiva skattesänkningar för att skapa utrymme för låglönejobb.

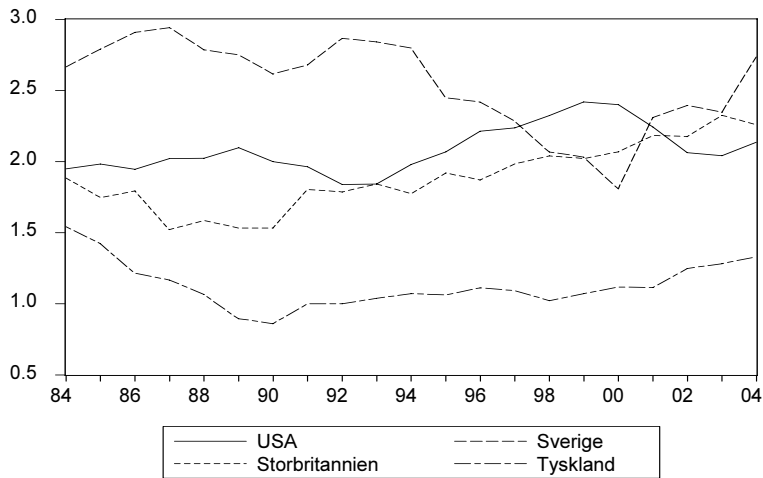
Diagram 9 Öppen arbetslöshet bland unga vuxna i åldern 20–24 år i USA, Storbritannien, Sverige och Tyskland åren 1984–2004.

Källa: OECD.

Jämför vi arbetslösheten för ungdomarna under de senaste åren (diagram 9) kan vi konstatera att arbetslösheten har minskat efter 1980-talet. Utgångsnivån var lägre än i Storbritannien och fallet har procentuellt sett varit mindre. Hur har då den relativa ungdomsarbetslösheten utvecklats?

Diagram 10 Öppen arbetslöshet bland unga vuxna i åldern 20–24 år relativt arbetslösheten i åldrarna 25–64 år, i USA, Storbritannien, Sverige och Tyskland åren 1984–2004.

Källa: OECD.

Som framgår av diagram 10 har ungdomsarbetslöshetens storlek relativt arbetslösheten bland medelålders och äldre varit ganska stabil sedan mitten av 1980-talet. Den goda ekonomiska tillväxten och höga arbetskraftsefterfrågan under 1990-talet tycks inte ha reducerat arbetslösheten bland yngre i snabbare takt än bland äldre.

Lärlingsutbildningens betydelse under olika arbetsmarknadsregimer

Vilken betydelse har då lärlingsutbildningen? Betyder yrkesutbildningen något för villkoren på arbetsmarknaden för unga människor? Den forskning som redovisats ovan talar för att det inte finns några entydiga svar på frågorna. Det beror på vad det är för villkor och vilkas villkor vi talar om. Dessutom måste vi bestämma oss för vad det är för slags lärlingsutbildning vi avser. Talar vi om effekter på arbetslösheten finns det ett flertal komparativt upplagda studier som pekar på positiva effekter av lärlingsutbildning. (Ashton & Green, 1996; Green, 2000; Shavit & Müller, 2003; Ryan, 1988) Studierna pekar sammantaget på att lärlings- och yrkesutbildning tycks bidra till att reducera arbetslöshetsrisken och minska

sannolikheten för att unga ska träda in på arbetsmarknaden utan utbildning utöver grundskolenivå. Yrkesutbildningens positiva effekter tycks också vara mest markanta i länder där den har en mer specifik än generell karaktär, dvs. där den är orienterad mot ett yrke och utformad i nära samverkan mellan skola och arbetsliv.

Det finns också flera studier som pekar på svaga resultat av lärlingsutbildning i länder med mera liberala arbetsmarknadsstrukturer, t.ex. Storbritannien och USA. Problemen med lärlingsutbildning i dessa både länder brukar förknippas med utbildningens begränsade omfattning, svaga reglering och långtgående decentralisering. Arbetsgivarnas och de fackliga organisationernas engagemang är lågt och integrationen mellan skolutbildning och utbildning på arbetsplatsen är svag för att inte säga obefintlig. (Fuller & Unwin, 2003; Lehmann, 2005) Dessutom har utbildningen en tydlig orientering mot de socialt och studiemässigt svagaste grupperna. Det gör att lärlingsutbildningen framstår som en arbetsmarknadspolitisk insats med låg status.

Trots att det finns en samsyn om att lärlingsutbildning kan ha positiva effekter genom att minska arbetslösheten, betonar många forskare att frånvaron av förmånliga institutionella ramverk gör att utbildningen tenderar att förstärka klass- och etnicitetsklyftor i samhället. (Ainsworth & Roscigno, 2005) Fördelen med ett effektivt lärlingssystem, om vi ska utgå från erfarenheterna i Danmark och Tyskland, är inte i första hand att utbildningen ger enskilda elever kontakter i arbetslivet utan att det organiserade utbytet mellan skola och arbetsliv möjliggör ett utbud av yngre arbetskraft med höga och ur företagets perspektiv relevanta kvalifikationer. Detta underlättar en konkurrensstrategi inriktad på produktutveckling och funktionell flexibilitet, något som förhindrar ökade samhällsklyftor. (Shavit & Müller, 2000)

Utbildningsmodeller och arbetsmarknadsregimer

Intresset för att studera olika utbildningsmodeller i ljuset av välfärds- och arbetsmarknadsregimer har ökat på senare år. Komparativa institutionella fördelar (*comparative institutional advantages*) är ett begrepp som används för att jämföra samhällsekonomiska och sociala effekter av olika arbetsmarknadsregimer och utbildningsmodeller. Utgångspunkten är att olika institutionella förhållanden på arbetsmarknaden återspeglas i skilda villkor för företagande,

produktinriktning och innovationsstrategier. (Soskice, 1998; Finegold & Soskice, 1988) Förhållandena i USA och Storbritannien, med marknadsliberala regimer, kontrasteras mot förhållandena på kontinenten och i Skandinavien med mer regleringar och offentliga ingripanden på olika marknader. Utbildningen och kompetensförsörjningen svarar mot de skiftande behov som de olika institutionella uppsättningarna ger upphov till. Karaktären på företagens produktinriktning och innovationsmönster ger upphov till särskilda krav på arbetskraftens kunskaper och färdigheter. Men det finns också en annan dimension. De sociala trygghetssystemens uppbyggnad i kombination med regler för anställningstrygghet ger särskilda förutsättningar för enskilda individers efterfrågan på yrkeskunskap relativt mer generell utbildning.

Den marknadsliberala arbetsmarknadsregimen i USA kännetecknas bland annat av ett begränsat anställningsskydd och korta anställningsperioder jämfört med förhållandena i flertalet europeiska länder.³¹ Den brittiske nationalekonomen David Soskice menar att detta i kombination med hård konkurrens på flertalet marknader har bidragit till en hög innovationsförmåga på nya produkt- och teknikområden, t.ex. inom halvledare, telekommunikation och bioteknik. (Estevez-Abe, Iversen & Soskice, 2001) Den höga rörligheten på arbetsmarknaden men också i företagens produktstrategier har lett till en ökad efterfrågan på generell kompetens, dvs. på sådana kunskaper och färdigheter som ger förutsättningar för snabb omställning och anpassning till nya krav.

Välfärdspolitikens utformning påverkar följaktligen också enskilda individers efterfrågan på utbildning. Intresset för såväl företags- som branschspecifik yrkesutbildning hämmas av osäkra anställningsförhållanden och restriktiva socialpolitiska trygghetssystem som ger begränsad ersättning vid inkomstförlust. Dessutom bidrar stora löneklyftor och osäkerhet om den framtida löneutvecklingen i ett system där lönerna i stor utsträckning bestäms individuellt efter marknadsprinciper, till att minska efterfrågan på yrkesspecifik utbildning. Individens efterfrågan på olika slags utbildning, mer yrkesorienterad och mer generell eller akademiskt inriktad, styrs således av ett försäkringsmotiv.

³¹ Det kan vara intressant att notera att Danmark är ett land som delvis avviker från mönstret. Rörligheten på arbetsmarknaden är hög. Andelen som stannar i ett jobb mindre än ett år är bland de högsta om inte högst i Europa. Samtidigt är de sociala trygghetssystemen generösa för personer med låga inkomster. En hög ersättningsnivå i arbetslöshetsförsäkringen kombineras med en hög rörlighet och betydande investeringar i yrkesutbildning. (Wards, 2001)

Osäkra arbetsmarknadsförhållanden och sociala trygghetssystem som ger ett svagt inkomstskydd gör att den rationelle individen i största möjliga utsträckning försöker gardera sig mot arbetslöshet genom en bredare utbildning för att öka valfriheten på arbetsmarknaden. USA skulle över en längre tidsperiod kunna ses som ett framgångsexempel. Storbritannien har däremot haft större problem. David Soskice och David Finegold myntade i slutet av 1980-talet uttrycket *low skill equilibrium* för att karakterisera villkoren för industriföretagen i Storbritannien. Bristen på såväl kvalificerad yrkesutbildning som en bredare utbildningsbas bidrog till att företagen inriktade sig på relativt okvalificerad produktion, mindre sofistikerad teknik och lågt betald arbetskraft. (Finegold & Soskice, 1988) Men lösningen för Storbritanniens del var kanske inte att utveckla en yrkesutbildningsmodell efter kontinentalt mönster utan att följa USA med satsningar på breddutbildning. (Soskice, 1993) Under den senaste tioårsperioden har det också, som framgått, skett en påtaglig ökning av antalet studerande på sekundär nivå i Storbritannien samtidigt som arbetsmarknadsförhållandena förbättrats, inte minst för ungdomar.

I den motsatta regimen präglad av mer offentlig styrning, utvecklade partsrelationer på arbetsmarknaden och mer omfattande socialpolitiska trygghetssystem blir också, enligt detta synsätt, villkoren för företagande och efterfrågan på utbildning radikalt annorlunda. Långvariga anställningsrelationer och en reglerad lönebildning som resulterar i relativt små löneskillnader ger företag starka incitament att satsa på invanda produktområden och successiva innovationer på redan kända teknikfält. En mer långsiktigt inriktad produktmarknadsstrategi, som bland annat yttrar sig i stabilare relationer mellan arbetsgivare och fackliga organisationer, underlättas också av att kapitalmarknaden är mindre dominerad av kortsiktiga avkastningskrav, dvs ger mer utrymme för *patient capital*. (Crouch & Streeck, 2000; Soskice, 1998) Det ger företagen större möjligheter att investera i personal- och yrkesutbildning, investeringar med en mer långsiktig karaktär.

Särskilt för Tysklands del brukar de goda förutsättningarna för långsiktiga investeringar framhållas. Många företag har förblivit familjeägda och enbart en mindre del av kapitalet förmedlas via aktiemarknaden. Bankernas starka ställning i kombination med restriktiva och delvis lagreglerade villkor för företagsuppköp har traditionellt haft ett stabiliserande inflytande på den tyska kapitalmarknaden och indirekt möjliggjort en långsiktig inriktning på

kunskapsintensiv kvalitetsproduktion snarare än standardiserad massproduktion. Dessutom bidrar relativt små löneskillnader, långvariga anställningsrelationer och ett utbyggt inkomstskydd till att enskildas efterfrågan på företags- och branschspecifika yrkesfärdigheter blir större. De sociala riskerna förknippade med en ”smal” yrkesutbildning ter sig mindre påtagliga inom ramen för en sådan institutionell regim.

Vi återkommer till frågorna om olika internationella erfarenheter av och institutionella förutsättningar för lärlingsutbildning i det avslutande kapitlet. Vi kommer då att diskutera vilken relevans dessa erfarenheter kan ha i den svenska debatten om yrkes- och lärlingsutbildning på gymnasial nivå.

8 Framgångsrika exempel på samverkan mellan skola och arbetsliv

Även om vi har kunnat konstatera att lärlingsutbildning har haft och fortfarande har en mycket svag ställning i Sverige går det att finna exempel på fungerande lärlingsliknande utbildning på gymnasial nivå. I det här kapitlet ska vi beröra några sådana. Det första exemplet kommer från Finspångs kommun. Här finns Curt Nicolin gymnasiet, en friskola med gamla anor som erbjuder utbildning inom industriprogrammet. Bakom skolan finns ett tiotal teknikföretag och kommunen. Scantias industrigymnasium i Södertälje är det andra exemplet. Scantias industrigymnasium har också gamla anor och är ovanligt på det sättet att elever anställs och erbjuds månadslön från första studiedagen. Det tredje exemplet kommer från Tjörn. Tjörns gymnasieskola har väckt stor uppmärksamhet för sitt samarbete med det lokala näringslivet. Det fjärde exemplet kommer från Norrköping. I Norrköping finns Marielundsgymnasiet där man strävar efter att öka arbetslivsanknytningen för elever inom det individuella programmet. Marielundsgymnasiet finns med i det EU-baserade nätverket *Second Chance*. Det femte exemplet härstammar från Hantverksakademien i Stockholm som sedan hösten 2005 bedriver en utbildning inom IV-programmets ram.

Dessa fem exempel är mycket olika till sin karaktär. De finansiella förutsättningarna är olika, liksom verksamhetsformer och elevrekrytering. Någon klassisk lärlingsutbildning handlar det inte om i något av fallen. Gemensamt är ett starkt engagemang för en närmare koppling mellan skola och arbetsliv. Huvudfrågan blir vad det är som kan ses som särskilt intressant och lärorikt i dessa skolors experiment. Går det att generalisera utifrån de lokala erfarenheterna?

I detta kapitel kommer vi också att beröra exempel på avtalsreglerad och eftergymnasial lärlingsutbildning. Vilken roll kan partsorganisationerna spela för att möjliggöra en effektivare samverkan mellan skola och arbetsliv?

Curt Nicolin gymnasiet i Finspång

Curt Nicolin gymnasiet ligger i Finspångs kommun.³² Finspång är en kommun med strax över 20 000 invånare i norra Östergötland, nära gränsen mot Sörmland. Kommunen har traditionellt dominerats av stora industriföretag (ABB och numera Siemens). Många invånare arbetar i den södra grannkommunen Norrköping.

Curt Nicolin gymnasiet uppfattas som en del av den lokala näringslivskulturen. Skolans rötter går tillbaka till 1930-talet. Under flera decennier drev lokala turbintekniska företag skolan som en verkstadsskola helt i privat regi. Från 1996 till 2004 drevs skolan i ABB:s regi. Då utformades en bredare industriutbildning av mer studieförberedande karaktär. Sedan 2004 är skolan organiserad som en friskola med kommunen och 13 lokala teknikföretag som delägare. Siemens är den helt dominerande aktören på företagssidan. Företagen har en ägarandel på 51 procent och kommunen 49 procent. Samarbetet och ledningen bygger på avtal med respektive företag om handledning av elever, utrustning och andra ekonomiska åtaganden. Avtalen skrivs på tio år och har en treårig ömsesidig uppsägningstid. Skolans lokaler finns i direkt anslutning till Siemens i Finspång. Eleverna äter t.ex. lunch i samma matsal som de anställda på Siemens.

Skolan erbjuder enbart utbildning inom ramen för ett specialutformat industriprogram. Antalet elevplatser är begränsat till 45. Söktrycket är mycket stort, vilket skiljer Curt Nicolin gymnasiet från flertalet andra skolor som erbjuder utbildning inom industriprogrammet. År 2006 var antalet sökande 205 (107 av dem var förstahandssökande), dvs. drygt fyra sökande per elevplats. Av eleverna kommer ca hälften från kommunen, fem-sex elever flyttar till kommunen för att påbörja utbildningen medan resten kommer från Norrköping och pendlar dagligen till och från Finspång.

Grundstrukturen i utbildningen skulle kunna illustreras med additionen två plus ett. De första två åren har en mer allmänorienterande inriktning. Det sista och tredje året siktar på en spetskompetens med 80 procent av utbildningstiden arbetsplatsförlagd.

³² Framställningen bygger främst på intervjuer med Rolf Kalamark, Norrköping (näringslivsutvecklare; tidigare rektor vid Marielundsgymnasiet), samt Magnus Schenström (VD för Curt Nicolin gymnasiet), Finspång, den 21 februari 2006. Den 9 maj genomfördes uppföljningsintervjuer via telefon med Magnus Schenström och Curt Nicolin gymnasiets rektor Anders Södergren.

Under det första året studeras främst kärnämnen. Under fem veckor får eleverna också besöka olika arbetsplatser enligt ett rullande schema. Årskurs två har också en allmän inriktning, men den arbetsplatsförlagda tiden ökar och ska omfångsmässigt motsvara den skolförlagda tiden. Under årskurs två sker också valet av yrkesinriktning. Det finns fem olika inriktningar: CNC-CAD/CAM, Montering, Industriell service och operatörskap, Svetsning och slutligen Styr- och reglerteknik. Det finns också möjligt att välja en större andel allmänteoretiska ämnen för att på så sätt underlätta val av eftergymnasial utbildning.

Det tredje året är mer specialiserat med 80 procent av utbildningen arbetsplatsförlagd. Det sker följaktligen en successiv upptrappning av den arbetslivsanknutna delen av utbildningen. I samband med intervjuer med företrädare för Curt Nicolin gymnasiet – Magnus Schenström (VD) och Anders Södergren (rektor) – får vi ett klart intryck av att man värjer sig mot att betrakta utbildningen som lärlingsutbildning, främst av utbildningsideologiska och pedagogiska skäl. Den klassiska lärlingsutbildningen uppfattas som alltför ensidigt inriktad på att öka elevernas arbetsproduktivitet inom ett smalt fält, dvs med fokus på avgränsade färdigheter och handgrepp. Curt Nicolin gymnasiet vill istället ge eleverna bredare tekniska kunskaper och sociala kompetens, något som anses helt avgörande på en modern arbetsmarknad. Eleverna ska betraktas som elever och inte som anställda.

Eleverna på Curt Nicolin gymnasiet är garanterade sommarjobb på något av de involverade företagen under ferieperioderna mellan årskurs ett och två samt mellan årskurs två och tre. Det finns också ett särskilt förmånspaket för eleverna som inkluderar en bärbar dator och körkortsutbildning.

De ekonomiska förutsättningarna för utbildningen är goda. Grundkonceptet är att de inblandade företagen går in och garanterar ett tillägg motsvarande 30 procent av den skolpeng som utgår per elev. Det ordinarie anslaget per elev har varit 126 000 kronor. Till detta ska läggas ca 40 000 kronor. Det möjliggör uppdaterad utrustning, funktionella lokaler, bra studie- och arbetsmiljöer samt generösa villkor för eleverna generellt sett. Detta tillsammans med om en allmän föreställning om att närheten till de medverkande företagen underlättar etableringen på arbetsmarknaden bidrar till att förklara utbildningens starka attraktionskraft.

Vilka är då de centrala erfarenheterna från Curt Nicolin gymnasiet? För det första handlar det om den långa industrihistoriska

traditionen. Skolan har en stark förankring i kommunen och i bygdens näringsliv. Kommunen är dessutom liten vilket möjliggör nära personliga band mellan de olika aktörerna: skolfolket, företagens och kommunens representanter. En annan erfarenhet är att utbildningen rekryterar elever med goda studiefärdigheter. Söktrycket är högt och eftersom reglerna säger att friskolor måste utgå från grundskolebetygen som urvalskriterium kommer sökanden med högst betyg i första rummet. Detta kan bli en självförstärkande process. Information om företagets satsningar i skolan, liksom om det höga söktrycket, sprids och bidrar till att ge skolan än högre renommé och i förlängningen till ett än starkare söktryck. Ur skolans och de involverade företagens, dvs. de framtida avnämarnas, synpunkt kan detta uppfattas som ett problem. Många elever är inriktade på eftergymnasiala studier snarare än på en karriär som yrkesarbetare. För att motverka denna tendens genomförs omfattande intervjuer i samband med urvalsprocessen, även med föräldrar till dem som söker utbildningen. Syftet med intervjuerna är att informera om utbildningen och samtidigt få en uppfattning om de sökandes inställning och framtidsförväntningar. De som är mer studieorienterade kan uppmantras att söka andra alternativ, t.ex. teknikprogrammet, som ger en bättre grund för eftergymnasiala studier.

Scanias industrigymnasium i Södertälje

Scanias industrigymnasium i Södertälje är också en skola med historiska traditioner.³³ Skolan grundades redan år 1941 och har hela tiden haft Scania som ensam huvudman. 1995 ansökte Scania om att få omvandla skolan till en friskola, men skolan har förblivit i företagets regi. Det betyder att skolan inte får någon statlig skolpeng enligt den taxa som gäller för friskolor utan att Scania ensamt står för alla kostnader.

Industrigymnasiet som erbjuder en variant av industriprogrammet har en övre gräns för antagningen på 48 elever. Sökandetrycket är mycket starkt, precis som till Curt Nicolin gymnasiet. Inför höstterminen 2005 antogs 48 elever av 340 sökande. Till kommande läsår (2006/07) är det totalt 271 sökande. Kvinnor och ungdomar med utländsk bakgrund är påtagligt underrepresenterade

³³ Framställningen bygger i huvudsak på en telefonintervju med Scanias utbildningschef, Birger Gunnarsson, den 9 maj 2006.

bland eleverna, återspeglade en generellt skev köns- och etnicitetsfördelning inom svensk yrkesutbildning. När det gäller den låga andelen elever med utländsk bakgrund tillkommer en annan faktor. Skolan gör en mycket noggrann granskning av de sökandes förmåga att klara utbildningen. Här utgår man bland annat från de sökandes betyg från höstterminen i årskurs nio och genomför också ett särskilt test för att pröva de sökandes språkliga färdigheter och matematikkunskaper. Dessutom genomförs intervjuer där lärarna på skolan bedömer elevernas motivation och fallenhet för den aktuella utbildningen. Mycket talar för att sökande med invandrarbakgrund och svaga skolprestationer i grundskolan missgynnas i detta urvalsförfarande. Utlandsfödda ungdomar med hög studiemotivation och höga betyg från grundskolan söker i mycket liten utsträckning utbildningar av det här slaget.

Scania motiverar sina investeringar i industrigymnasiet med knappheten på yrkeskunnig arbetskraft. Till skillnad från flertalet andra gamla industrigymnasier, t.ex. Curt Nicolin gymnasiet i Finspång, har man inte heller valt att anpassa utbildningen till de krav som gäller för friskolor. Genom att driva skolan i enskild regi behöver man inte ta hänsyn till de regler som gäller för urval av sökande och behöver alltså inte enbart utgå från betyg vid urvalet. Scania kan också anställa eleverna från det att de antas till utbildningen. Detta gör Scantias industrigymnasium i Södertälje till ett närmast unikt inslag i det svenska utbildningssystemet av i dag. Det är också ett inslag som påminner om den klassiska lärlingsmodellen. Anställningsvillkoren regleras via ett utbildningsavtal mellan företaget och metallfacket.

Scania investerar stora medel i utbildningen. Genomsnittskostnaden per elev och år beräknas av företagets representanter till ca 145 000 kronor. Det är en summa som överstiger taxan för friskolornas skolpeng för elever på industriprogrammet. Utöver detta ska sedan läggas den lön som utgår till eleverna. Ingångslönen, som regleras i utbildningsavtalet, uppgår till ca 5 000 kronor per månad under det första halvåret. Därefter sker en höjning med ca 1 000 kronor per termin. I samband med att eleverna fyller 18 år sker en betydande höjning av lönenivån. Det sista halvåret uppgår månadslönen till ca 15 500 kronor.

Utbildningen sker inom ramen för industriprogrammet och uppfyller kärnämneskraven för allmän högskolebehörighet. Produktionspraktiken är totalt 45 veckor och fördelas på fyra till sex olika platser i företaget. Även om praktikperioderna är långa kan

eleverna inte tillgodoräkna sig kurspoäng från dessa. När utbildningen är fullföljd får eleverna en intern katalog med jobb inom Scania i Södertälje med relevant kompetensprofil. Enligt företagets uppgift brukar matchningen gå ganska smärtfritt. Skolans representanter betonar att det inte finns något krav på att eleverna ska stanna på Scania i Södertälje. De har full frihet att välja en annan anställning.

Industrigymnasiet på Scania i Södertälje är ett udda inslag i det svenska gymnasiesystemet. Det är en kvarleva från de gamla privata verkstadsskolorna och industrigymnasierna. Av dem som fanns kvar sedan 1950- och 60-talen har flertalet nu omvandlats till friskolor. Det är inte rimligt att tro att Scantias erfarenheter ska spridas. Enbart mycket stora företag kan kosta på sig investeringar av det här slaget. Men erfarenheterna från Sverige och andra länder talar för att inte heller företagsstorlek eller lönsamhet är någon garanti. Utan tydliga offentliga regleringar och nära samverkan mellan företag och partsorganisationer är det svårt att tro att enskilda företag ska vara beredda att göra de långsiktiga och osäkra investeringar som det här handlar om.

Scantias industrigymnasium skiljer sig också från den klassiska lärlingsutbildningen i den meningen att eleverna blir permanent anställda i företaget. I Danmark och Tyskland är lärlingskontrakten tidsbegränsade. När lärlingen fullbordat sitt gesällprov ska lärlingen själv söka anställning. Många får en anställning i det företag där de tidigare har haft ett lärlingskontrakt, men det sker inte med automatik. Det är förmodligen mer korrekt att använda begreppet personalutbildning än lärlingsutbildning om Scantias industrigymnasium.

Tjörns företagsförlagda gymnasium

Tjörn är en bohuslänsk kommun med ca 15 000 invånare. Kommunen är en attraktiv turistort med tät småföretagarverksamhet och gamla traditioner inom näringar kopplade till sjöfart och fiske. Sysselsättningsgraden är hög och arbetslösheten låg, både jämfört med andra kommuner i Västra Götalandsregionen och landet i stort.

Tjörns gymnasium omfattar flera utbildningar som anknyter till kommunens näringsstruktur, bland annat en särskild sjöfarts- och turistutbildning. Det som kallas det företagsförlagda gymnasiet,

som ingår som en del av gymnasieskolan, erbjuder tio yrkesinriktade program, allt från fordonsprogrammet och omvårdnadsprogrammet till naturbruksprogrammet. Det företagsförlagda gymnasiet har funnits sedan 1998.³⁴ Innevarande läsår är antalet elever totalt 55. Till höstterminen antas 27 personer till det företagsförlagda gymnasiet. Antalet sökande är 92, varav 50 förstahandssökande. Sökandetrycket är alltså stort även här.

Tjörns gymnasium har fått en utmärkelse som en av den av regeringen tillsatta yrkesutbildningsdelegationens idéskolor. Det innebär att skolan förväntas sprida sina erfarenheter av framgångsrikt samarbete mellan skola och arbetsliv, särskilt med sikte på införandet av gymnasial lärlingsutbildning från 1 juli 2007. Tjörns gymnasieskola uppfattas som en förebild för och inspirationskälla bakom den aktuella reformen. Vi har också tidigare kunnat konstatera att Tjörn varit mycket framträdande i försöksverksamheten med LIA (se kapitel tre).

Vad är det då som utmärker det företagsförlagda gymnasiet i Tjörn? Det är framför allt att en betydande del av utbildningen sker på en arbetsplats. I genomsnitt är 60 procent av utbildningstiden arbetsplatsförlagd, vilket är en större andel än på såväl Curt Nicolin gymnasiet som Scania's industrigymnasium. Tre dagar i veckan vistas eleverna på en arbetsplats. Den omfattande praktiken bedöms och betygssätts som delmoment inom karaktärsämneskurserna. En mentor från skolan följer eleverna och håller regelbunden kontakt med arbetsplatsen. Mentorerna har en strategisk roll för att binda samman den arbetsplatsförlagda och skolförlagda delen av utbildningen. Regelbundet genomförs avstämningsmöten med elever och handledare på arbetsplatsen. Här diskuteras hur utbildningen fungerar, bland annat vilka kurser eller delar av kurser som kan genomföras på arbetsplatsen, hur dessa kan kopplas till de skolförlagda delarna etc.

Mentorerna ska tillsammans med den enskilde eleven utforma en individuell studieplan. I studieplanen kan också utbildningens längd specificeras, från två och ett halvt till fyra år. Eleven kan alltså själv påverka studietakten. Mentorerna ska diskutera kursmål och bedömningskriterier med såväl elev som handledare.

³⁴ Detta avsnitt bygger i huvudsak på en intervju med rektorn vid Tjörns gymnasieskola, Karin Littke, den 22 februari 2006. En kort uppföljande telefonintervju genomfördes med studievägledaren vid skolan, Majken Lundqvist, den 11 maj.

Ett annat utmärkande drag för yrkesutbildningen i Tjörn är de små elevgrupperna. Skolklasserna har maximalt 15 elever. Personaltätheten är mycket hög och uppgår till ungefär sex till sju heltidstjänster på 55 elever. (Göteborgs-Posten 2006-03-24) Frågan är då hur man klarar dessa relativt sett mycket höga personalkostnader. Kommunen avsätter i genomsnitt 92 900 kronor per elev inom det företagsförlagda gymnasiet (2006 års taxa), dvs. en betydligt lägre summa än vid Curt Nicolin gymnasiet och Scantias industrigymnasium.³⁵ Skolledningen hänvisar till en omfördelning mellan budgetens olika kostnadsposter. Att en så stor andel av undervisningen sker på arbetsplatser innebär betydande utgiftsbesparingar för lokaler, maskiner och annan utrustning som istället kan omfördelas till lärarlöner. Små skolklasser möjliggör sedan sociala och pedagogiska vinster. Eleverna kommer närmare lärarna. Den enskilde eleven får mer uppmärksamhet och just detta ”att synas” anses ha avgörande betydelse för elevernas motivation och studieresultat.

Granskar vi skolans egna elevuppföljningar stärker dessa bilden av att utbildningsmodellen varit framgångsrik. Under åren 2000–2004 uppnådde i genomsnitt 93 procent av eleverna slutbetyg med allmän behörighet till högskolestudier, vilket kan jämföras med 66 procent som riksgenomsnitt. Drygt 60 procent har fått ett stadigvarande arbete medan ca 25 procent valde eftergymnasial utbildning. Ca 35 procent fick jobb på den arbetsplats där de utförde sin praktik.

Karin Littke, skolans rektor, är en nyckelperson bakom det företagsförlagda gymnasiet. Hon har en bakgrund som skolsköterska och reagerade på att så många elever led av skoltrötthet. Tjörns variant av växelutbildning skulle först och främst öka studiemotivationen och därmed möjliggöra för fler elever att fullfölja gymnasieutbildningen. Karin Littke själv och Tjörns gymnasium använder gärna uttrycket lärlingsutbildning i beskrivningar av yrkesutbildningens uppläggning. Men samtidigt betonas att det handlar om en modern lärlingsutbildning, där eleverna är elever och inte anställda.

En avgörande fråga när vi bedömer erfarenheterna från Tjörns gymnasieskola är hur det är möjligt att förlägga en så stor andel av utbildningen i företagen på orten. Totalt är det 80 företag som är inblandade i utbildningsverksamheten. Företagen får ingen ekono-

³⁵ Jämförelsen är inte helt rättvisande eftersom genomsnittskostnaden vid gymnasiet i Tjörn omfattar flera olika yrkesutbildningar, dvs. även utbildningar med en betydligt lägre kostnadsnivå än industriprogrammet.

misk ersättning för att de tar emot och handleder elever. Men Karin Littke poängterar att man trots detta inte har upplevt några svårigheter att få företagen att ställa upp. Företagen är mer intresserade av att ta emot och handleda elever under en längre tidsperiod, i det här fallet upp till tre år, än under några ströveckor. Till att börja med innebär det att eleverna kan fylla mer produktiva funktioner. De kan avlasta annan personal och möjliggöra större koncentration på viktiga funktioner som t.ex. marknadsföring. Arbetsgivare kan dessutom påverka yrkesutbildningen på ett sätt som ligger i linje med deras framtida kompetens- och arbetskraftsbehov. De kan känna sig mer trygga i en rekryteringssituation om det finns möjligheter att anställa en person som funnits inom företaget under ett flertal år.

Går det då att generalisera utifrån dessa erfarenheter? Det går inte att ge något helt säkert svar på den frågan. Vissa erfarenheter är säkert generaliserbara. Att den pedagogiska modellen tycks ge goda resultat vad gäller studiemotivation och genomströmning är t.ex. mycket troligt. Den svåra frågan är i vilken utsträckning det går att sprida erfarenheterna när det gäller kontakterna med företagen. Företagen i Tjörn tar tveklöst på sig betydande utbildningskostnader och risker förknippade med utbildningen. Drivkraften är rimligen att trygga det framtida arbetskraftsbehovet, något som blir än mer angeläget i en småföretagsregion med en mycket hög sysselsättningsgrad och låg arbetslöshet och där ungdomar lockas att flytta till näraliggande större kommuner (främst Göteborg). Dessutom är kommunens litenhet och personliga band mellan aktörer i skolan och i företagen precis som i Finspång en viktig förutsättning för effektiviteten och stabiliteten i gymnasieskolans arbetslivskontakter. Avslutningsvis, inte heller det personliga engagemanget ska underskattas. Lokalt kan några pådrivande eldsjälar betyda mycket för att förändra och utveckla en verksamhet.

Marielundsgymnasiet i Norrköping – en IV-skola knuten till Second Chance-programmet

Marielundsgymnasiet är en stor skola i Norrköpings kommun med gamla anor. År 1997 beslöt kommunen att omvandla skolan från ett allmänt gymnasium till en skola för elever inom det individuella programmet. Samtliga IV-elever i Norrköping skulle hänvisas till skolan. Uppdraget för Marielundsgymnasiet gick ut på att ”bedriva

uppsökande verksamhet samt registrera kommunens samtliga ungdomar 16–20 år som inte deltar i reguljär gymnasieutbildning. Utredda, diagnostisera och vägleda ungdomar”. (<http://edu.norrkoping.se/marielund/swe/index.html>) Totalt går i dag 450 elever på Marielundsgymnasiet.

Enligt skolans egen statistik lyckas man slussa 75 procent av eleverna tillbaka till ordinarie nationella program. Det är en anmärkningsvärt hög andel. Marielundsgymnasiet är också anslutet till EU:s *Second Chance-program*, ett program som lanserades av EU-kommissionen år 1996. Huvudsyftet med programmet är att fånga upp lågutbildade ungdomar som bedöms få stora svarigheter att etablera sig på arbetsmarknaden. Uppgiften är således att förebygga social marginalisering, missbruksproblem och kriminalitet genom att höja ungdomarnas sociala kompetens och underlätta anställning. Programinsatserna ska i första hand riktas till regioner och bostadsområden som präglas av en tung social problembild. (Holmström & Kopytek, 2003)

Arbetslivsanknytningen tillsammans med livskunskapen är de mest centrala delarna i undervisningen inom ramen för *Second Chance* på Marielundsskolan. Från det att skolan anslöts till programmet 1999 har utbildningen omfattat runt 25 elever.³⁶ Tre dagar i veckan är eleverna ute på en arbetsplats och två dagar i veckan i skolan. Den skolförlagda utbildningsdelen berör kärnämnen som svenska och matematik, men i än större utsträckning livskunskap. Det handlar om att stärka elevernas självkänsla och mognad, att tydliggöra möjligheter och utvägar ur en svår livssituation. Elevens eget engagemang och vilja till förändring är en central del av utbildningskonceptet. De som kan komma i fråga för *Second Chance-programmet* ska dels bedömas ha mycket små möjligheter att fullborda ett nationellt program, dels själva ha en klar föreställning om vad det är för jobb som de strävar efter. Eleverna får själva söka till programmet och antagningen sker följaktligen först efter en ganska omfattande prövning.

I samband med att en elev antas och väljer yrkesspår sluts ett kontrakt mellan skolan och det företag som ska ta emot eleven. I avtalet specificeras de ömsesidiga åtagandena. Den centrala delen i kontraktet berör handledarskap, dvs. att mentorer ska utses på arbetsplatsen, samt att skolan och företaget tillsammans med eleven ska utforma en utbildningsplan. Utbildningsplanen inne-

³⁶ Uppgifterna härstammar främst från samtal med Rolf Kalamark och lärare vid Marielundsgymnasiet den 9 december 2005.

håller bestämmelser om arbetsdagar och arbetstider. Här specificeras också innehållet i utbildningen, vilka arbetsmoment som ska läras ut, vilken yrkesteori som krävs och vilken inställning till arbetet som måste utvecklas. Utbildningsplanen ligger sedan till grund för det skriftliga omdöme som eleven får efter att ha lämnat skolan. Det skriftliga omdömet syftar till att ge potentiella arbetsgivare mer konkret information om kompetens och arbetsförmåga hos de personer som har gått utbildningen.

Skolans uppföljningar visar att Second Chance-programmet fungerat väl. Få elever har avbrutit utbildningen. Av de elever som inte har lämnat programmet på grund av avhopp eller sjukdom har dessutom det stora flertalet fått varaktiga jobb, inte sällan i de företag där de praktiserade. Det ska också betonas att det här handlar om utbildningar med mycket låg årlig genomsnittskostnad, enbart drygt 40 000 kronor per elev och år.

Det är svårt att dra några bestämda slutsatser av erfarenheterna från Marielundsgymnasiet och Second Chance-programmet. Elevvolymerna är begränsade. Men några faktorer är värda att lyfta fram. Rolf Kalamark, som är en av initiativtagarna till utbildningen, och lärare verksamma på skolan betonar att kontakterna med företagen har fungerat mycket bra. Man har inte upplevt några större svårigheter att engagera företagen, trots att det här handlar om en elevkategori med en ganska tung social problembild och trots att man aldrig kunnat erbjuda företagen någon ekonomisk kompensation för handledarinsatserna. Intrycket är att intresset har varit störst i de mindre företagen och inom relativt smala yrkesområden, t.ex. glasmästeriföretag som upplever att yrkesprogrammen på gymnasiet inte täcker deras kompetensbehov. Det ligger nära till hands att se enskilda lärares starka engagemang som en viktig förklaring till att kontakterna med företagen har utvecklats så väl.

En annan slutsats är att de som arbetar med utbildningen upplever betydande problem i kontakterna med arbetsförmedlingen. I samtal med skolans personal framkommer att man uppfattar gränserna mellan olika myndighetssfärer som alldeles för skarpa och att arbetsförmedlingen lokalt är alltför oflexibel, vilket beror på att den styrs av centralt fastlagda regelverk som är svåra att anpassa till lokala förutsättningar. Ett exempel som kommer upp i diskussionen berör de elever som inte har lyckats få ett jobb när de fyller 20 år. De tvingas lämna skolan och utbildningsplatsen, eftersom skolans åtaganden inte får sträcka sig längre än till dess

ungdomarna fyller 20, men de kan inte heller räkna med omedelbara stödinsatser från arbetsförmedlingens sida. Arbetsförmedlingens tremånadersregel innebär att en nyanmälld förväntas söka arbete själv under de första 90 dagarna. Först därefter kan han eller hon få direktkontakt med förmedlingspersonalen. Just detta upplevs som ett stort bekymmer eftersom det här handlar om mycket sårbara individer. Kontakten med arbetsplatsen bryts och den positiva utveckling som inletts under utbildningstiden kan snabbt rullas tillbaka.

Hantverksakademin i Stockholm

Stockholms Hantverksförening med anor från mitten av 1800-talet står bakom en utbildningsorganisation kallad *Hantverksakademin*. Hantverksakademin grundades år 1994 och har som främsta uppgift att tillgodose arbeidskrafts- och utbildningsbehov inom hantverksyrkena.³⁷ Bakgrunden är bland annat de stora rekryteringsbehov man ser framöver som ett resultat av den höga genomsnittsåldern bland yrkesutövarna inom hantverksområdet. Över 30 procent av de sysselsatta är födda på 1940-talet. Utbildningarna inom Hantverksakademin riktar sig både till ungdomar och vuxna. Höstterminen 2006 inleds t.ex. på försök en så kallad modern lärlingsutbildning inom ramen för KY (kvalificerad yrkesutbildning). Det blir en riksrekryterande utbildning, men antalet studieplatser är begränsat till 20. Utbildningarna spänner över 80 veckor och ger utbildningsmöjligheter inom ca 100 yrken.

Stockholms stad har fått dispens av regeringen för att lägga ut IV-utbildningar på enskilda aktörer. Detta gjorde det möjligt för Hantverksakademin att starta ett IV-program hösten 2005. Utbildningen med 80 procent av utbildningstiden arbetsplatsförlagd omfattar i dag ca 90 elever. Eleverna får välja en yrkesinriktning och därefter arbetar man på skolan för att få fram en passande utbildningsplats. Kontakterna med företagen underlättas av att Hantverksakademin sedan tidigare har nära förbindelser med hantverksutövare. Dessutom betalas 40 kronor per timme i ersättning till handledarna i företagen. Pengarna tas av den ordinarie skolpengen. Genomsnittskostnaden per IV-elev beräknas enligt Hantverksakademin själv till mellan 105 000 och 110 000 kronor per år,

³⁷ Uppgifterna i detta avsnitt bygger på en telefonintervju med Jens Vollmer den 15 maj 2006. Jens Vollmer är programansvarig på Hantverksakademin i Stockholm.

vilket är en mycket hög nivå jämfört med IV-programmet vid Marielundsgymnasiet i Norrköping (se ovan).

Eleverna är en dag i veckan i skolan för att läsa kärnämnen. Fyra dagar i veckan vistas de på sina arbetsplatser. Under tiden på arbetsplatsen följs ordinarie arbetstider, dvs. eleverna förväntas vara på plats åtta timmar per dag (effektiv tid). Kopplingen mellan skola och arbetsplats går via så kallade utbildningssamordnare. Utbildningssamordnarna är anställda på skolan. De ska ha fortlöpande kontakt med handledaren på företagen och den enskilde eleven. Varje elev är hänvisad till en speciell utbildningssamordnare. En utbildningsplan ska utformas i början av utbildningen och det ligger mycket på utbildningssamordnarens ansvar att denna plan fullföljs. Det går ca 30 elever på en utbildningssamordnare och 15 elever per lärare.

Det går inte att dra några bestämda slutsatser av en verksamhet som pågått under så kort tid. Men det kan betonas att företrädare för Hantverksakademin (Jens Vollmer) framhåller betydelsen av långa utbildningstraditioner och nära kontakter med företagen. Det har inte varit några särskilda diskussioner om ersättningen till företagen för att de handleder IV-elever. Kostnadsersättningen på 40 kronor per timme bygger på en sedan länge utarbetad överenskommelse, som syftar till att väga samman fördelar och nackdelar med handledaråtaganden kopplat till en generell önskan om konkurrensneutralitet. Kontakterna mellan skolan och företagen underlättas också av att det finns etablerade utbildningsplaner för hantverksyrkena som är väl förankrade i branscherna. Planerna innehåller konkreta och detaljerade beskrivningar av kunskaps- och färdighetskrav. Dessa utbildningsplaner underlättar en värdering av hur långt eleven kommit i sin utbildning, om det finns utbildningsluckor och vilka kompletteringar som i så fall behövs.

Till höstterminen 2006 räknar Hantverksakademin med att ha ungefär samma elevantal inom IV-programmet som innevarande läsår. Vid antagningen görs ett visst överintag. Ungefär 20 till 25 elever har lämnat IV-programmet under detta läsår. De har lämnat Hantverksakademin och gått tillbaka till den "allmänna IV-slussen" i sin kommun. I vissa fall handlar det om att eleverna inte funnit sig tillräta i sitt yrkesval. De har inte trivts på arbetsplatsen eller arbetsplatsen har inte trivts med dem. Företrädare för Hantverksakademin betonar också att utbildningen inte ska ses som ett "vanligt" IV-program. Det är först och främst en yrkesutbildning

för elever som inte finner sig tillrätta inom en mer teoretiskt upplagd utbildning.

Höstterminen 2006 påbörjar Hantverksakademien också utbildning inom ett nationellt program. Elevantalet begränsas till 100 från höstterminen 2006. I slutändan är det tänkt att skolan ska rymma ca 300 elever. Skolan ska vara helt orienterad mot hantverksyrken. Valfriheten kommer att vara stor. Skolan kommer att omfatta åtta skolverkstäder där eleverna tidigt i utbildningen får pröva på yrkesinriktningar på olika områden, allt ifrån träarbete, skinnberedning och metallarbete till kroppsvård. Därefter ska valet av bestämd yrkesutbildning ske. Det första läsåret beräknas eleverna komma att vistas i skolan tre dagar i veckan för att läsa kärnämnen och två dagar på en arbetsplats. År två och tre blir alltså 80 procent av studietiden arbetsplatsförlagd. Relativt mycket av kärnämnesstudierna koncentreras till det första läsåret. Dessutom sker en hel del av karaktärsämnesundervisningen på arbetsplatserna. Finansieringsprincipen blir densamma som för IV-programmet, dvs. handledarna ersätts med 40 kronor per undervisningstimme. Skolpengen för eleverna på det nationella programmet är emellertid lägre än för eleverna på IV-programmet och beräknas till ca 90 000 per elev och år. Det som gör att den ekonomiska kalkylen håller är att en så stor del av utbildningen förläggs utanför skolan. Även om handledarna i företagen ersätts motsvarar ersättningsnivån långt ifrån den verkliga kostnaden, åtminstone inte initialt.

Avtalslärlingar

Det finns enligt en osäker bedömning idag ungefär 4 000 elever i lärlingsliknande former på gymnasial nivå i Sverige. Merparten finns i byggbranschen. Vi har tidigare funnit liknande mönster i andra länder. Det är inom byggnadsområdet som lärlingsutbildningstraditionen tycks stå starkast. Verksamheterna har rötter inom äldre hantverksyrken, det har oftast handlat om så kallade legitimationsyrken och betydelsen av mansdominansen ska inte heller underskattas.

I Sverige finns dessutom flera exempel på avtalsreglerad färdigutbildning av ungdomar som avslutat utbildningar inom gymnasieskolan. (Se t.ex. SOU 2006:31; Mårtensson & Wennemo, 2006) Här handlar det om lärlingar på eftergymnasial nivå. Utbildningen sker officiellt som lärlingsutbildning, dvs. utbildningen påbörjas

när ungdomarna godkänts som behöriga och påbörjat en tillsvidareanställning.

Ett exempel kommer från byggbranschen.³⁸ Här finns ett yrkesutbildningsavtal mellan Sveriges byggindustrier, Svenska byggnadsarbetareförbundet, SEKO och Maskinentreprenörerna. Enligt avtalet ska personer som följt byggprogrammet anställas som lärlingar och utbildas av lärlingshandledare enligt riktlinjer i en speciell utbildningshandbok. Utbildningen för en person med fullbordad gymnasieutbildning inom byggprogrammet är ca 2.5 år eller 3 800 timmar och avslutas med ett yrketeoretiskt prov. Om personen inte har någon byggutbildning tillkommer 3 000 timmar. När utbildningen är avslutad och lärlingen anses fullärd utfärdas ett utbildningsbevis, dvs. ett slags gesällbrev. Företag är skyldiga att utse lärlingshandledare och utbildningsböcker utfärdas av regionala yrkeskommittéer. Totalt finns 8 460 lärlingar anställda inom byggbranschen vid halvårsskiftet 2005/2006. Av de olika inriktningarna dominerade träarbete (6 812), därefter följde murare (966) och betong (685).

Det övergripande ansvaret för att lärlingsutbildningen genomförs enligt bestämmelserna i avtalet har Byggnadsindustrins yrkesnämnd (BYN). Det finns 25 regionala yrkeskommittéer runt om i landet som står i nära förbindelse med gymnasieskolorna. Totalt erbjuds byggprogrammet i 120 olika skolor. Alla företag betalar en avgift till BYN bestämt som en procentuell andel av lönen. Dessa medel används emellertid för att täcka annan utbildning inom branschen. De företag som tar emot lärlingar får inte någon ersättning för sina kostnader. Lönen för lärlingar motsvarar ca 55–60 procent av lönen för färdigutbildade och stiger sedan enligt en särskild trappa med fyra eller fem olika steg.

Även inom elinstallationsföretagen finns ett system med avtalad färdigutbildning enligt lärlingsprinciper efter avslutad gymnasieutbildning.³⁹ Enligt avtalet tar en person som fullbordat energiprogrammet i normalfallet anställning som lärling. Lärlingsutbildningen motsvarar 1 600 timmar eller ca ett år. För att få lärlingsanställning måste den sökande ha fullbordat vissa gymnasiekurser av både kärnämnes- och karaktärsämneskaraktär. Dessutom ska lärlingen ha lägst betyget Godkänd (G) i alla kurser i kärnämnen,

³⁸ Uppgifterna härstammar i huvudsak från ett samtal med Björn Lindblad som är chef på Byggnadsindustrins yrkesnämnd (BYN) den 16 maj 2006.

³⁹ Detta avsnitt bygger på ett samtal med Ulf Pettersson, verksam vid Elbranchens centrala yrkesnämnd (ECY).

karaktärsämnen och på projektarbetet. Här skiljer sig elbranschens utbildningsavtal från byggbranschens. Byggnadsindustrins utbildningsavtal ställer inte krav på fullbordad gymnasieutbildning.

En arbetsgivare som vill anställa en lärling måste kontakta Elbranschens lokala yrkesnämnd (ELY) som ansvarar för färdigutbildningen och uppföljningen av parternas utbildningsavtal på lokal nivå och leverera kopior på betyg och anställningsbevis.⁴⁰ I utbyte får företaget uppgifter från yrkesnämnden om vilka moment som ska ingå i lärlingsutbildningen. Efter ungefär halva tiden (720 timmar) sker en uppföljning av vilka delar av utbildningen som avklarats. Den här perioden kan ses som en prövotid, dvs. lärlingen kan skiljas från sin anställning om resultatet inte är tillfredsställande. Antalet lärlingar som en arbetsgivare får anställa är reglerat. Det ställs inte bara krav på utbildningsansvariga och handledare i företagen utan antalet lärlingar får inte vara för stort i förhållande till antalet anställda. I utbildningsavtalet för Elbranschens centrala yrkesnämnd heter det att det bara får finnas 4 lärlingar på 8–11 ”montörer med 4 år i yrket och därefter”. (ECY:s lärlingsutbildningsavtal)

Avslutningsvis, när hela utbildningen är klar, får lärlingen ett certifikat, dvs. ett slags yrkeslegitimation. Först då räknas den anställda som fullt arbetsför. Totalt finns det mellan 800 och 900 lärlingar inom elbranschen. Lönen för dessa är ungefär hälften av en fullärds. Det finns inga särskilda avtalsregler gällande lärlingslöner utan lärlingarna får automatiskt den lägsta lönen (ca 10 700 kronor i månaden våren 2006). Någon kollektivt finansierad kostnadsersättning för de företag som tar emot lärlingar förekommer inte heller inom el-branschen.

Ett lite annorlunda exempel på hur kostnaderna för lärlingsutbildningen kan fördelas kommer från VVS-branschen och utbildningen av VVS-montörer.⁴¹ Även inom VVS-branschen finns sedan länge särskilda utbildnings- och certifieringsregler. Det senaste avtalet om yrkesexamen går tillbaka till 1997. Det är drygt 400 VVS-montörer som fullbordar en yrkesexamen årligen. Totalt sett är utbildningstiden för en VVS-montör, enligt utbildnings-

⁴⁰ De lokala yrkesnämnderna sorterar under Elbranschens centrala yrkesnämnd (ECY) som har till uppgift att registrera, utveckla och samordna utbildningsinsatserna inom branschen. ECY grundades 1946 och är ett samarbetsorgan mellan Elektriska Installatörsorganisationen på arbetsgivarsidan och Svenska Elektrikerförbundet på löntagarsidan.

⁴¹ Uppgifterna härstammar från telefonsamtal med Nils Otterstål vid VVS-Branschens yrkesnämnd samt Christer Bölin, vice ordförande i Svenska Byggnadsarbetareförbundet, den 16 maj 2006.

avtalet, fem år. Men den som har följt energiprogrammet på gymnasieskolan behöver bara fullgöra två av dessa för att få ett färdigutbildningsbevis, dvs. för att bli certifierad VVS-montör. Lönen för en nybliven lärling är även på VVS-området hälften av genomsnittslönen för färdigutbildade (i genomsnitt 60 kronor i timmen jämfört med 120 kronor i timmen).

I utbildningsavtalet stadgas att så kallade företagslärlingar som siktar på att bli VVS-montörer, men som inte har fullbordat energiprogrammets yrkesteoretiska moment, måste ta igen dessa. Detta sker numera på en skola som drivs i Katrineholm av medlemmarna i branschföretagen. Totalt handlar det om en utbildningstid på 16 veckor uppdelad på fyra pass. För att bland annat täcka kostnaderna för skolan tar VVS-branschens yrkesnämnd ut en avgift på samtliga medlemsföretag om 75 öre per arbetad timme. Totalt sett uppgår antalet arbetade timmar i branschen till ca 18 miljoner/år, vilket innebär en intäkt på 13,5 miljoner kronor. Avgiftsuttaget administreras via AMF. Av avgiften är 5 öre per timme vikt för att finansiera lärlingslöner för företagslärlingar under teoristudierna på VVS-skolan. Här har vi en konstruktion som påminner mycket om den danska modellen för kostnadsfördelning inom lärlingsutbildningen.

Ytterligare ett lite annorlunda och nydanande exempel på partsanknuten verksamhet på yrkesutbildningsområdet kommer från transportbranschen och Transportfackens yrkes- och arbetsmiljönämnd (TYA).⁴² TYA omfattar 17 000 medlemsföretag med sammanlagt ca 100 000 anställda. Liksom många andra branscher förutser man ett stort behov av att rekrytera yrkeskunnig arbetskraft framöver. Inom transportområdet förekommer dock ingen avtalsreglerad färdigutbildning enligt de modeller som diskuteras ovan. Det finns inga bestämmelser om lärlingsutbildning eller särskilda lärlingslöner.

Däremot har TYA tagit initiativ till att utveckla samarbetet med gymnasieskolor på lokal nivå. Sedan ungefär fem år strävar man efter att utvidga de arbetsplatsförlagda momenten för de elever som följer fordonsprogrammet med inriktning mot transport. Fordonsprogrammet förekommer i ca 70 kommuner. TYA har ett utvecklat samarbete med tio kommuner som erbjuder transportinriktningen. Syftet är att utveckla ett arbetsplatsförlagt

⁴² Informationen har förmedlats av Anders Jonzon på TYA i Stockholm.

lärande (APL) på minst 30 veckor. I dag omfattas mellan 150 och 200 elever av APL inom fordonsprogrammet.

Modellen bygger på en överenskommelse mellan den enskilde kommunen, TYA och de åkeriföretag som ska ta emot elever. TYA utbildar de handledare som ska vägleda eleverna i företagen. För denna merkostnad och för att ersätta de företag som tar emot och handleder elever från fordonsprogrammet begär TYA ersättning från den enskilde kommunen. Kommunen får utnyttja en del av skolpengen för att möjliggöra en förlängning av de arbetsplatsförlagda momenten i yrkesutbildningen.

TYA:s APL-modell påminner starkt om LIA och passar väl in i de nu aktuella förslagen till gymnasial yrkesutbildning (från halvårsskiftet 2007). Samtidigt är företrädarna för TYA noga med att betona att det inte handlar om en lärlingsutbildning. Det handlar om arbetsplatsförlagda moment som ska vara integrerade i en bredare skolförlagd utbildning. Lärlingsbegreppet väcker felaktiga associationer. De krav som branschorganisationen ställer på kommunerna att ersätta TYA och enskilda åkerier för utbildningsverksamheten ligger helt utanför det aktuella förslaget till gymnasial lärlingsutbildning.

Vad går att lära?

Frågan är då avslutningsvis vad vi kan lära av dessa exempel. Går det att dra några generella slutsatser överhuvudtaget?

En första slutsats är att vi skulle behöva få mer information om de lokala såväl som de avtalsreglerade erfarenheterna av utbildning i lärlingsliknande former. Även om det offentliga intresset för enskilda skolor som visat framsteg i strävandena att knyta utbildningarna närmare arbetslivet varit ganska stort, t.ex. för Tjörns företagsförlagda gymnasium, är helhetsbilden högst ofullständig. Kanske kommer arbetet inom ramen för den aktuella Yrkesutbildningsberedningen, Myndigheten för skolutveckling och det så kallade idéskole-projektet att successivt minska kunskapsluckorna på det här området. En mycket påtaglig kunskapsbrist gäller förekomsten av arbetslivsanknytning inom ramen för IV-programmen. Som påtalades inledningsvis i rapporten vet vi att antalet IV-lärlingar enligt den formella definitionen, anställda lärlingar, är mycket begränsat. Men vi vet inte hur många IV-elever som

omfattas av lärlingsliknande utbildning eller informell lärlingsutbildning.

Vi har kunnat konstatera att *småskalighet* är en faktor som underlättar nära samverkan mellan skola och arbetsliv. Det gäller inte bara i den omedelbara bemärkelsen att det är ett begränsat antal elever som ska vägledas utan också att det i mindre kommuner uppstår sociala nätverk som fungerar som ett slags informella regleringar. Bland forskare har det varit populärt att tala om *socialt kapital*.⁴³ Närhet skapar tätare kontaktytor och underlättar samverkan, i näringslivet, föreningslivet, politiken etc. Samverkan bryter ner barriärer och osäkerhet, vilket i förlängningen underlättar nytänkande, innovationer och sociala och ekonomiska framsteg. Erfarenheterna från Tjörn och Finspång talar för att skolornas framgångsrika verksamhet bör ses i ljuset av lokala förutsättningar som engagerade företag, svårigheter att rekrytera och behålla yrkesutbildad arbetskraft och närhet mellan aktörer på olika områden: i skolan, företagen och den lokala politiken.

När vi studerade Scantias industrigymnasium i Södertälje kunde vi konstatera att traditionens makt spelade en betydande roll. Skolan har funnits på sin nuvarande plats i över ett halvt sekel. Men vi måste lägga till två andra aspekter. För det första handlar det om tillgången på kvalificerad arbetskraft. Företrädare för skolan på Scania menar att man har större problem med att rekrytera kompetenta yrkesarbetare än högskole- och universitetsutbildade ingenjörer. Placeringen i Stockholms närhet, dvs. med en lokal arbetsmarknad präglad av ett mycket starkt efterfrågetryck och hög rörlighet, bidrar till att förklara detta speciella problem. För det andra kan Scantias industrigymnasium ses i perspektiv av de stora kostnader som är förenade med färdigutbildningen av lastbilsbyggare. De investeringar i maskiner och annan utrustning som krävs för att erbjuda en kvalificerad utbildning ligger utanför de flesta skolors och kommuners ekonomiska räckvidd. Det betyder att Scania med eller utan gymnasieskola får räkna med betydande investeringskostnader för att utbilda en stam kvalificerade yrkesarbetare.

De exempel på arbetslivsanknuten utbildning inom ramen för IV-programmet som vi har redovisat ovan, från Marielundsgymnasiet i Norrköping och Hantverksakademien i Stockholm, har också mycket speciella förutsättningar. I Norrköpings fall handlar

⁴³ Begreppet myntades av den amerikanske statsvetaren Robert Putnam.

det om en utbildningsmodell utvecklad inom EU-nätverket Second Chance. Trots att elevvolymen är mycket begränsad visar exemplet att det har gått att etablera varaktiga kontakter med företag på orten också för elever med mycket svåra sociala problem. Det är mindre företag inom starkt specialiserade verksamhetsfält, som t.ex. glasmästeri, som har visat mest intresse av att ta emot och även anställa elever. En mer allmängiltig erfarenhet från Marielundsgymnasiet och Second Chance-programmet är att initiativtagarna, skolledning och lärare, har mycket stor betydelse för utbildningens utfall. Det sistnämnda blir särskilt uppenbart när vi talar om en utbildning med mycket begränsat ekonomiskt rörelseutrymme, som IV-programmet i Norrköping.

Det andra exemplet på en arbetslivsanknuten utbildning inom IV-programmets ram, från Hantverksakademin i Stockholm, såg ganska annorlunda ut. Utbildningen är helt nystartad, men elevvolymen är större. De ekonomiska förutsättningarna är också betydligt bättre. En betydande del av skolpengen används också för att ersätta företagen för handledning av elever. Två utgångspunkter är särskilt viktiga när vi diskuterar utbildningserfarenheterna vid Hantverksakademin: dels det faktum att många av de medverkande företagen är medlemmar i Stockholms hantverksförening, dels att de branscher och verksamheter som står bakom hantverksföreningen förväntar sig stora problem med att klara kommande ersättningsrekryteringar. De organisatoriska banden mellan Hantverksakademin och de inblandade företagen underlättar. Här finns en äldre tradition att bygga på. Tidigare överenskommelser eller normer för kostnadsersättning tillämpas nu på nya utbildningar, i det här fallet IV-utbildningen. En hög genomsnittsålder och stora näralliggande pensionsavgångar tvingar medlemsföretagen att själva ta ett större ansvar för arbetskraftsrekryteringen.

De fem olika fallen kan grupperas som fyra olika exempel. Om Finspång och Tjörn är ett exempel på lärlingsliknande utbildning på gymnasial nivå kan vi säga att Scantias industrigymnasium är ett andra exempel och Marielundsgymnasiet och Hantverksakademin ett tredje. Det fjärde exemplet som har behandlats i detta kapitel berör egentligen inte lärlingsutbildning på gymnasial utan på eftergymnasial nivå: den avtalsreglerade färdigutbildningen i företagen. Eftersom det i flertalet fall handlar om en utbildning som är avsedd att fungera som en omedelbar påbyggnad på yrkesutbildningen i gymnasieskolan har vi ändå valt att ta upp den här.

Branschernas yrkesnämnder har rötter tillbaka till 1930- och 40-talen och många hoppades på ett starkt uppsving i samband med linjegymnasiets tillkomst i början av 1970-talet. Men bilden är mycket splittrad. De specifika orsakerna till att färdigutbildningen omfångsmässigt och kvalitetsmässigt ser så olika ut måste lämnas utanför den här rapporten. Det har rimligen med parternas engagemang att göra. Ambitionerna att upprätthålla yrkenas status och kvalitet är en central ingrediens, både för att underlätta rekrytering och hålla uppe löner. Vi kan konstatera att färdigutbildningen i lärlingsform är mest utbredd inom byggbranschen och elbranschen. Det handlar om mansdominerade yrken som tillämpar legitimeringskrav. Inom offentlig sektor finns inga motsvarigheter till dessa företeelser.

I diskussionerna om ungdomsarbetslösheten och möjligheterna att underlätta övergången från skola till arbetsliv har branschernas färdigutbildningsavtal fått allt större uppmärksamhet. (SOU 2006:31) Det är emellertid viktigt att betona att det här handlar om färdigutbildning och inte allmän yrkesutbildning. Frågan om hur utbildningen ska ge bättre skydd mot arbetslöshet för dem som inte lyckas ta steget från skola till arbetsliv löses inte genom mer branschreglerad utbildning. Dessutom finns det inget som säger att parterna skulle vara mer intresserade av att utvidga dessa avtal nu än man varit under de senaste 50–60 åren. En utvidgning av avtalen förutsätter förmodligen någon form av statlig reglering i botten, annars finns det en stor risk för att företag och fackliga organisationer med svagare marknadspositioner förblir utan organiserad utbildning.

Däremot kan TYA:s initiativ om APL-inslag i fordonsprogrammet vara intressanta som exempel på hur en utvidgning av de arbetsplatsförlagda momenten i yrkesutbildningen generellt skulle kunna organiseras. Samtidigt får man vara beredd på att sådana strävanden kan möta negativa reaktioner från skolans värld. Lärarna får en helt ny roll som brygga mellan arbetsplats (handledare) och skola. Det finns också en risk för att man upplever att jobb är hotade när delar av skolpengen lyfts över från skolan till företag och partsorganisationer.

9 Den svaga samordningen mellan gymnasieutbildning och arbetsmarknadspolitik

Arbetsmarknadspolitiken i Sverige har traditionellt haft en mycket hög politisk prioritet. Det framgår när vi jämför utgifterna för den aktiva arbetsmarknadspolitiken som andel av BNP med andra länder i Västeuropa. (Olofsson & Wadensjö, 2005) Ungdomsinsatserna har också haft en klart framträdande roll inom den svenska arbetsmarknadspolitiken under senare decennier, särskilt från 1970-talet och framåt. (Schröder, 1995) Det har handlat om både efterfråge- och utbudspåverkande insatser.

Men arbetsmarknadspolitikens villkor och inriktning har förändrats ganska markant sedan krisen i början av 1990-talet. Detta har också påverkat insatserna för arbetslösa ungdomar där kommunerna och socialtjänsten fått en mer framträdande roll än tidigare. I det här kapitlet ger vi en översikt av förändringarna och dess effekter. Vi kommer främst att uppehålla oss vid arbetsmarknadspolitikens roll i relation till gymnasieskolan. Utgångspunkten är att arbetsmarknaden för ungdomar i åldrarna mellan 16 och 19 år har blivit mycket begränsad sedan 1990-talets början. Formellt sett är gymnasieskolan frivillig, men i praktiken är alla tonåringar hänvisade till skolan eller någon aktivitetsinsats i kommunal regi. Här finns, menar vi, ett motsägelsefullt drag. Å ena sidan har vi institutioner inom arbetsmarknadspolitikens ram som bygger på förutsättningen att gymnasieskolan är en frivillig företeelse, å andra sidan har vi en hel rad försörjnings- och trygghetssystem som är formade efter förutsättningen att alla ungdomar mellan 16 och 19 år bedriver gymnasiestudier.

Arbetsmarknadspolitikens förändrade inriktning

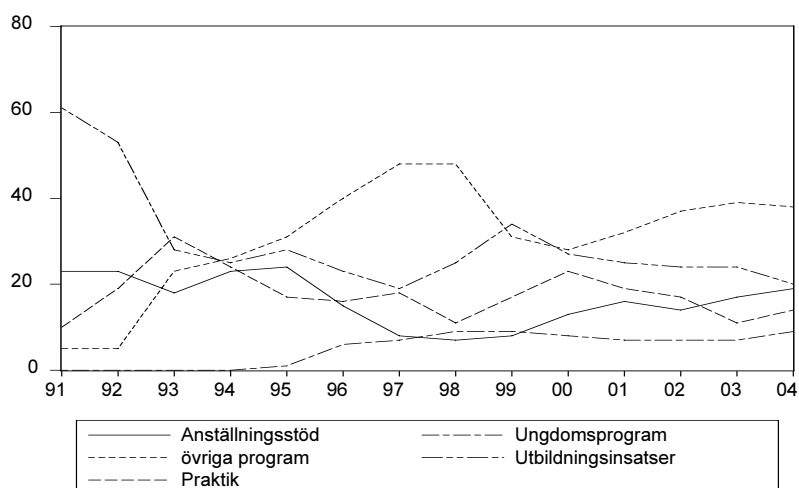
De aktiva åtgärderna inom arbetsmarknadspolitiken har länge haft en framträdande plats i Sverige. Sedan 1990-talets början har antalet personer i aktiva åtgärder utgjort ungefär hälften så många som antalet öppet arbetslösa, vilket är en hög andel internationellt sett. Under de senaste fem åren har antalet arbetslösa i program uppgått till ca 2.5 procent av antalet personer i arbetskraften. I ett längre tidsperspektiv är det dock en kraftig andelsminskning jämfört med läget under 1970- och 1980-talen. (Johannesson, 1995) De medel som avsätts för aktiva åtgärder har som andel av BNP varit lägre

under de senaste åren, än under 1980-talets senare hälft, trots att den öppna arbetslösheten var betydligt lägre under den sistnämnda perioden. (OECD, CDE)

Antalet programdeltagare var högre under åren 2000–2005 än 1985-1990. (AMS, Kvarstående arbetslösa och i arbetsmarknads-politiska program) Det betyder att programmets styckkostnader, dvs. den genomsnittliga kostnaden per programdeltagare och månad, har sjunkit. En sjunkande styckkostnad kan antingen förklaras av kostnadsbesparingar inom varje enskilt program eller av att programsammansättningen har förändrats i riktning mot en ökad andel ”billiga” program.⁴⁴ Det är det sistnämnda som är fallet.

Hur har då programsammansättningen förändrats? Förändringen kan tydliggöras genom två förhållanden: För det första programsammansättningen som uttryck för andelen kvarstående i respektive aktivitet (kostnadsfördelningen) och för det andra relationen mellan förberedande och aktiva åtgärder (åtgärdsinriktningen). Inledningsvis berör vi förändringarna i den så kallade program-mixen.⁴⁵

Diagram 11 Sammansättningen av programinsatserna med utgångspunkt från andelen kvarstående programdeltagare (genomsnitt per månad), åren 1991–2004.

Källa: Analys- och utredningsenheten, AMS.

⁴⁴ Lägre programkostnader återspeglar också en förändrad sammansättning av deltagarna, dvs. en dominans av deltagare med lägre ersättningsnivåer (aktivitetsstöd).

⁴⁵ Tack till analys- och utredningsenheten vid AMS som bistått med det statistiska underlaget till detta avsnitt.

Den mest påtagliga förändringen är att utbildningsinsatsernas andel av den totala programvolymen har minskat. Det gäller också praktikinsatserna. Utbildningen är här ett sammanfattande begrepp för kvalificerad yrkesutbildning (dvs. traditionell arbetsmarknadsutbildning) och så kallad förberedande och orienterande utbildning. Praktikinsatserna avser akademikerpraktik, ungdomspraktik, invandrarpraktik, arbetsplatsintroduktion och arbetspraktik – beteckningar på olika åtgärder som innehållsligt ligger nära varandra. En annan påtaglig förändring är att de åtgärder som samlas under beteckningen övriga program har ökat sin andel. Övriga program inkluderar arbetslivsutveckling (alu), resursarbete, projektarbete, arbetsinriktad rehabilitering, stöd till starta-eget, datortek, offentligt tillfälligt arbete (ota) och på senare år särskilt introduktions- och uppföljningsstöd, aktiviteter inom vägledning/platsförmedling och projekt med arbetsmarknadspolitisk inriktning.

Redovisningarna från Arbetsmarknadsverket visar att utbildningsåtgärderna utan jämförelse har högst styckkostnader. Den yrkesinriktade arbetsmarknadsutbildningen är dubbelt så dyr som de andra åtgärderna, med en styckkostnad år 2003 på knappt 25 000 kronor. Därefter följer riktade anställningsstöd och praktikinsatser. Samtliga dessa programslag har, som framgår av diagram 11, minskat sin andel av de totala programvolymerna. Ungdomsprogrammen, den så kallade ungdomsgarantin och det kommunala ungdomsprogrammet, var billigast med styckkostnader om i genomsnitt ca 5 000 kronor. Ungdomsprogrammen har också ökat sin andel till ca 10 procent av den totala programvolymen under den senaste femtonårsperioden.⁴⁶

Men de höga volymerna inom ungdomsprogrammen är ingen ny företeelse. I samband med den ökade ungdomsarbetslösheten vid 1970-talets början skedde en mycket kraftig ökning av antalet deltagare i arbetsmarknadspolitiska program riktade till personer under 25 år. Av dem som tillhörde arbetskraften i åldrarna mellan 16 och 24 år var ca 1 till 2 procent engagerade i olika aktiva arbetsmarknadspolitiska åtgärder under åren 1978 till 1984. (Bourdet & Persson, 1995) Mellan 6 och 7 procent av de totala utgifterna för arbetsmarknadspolitiska åtgärder användes för att finansiera särskilda ungdomsåtgärder. (Zetterberg, 1995) Under andra hälften av 1980-talet minskade både deltagandevolymer och andelen ung-

⁴⁶ En bred översikt och diskussion om förändringarna på arbetsmarknaden och ungdomsprogrammen finns i Anders Forslund och Oskar Nordström Skans, (*Hur*) hjälps ungdomarna av arbetsmarknadspolitiska program för unga? IFAU 2006.

domsåtgärder i samband med att villkoren på arbetsmarknaden förbättrades och den öppna arbetslösheten sjönk. Flera av de riktade ungdomsinsatserna avvecklades också. Arbetslösa i åldrarna mellan 20 och 24 år skulle istället omfattas av det ordinarie arbetsmarknadspolitiska programutbudet.

Den kommunala aktiveringspolitiken

Under 1990-talet introducerades i flera länder inom EU en ny politik riktad till arbetslösa som kommit att gå under namnet aktiveringspolitik. (Johansson, 2006) Begreppet myntades först i Danmark, men fick sedan allmän spridning. Både begreppet aktiveringspolitik och dess innehåll har lyfts fram av EU-kommissionen som en viktig del av EU:s sociala agenda.

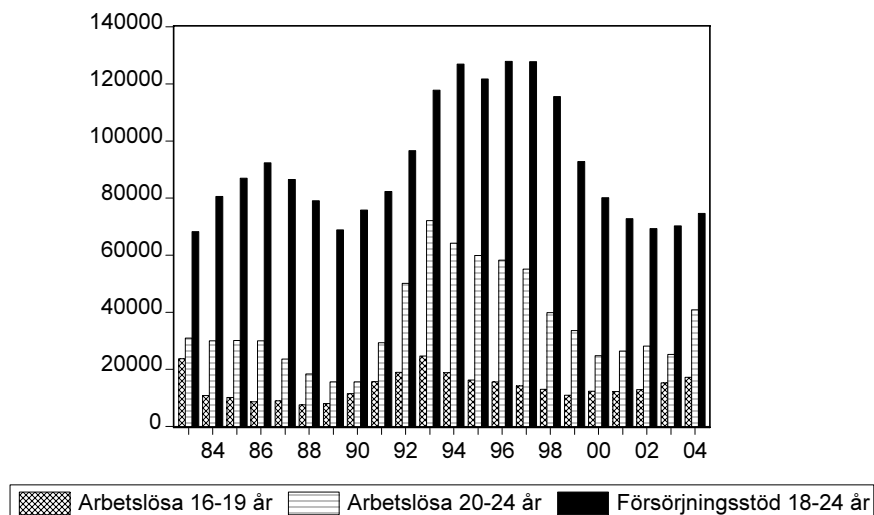
Den centrala innebörden av uttrycket aktiveringspolitik är att varje samhällsmedborgare ska ta ett ansvar för sitt egen försörjning, sin sysselsättning och sin kompetensutveckling. Aktivitet blir därmed en förutsättning för understöd. (Warner Weil, Wilde-meersch, Jansen & Percy-Smith, 2005) Bakgrunden är en önskan att komma tillrätta med problem förknippade med social marginalisering, långtidsarbetslöshet och långvarigt bidragsberoende. Ungdomarna har setts som en av de viktigaste målgrupperna för aktiveringspolitiken. Detta kan bland annat förklaras av att unga oftast inte omfattas av arbetsmarknadsanknutna och inkomstrelaterade trygghetssystem. Men det finns ett mer grundläggande motiv: genom att ställa krav på motprestationer i form av kursdeltagande och/eller arbetspraktik i utbyte mot rätten att få försörjningsstöd ska riskerna att arbetslösa ungdomar fastnar i ett permanent utanförskap motverkas.

Utgångspunkten för aktiveringspolitiken är att ungdomar som är långvarigt arbetslösa och bidragsberoende tillhör en grupp med överrisker att hamna i djupgående problem med socialt destruktiva levnadsmönster. För att motverka dessa risker krävs både förebyggande arbete och riktade stödinsatser. Det som förenar är att politiken mynnar ut i särskilda anpassningskrav: individen ska utföra vissa tjänster, följa viss praktik eller gå en kurs för att därmed öka sin framtida konkurrenskraft på arbetsmarknaden. Insatser som är inriktade på att stärka individens sociala kompetens har en hög prioritet.

Aktiveringspolitiken bedrivs ofta i projektform. Ett viktigt inslag i aktiveringspolitiken är att åtgärderna ska anpassas till individens förutsättningar. De ska utformas mot bakgrund av den enskildes specifika problem och behov. På denna punkt riktas ofta kritik mot de projekt som bedrivs inom aktiveringspolitikens ram. I stället för individanpassning präglas insatserna inte sällan av standardisering. Resursutrymmet är generellt sett begränsat, vilket leder till en koncentration på åtgärder som kostar lite pengar. Social träning, t.ex. i form av samtalsövningar och söka jobbkurser, är exempel på verksamhet som kritiseras av arbetslösa ungdomar i många länder för att de fungerar som ett slags förvaringsåtgärd i stället för att stärka den enskildes utsikter att få jobb och goda försörjningsmöjligheter. (Warner Weil, Wildemeersch, Jansen & Percy-Smith, 2005)

I Sverige introducerades en variant av aktiveringspolitik för arbetslösa ungdomar i samband en proposition från 1997 om förändringar i socialtjänstlagen. (Prop 1996/97:124) I propositionen betonade regeringen att socialtjänsten i större utsträckning än tidigare skulle verka för att försörjningsstöd erbjöds på ett sätt som bidrar till att ”den enskilde utvecklar och aktiverar de egna resurserna för att därmed klara sig egen försörjning”. Bakgrunden var de problem med långvarigt socialbidragsberoende som kunnat konstateras i spåren av den höga arbetslösheten, framför allt bland ungdomar och personer med invandrarbakgrund.

Diagram 12 Antal öppet arbetslösa i åldrarna 16-19 år respektive 20-24 år samt antalet personer med försörjningsstöd i åldrarna 18-24 år, åren 1983-2004.

Källa: SCB.

Av diagram 12 kan man utläsa att det finns ett starkt samband mellan antalet arbetslösa och försörjningsstödsberoende ungdomar och unga vuxna.⁴⁷ Det ska också betonas att den kraftiga ökningen av arbetslösheten under 1990-talets första år ledde till en stor ökning av antalet långtidsarbetslösa (arbetslösa längre än sex månader). Ungefär hälften av de öppet arbetslösa i åldrarna 16-19 år och 20-24 år var långtidsarbetslösa. År 2004 fick ca 10 procent av individerna i åldrarna 18-24 år försörjningsstöd under kortare eller längre perioder. (Ekonomiskt bistånd årsstatistik, 2004) Det kan jämföras med 4 procent i befolkningen som helhet. År 2004 var ca hälften av de ungdomar som fick ekonomiskt bistånd arbetslösa utan rätt till någon arbetslöshetsersättning.

Den höga arbetslösheten och de höga socialbidragskostnaderna blev en drivkraft bakom kommunernas ökade aktiveringspolitiska engagemang på 1990-talet. Här kommer vi främst att koncentrera oss på åldersgruppen mellan 16 och 19 år, dvs. dem som befinner

⁴⁷ Statistiken om antalet personer med försörjningsstöd omfattar både långvarigt och kortvarigt försörjningsstödsberoende. Flertalet personer får försörjningsstöd under kortare perioder. För att registreras i statistiken måste man ha fyllt 18 år, dvs. ha uppnått myndig ålder och själv ha ansökt om ekonomiskt bistånd.

sig i gymnasieålder och är yngre än den åldersgräns på 20 år som gäller för tillträde till arbetsförmedlingens tjänster. För arbetslösa ungdomar i denna ålder inrättades under hösten 1995 det så kallade kommunala ungdomsprogrammet (KUP).⁴⁸ KUP har haft en tydlig aktiveringspolitisk inriktning. Syftet med programmet sägs enligt AMS vara ”utbudsstimulerande på lång sikt”.

Kommunerna kan sluta avtal med länsarbetsnämnden om att ta över ansvaret för arbetslösa ungdomar under 20 års ålder.⁴⁹ Kommunerna ska då ordna heltidssysselsättning. Kostnaderna för dessa aktiviteter täcks av ersättning från länsarbetsnämnderna, dvs. med statliga medel. Flertalet kommuner har slutit sådana avtal.⁵⁰ Syftet med KUP är att erbjuda sysselsättning med utbildningsinslag ”som, i bästa fall, kan motivera till fortsatta studier”. (Arbetsmarknadspolitiska program. Årsrapport 2004) Varje insats ska bygga på en individuellt utformad handlingsplan. I februari 2005 beslutade regeringen att betona utbildningsinsatsernas roll än starkare. Programmet ska inledas med vägledning och jobbsökaraktiviteter i arbetsförmedlingens regi. En individuell handlingsplan ska utformas senast 14 dagar efter det att en arbetslös anmäler sig på arbetsförmedlingen. Antalet personer som har omfattas av insatser inom ramen för KUP har minskat från en nivå på i genomsnitt drygt 10 000 per månad under andra hälften av 1990-talet till ca 4 500 i dag (i åldern 18–19 år). Det innebär att drygt 2 procent av den aktuella åldersgruppen idag omfattas av insatser inom programmet.

Ersättningen till deltagarna i programmet varierar. En huvudregel är dock att arbetslösa som inte har fullbordat gymnasieskolan enbart ska erbjudas en månadsersättning på 1 360 kronor, vilket efter skatt motsvarar studiebidraget för gymnasiestuderande. För övriga bestämmer kommunen självt vilken ersättningsnivå som ska gälla. Bidragen kan kompletteras med socialbidrag. Regeln om 1 360 kronor per månad för dem som inte har fullbordat sin gymnasieutbildning kom till för att det inte ska vara ekonomiskt lockande att lämna gymnasieskolan och istället delta i KUP. En uppföljning av KUP som utförts av forskare vid Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering (IFAU) visar att ca 30 procent

⁴⁸ För arbetslösa unga vuxna i åldrarna mellan 20 och 24 år finns också en separat åtgärd med liknande inriktning; ungdomsgarantin (tidigare utvecklingsgarantin).

⁴⁹ Ett motsvarande avtal kan slutas gällande arbetslösa unga vuxna i åldrarna mellan 20 och 24 år.

⁵⁰ År 2004 hade 265 kommuner särskilda avtal med länsarbetsnämnderna om KUP. (Sibbmark & Forslund, 2005)

av deltagarna var beroende av försörjningsstöd under tiden i programmet. (Sibbmark & Forslund, 2005)

Direktiven om verksamhetsinnehållet är allmänt hållna och i den mån det finns information om vilken typ av verksamhet som kommunerna bedriver talar den för att insatserna är mycket olika. Kommunernas praxis för rekryteringen till programmet tycks också variera. I vissa kommuner riktas insatsen enbart till ungdomar som har en gymnasial utbildning. I andra kommuner omfattar åtgärden alla arbetslösa under 20 år, oavsett utbildningsbakgrund. Majoriteten av deltagarna är i praktikplatser arrangerade inom offentlig verksamhet. Andelen som går vidare till studier omedelbart efter avslutat program är liten, enbart 5 procent. (Sibbmark & Forslund, 2005) 30 dagar efter avslutat program var ca 30 procent öppet arbetslösa medan 35 procent förvärvsarbetade.

Parallella, samverkande eller motstridiga system?

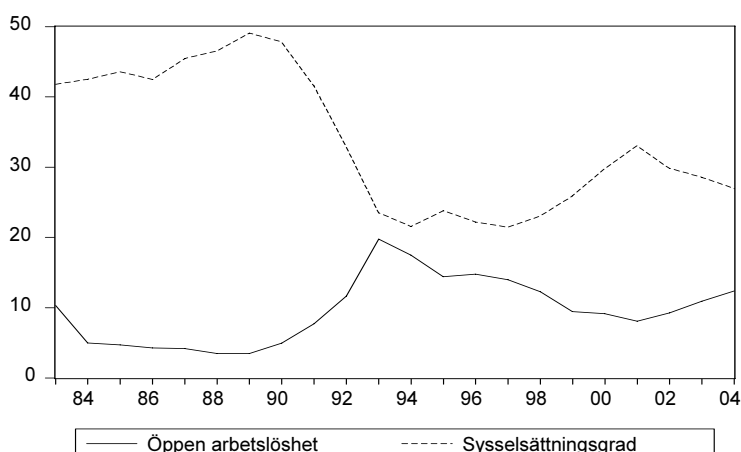
Syftet med den kommunala aktiveringspolitiken, som här exemplifieras med KUP, är för det första att förebygga långvarigt socialbidragsberoende och för det andra att bidra till kompetensutveckling för att därmed på längre sikt förbättra individers möjligheter att få ett varaktigt jobb och stabila försörjningsmöjligheter. När det gäller insatserna för ungdomar framhålls riskerna med utanförskap och den tillväxning som kan följa av långvarigt bidragsberoende. Det är mot denna bakgrund man ska se de skärpningar av innehållet i den svenska socialtjänstlagen som gjordes efter att riksdagen beslutade att godkänna den proposition som refererades i inledningen av kapitlet. (Prop. 1996/97:124)

År 1998 infördes en ny paragraf i socialtjänstlagen (fjärde kapitlet 4 §) där det heter att socialnämnden får begära av den som får försörjningsstöd att denne ska delta i ”anvisad praktik eller annan kompetenshöjande verksamhet om den enskilde inte har kunnat beredas någon lämplig arbetsmarknadspolitisk åtgärd”. (SFS 2001:453) Förutsättningen för detta är vidare att den aktuella bidragstagaren är yngre än 25 år och att kommunen sluter avtal med länsarbetsnämnden. I den följande paragrafen (fjärde kapitlet 5 §) heter det vidare att den som inte accepterar erbjuden åtgärd, eller utan godtagbart skäl uteblir från aktiviteten, antingen får acceptera nedsatt bidrag eller överhuvud taget inte ska beviljas ytterligare bistånd.

I juli 2005 gjordes också en skärpning i skollagen som berörde kommunernas skyldighet att hålla sig underrättade om de personer under 20 år som inte har påbörjat eller fullbordat en gymnasial utbildning. (Sveriges Kommuner och Landsting. Cirkulär 2005:63) Syftet med detta uppföljningsansvar är att kommunen ska kunna erbjuda varje individ en lämplig åtgärd som syftar till att underlätta en återgång till studier eller långsiktigt förbättrar försörjningsmöjligheterna. Ett uppföljningsansvar som formulerades på liknande sätt fanns även tidigare, men kraven luckrades upp i samband med att det individuella programmet (IV) introducerades 1992. Det är viktigt att betona att skollagen enbart anger att kommunerna ska hålla sig informerade. Uppföljningsansvaret medför formellt sett ingen åtgärds skyldighet.

Den kommunala arbetsmarknadspolitiken och det kommunala uppföljningsansvaret illustrerar en dubbelhet i synen på gymnasieskolans roll, ungdomars etableringsmöjligheter på arbetsmarknaden och arbetsmarknadspolitikens uppgifter. Stat och kommuner laborerar med olika institutioner och försörjningssystem, som kan få ganska paradoxala och till och med destruktiva effekter.

När dessa olika insatser ska värderas måste vi ha bakgrundsbilden klar för oss. Som betonats tidigare har utrymmet på arbetsmarknaden för ungdomar i åldrarna 16 till 19 år i det närmaste försvunnit sedan den ekonomiska krisen i början av 1990-talet. Vid förra decennieskiftet valde fortfarande en betydande andel av en årskull att inte söka in på gymnasiet efter avslutade grundskolestudier. I dag är andelen försumbar, 2–3 procent. Andelen i åldersgruppen som räknas som sysselsatt har också minskat dramatiskt, från ca 50 procent runt år 1990 till ca 25 procent år 2005.

Diagram 13 Sysselsättningsgrad och öppen arbetslöshet i åldrarna mellan 16 och 19 år.

Källa: SCB.

Den fallande sysselsättningsgraden återspeglar en ökning av andelen studerande, men också en ökad arbetslöshet. I dag är sysselsättningsgraden i åldersgruppen mellan 16 och 19 år 25 procent. Av dem som räknas till de sysselsatta i SCB:s arbetskraftsundersökningar är dessutom många studerande som förvärvsarbetar i begränsad omfattning.⁵¹ Antalet heltidsarbetande – där heltidsarbete definieras som förvärvsarbete som överstiger 34 timmar per vecka – minskade från drygt 80 000 år 1990 till mindre än 25 000 år 2004. Samtidigt ökade antalet studerande som i SCB:s arbetskraftsundersökningar uppgav att de ville och kunde ta ett arbete från 4 900 år 1990 till 16 400 personer år 2004. Det sistnämnda året var alltså antalet latent arbetssökande i åldrarna mellan 16 och 19 år enligt denna definition ungefär lika många som antalet officiellt arbetslösa.

Det individuella programmet introducerades i början av 1990-talet som ett uttryck för den politiska ambitionen att skapa ”en gymnasieskola för alla”. Alla elever som lämnade grundskolan skulle rymmas inom gymnasieskolan. De som saknade den formella behörigheten för gymnasiestudier skulle ges möjligheter till kompletteringar inom ramen för IV. Uppföljningsansvaret är ett

⁵¹ Det räcker att en individ förvärvsarbetar en timme under mätveckan för att han eller hon ska räknas till gruppen sysselsatta i SCB:s arbetskraftsundersökningar.

uttryck för samma politiska ambition. Ungdomar i åldrarna 16–19 år förväntas ägna sig åt gymnasiestudier. Utrymmet på arbetsmarknaden har begränsats mycket kraftigt, i det närmaste helt försvunnit. Trots detta vidmakthålls bilden av gymnasieskolan som en ”frivillig” skolform.

Förekomsten av KUP är som vi tidigare konstaterade ett uttryck för denna dubbelhet. KUP är en arbetsmarknadspolitisk åtgärd med en ”långsiktig” inriktning, dvs. motivet är inte i första hand att möjliggöra snar anställning utan att utveckla individens sociala kompetens och stimulera till vidare studier. I riktlinjerna för socialtjänstens insatser för arbetslösa ungdomar framhålls samma utgångspunkter.

De flesta offentliga försörjningssystem är utformade på ett sätt som begränsar ungdomars möjligheter att välja alternativ till gymnasieskolan, även i samband med tillfälliga studieavbrott. Det är inte enbart den person som avbryter sina studier som påverkas negativt utan ett studieavbrott kan påverka hela familjens ekonomi på ett mycket påtagligt sätt. Detta beror på regelverken för försörjningsstöd, underhållsbidrag och bostadsbidrag.

En ung människa som bor hos en ensamstående förälder och har uppnått 18 års ålder när han eller hon avbryter gymnasiestudierna utsätter familjen för betydande ekonomiska påfrestringar. 18-åringen måste själv söka försörjningsstöd och kan nekas sådant stöd om han eller hon inte uppfattas som tillräckligt förhandlingsvillig enligt de regler som gäller i socialtjänstlagen efter 1998. Även underhållsbidraget – eller underhållsstödet i det fall den frånvarande föräldern inte betalar – dras in om personen avbryter sina studier. Också bostadsbidraget kan reduceras i det fall en person i åldern mellan 18 och 19 år avbryter sina gymnasiestudier. Den sammantagna effekten av bidragsförändringar av det här slaget kan bli mycket tung att bära för ett i utgångsläget redan sårbart hushåll.

Samverkan mellan yrkesutbildning och arbetsmarknadspolitik

Arbetsmarknaden ger mycket begränsade valmöjligheter för unga som inte har avslutat en gymnasieutbildning. Vi kan också konstatera att många bidragssystem är konstruerade på ett sätt som bestraffar ungdomar och föräldrar till ungdomar som avbryter sina

gymnasiestudier, och att möjligheterna att få helt studiemedel för studier på gymnasial nivå är ytterst begränsad för personer under 20 år. Grundprincipen i föräldrabalken är att föräldrarna har försörjningsansvaret till dess ungdomarna har fullbordat sin gymnasieutbildning, dock längst till dess de fyller 21 år.

Mot denna bakgrund kan det tyckas ologiskt att det finns arbetsmarknadspolitiska insatser som KUP. Många av dem som är hänvisade till KUP och inte har fullbordat en gymnasieutbildning borde rimligen kunna erbjudas annan verksamhet, studier eller yrkespraktik, inom gymnasieskolans ram. En betydande del av de resurser som i dag avsätts för insatser för arbetslösa tonåringar, antingen via Arbetsmarknadsverket eller via socialtjänsten, skulle sannolikt kunna utnyttjas mer effektivt om de istället kunde användas inom gymnasieskolan. Verksamheterna utförs ju ändå i samtliga fall i kommunal regi.

Ett närmare samarbete mellan gymnasieskolorna och arbetsförmedlingarna skulle vara önskvärt ur flera synpunkter. Arbetsförmedlingarnas företagskontakter skulle kunna komma till nytta i samband med den arbetsplatsförlagda utbildningen. Erfarenheterna från IV-programmen visar också att det behövs ett närmare samarbete mellan skola och arbetsförmedling för att följa upp elever som tvingas lämna sina IV-anknutna praktikplatser när de fyller 20 år.

Erfarenheterna från Danmark borde kunna inspirera till en diskussion om en mer flexibel samverkan mellan yrkesutbildning och arbetsmarknadspolitik i Sverige. I Danmark drar man nytta av arbetsmarknadsutbildningen inom den reguljära yrkesutbildningens ram. Många arbetslösa hänvisas till lärlingsutbildning. Detta innebär inte bara att åldersspannet är betydligt bredare inom yrkesutbildningen i Danmark jämfört med i Sverige. Det återspeglar också en flexiblare användning av arbetsmarknadspolitikens medel. Arbetsmarknadsmedel används för att finansiera reguljär yrkesutbildning.

Avslutningsvis kan tilläggas att danska studerande har möjligheter att få fulla studiemedel från 18 års ålder, även för studier på gymnasial nivå, vilket ger den enskilde tonåringen betydligt större möjligheter till ekonomiskt oberoende.

10 Sammanfattning och framtida utmaningar

I den här rapporten har vi behandlat erfarenheter av lärlingsutbildning i och utanför Sverige. Vi har kunnat konstatera att lärlingsutbildningen har haft en svag ställning i Sverige jämfört med länder med starka utbildningstraditioner i arbetslivet som t.ex. Danmark och Tyskland. Men vi har också kunnat konstatera att det politiska intresset för lärlingsutbildning trots detta varit och fortfarande är mycket stort i Sverige. Beslutet om att introducera gymnasial lärlingsutbildning från halvårsskiftet 2007 är ett bland många tecken på detta.

Den svenska yrkesutbildningen har traditionellt varit skolförlagd och huvuddelen av utbildningen har också organiserats och finansierats i offentlig regi. När lärlingsutbildningsfrågorna nu aktualiseras handlar det i första hand om att samarbetet mellan skola och arbetsliv upplevs som otillräckligt, något som påverkar yrkesutbildningarnas kvalitet negativt och därmed försvårar ungdomars möjligheter att få jobb efter avslutad utbildning. Många politiker och arbetsgivare pekar också på en bristande anpassning mellan elevers utbildningsefterfrågan och näringslivets arbetskrafts- och kompetensbehov, en problematik som förstärks av en oförmånlig demografisk utveckling och ett omfattande behov av ersättningsrekryteringar under den närmaste tio-femtonårsperioden. Lärlingsutbildning uppfattas i detta sammanhang som ett medel för att göra yrkesutbildningen mer attraktiv.

Det finns också en utbredd föreställning om att en mer omfattande arbetsplatsförläggning av kurser inom yrkesutbildningarna skulle öka elevernas motivation och indirekt förbättra genomströmningen. Det sistnämnda anses angeläget därför att den gymnasiala utbildningen har expanderat kraftigt och den politiska utgångspunkten är att vi ska kunna ha en "gymnasieskola för alla". I praktiken existerar inte längre en arbetsmarknad för ungdomar i åldrarna mellan 16 och 19 år.

I rapporten har vi uppehållit oss vid fyra huvudteman: 1) institutionella förutsättningar för lärlingsutbildning, 2) historiska och aktuella erfarenheter av lärlingsutbildning i Sverige, 3) yrkesutbildningens sociala betydelse och slutligen 4) relationen mellan gymnasieutbildning och arbetsmarknadspolitik. I det följande ska vi i korthet sammanfatta våra slutsatser.

Lärlingsutbildningens institutionella förutsättningar

Både svenska och internationella erfarenheter talar för att en klassisk lärlingsutbildning förutsätter särskilda institutionella förhållanden som inte så lätt låter sig överföras från ett land till ett annat. Vi har pekat på fyra viktiga element bakom en fungerande lärlingsutbildning:

- Partsorganisationerna måste på central och lokal nivå ta ett betydande ansvar för yrkesutbildningen och lärlingskontrakten. Detta ansvar vilar ofta på kollektivavtal, men det räcker knappast. Det krävs också någon form av lagreglering som tvingar parterna att ta sig an yrkesutbildningsfrågorna.
- Fackföreningarnas stöd till lärlingsutbildning bottnar historiskt i att utbildningen ger möjligheter att kontrollera arbetskraftsutbudet och indirekt att påverka lönebildningen. För att lärlingsutbildningen ska få fackligt stöd, dvs. för att fackföreningarna ska acceptera låga lärlingslöner, krävs därför att både arbetsgivare och statsmakt accepterar en reglering av olika yrkesområden, utbredda certifieringssystem för att garantera utbildningarnas likvärdighet och legitimationskrav för tillträde till jobben.
- Riskerna för misslyckade utbildningsinvesteringar måste spridas, annars begränsas företagens utbildningsintresse. I länder med ett utbrett lärlingsutbildningssystem delas finansieringsansvaret mellan företagen, både utbildande och icke-utbildande företag. Denna riskspridning måste vila på någon form av lagreglering för att upplevas som trovärdig och stabil över tid.
- Ett starkt familjeägande och en tydlig nationell näringslivsförankring har underlättat mer långsiktigt inriktade investeringar, bland annat i lärlingsutbildning. Utbredningen av aktiebolagsformen, tilltagande internationell konkurrens och mer kortsiktiga investeringshorisonter motverkar möjligheterna att utveckla lärlingsutbildning i traditionella former.

Vi har kunnat konstatera att dessa institutionella förutsättningar saknas i Sverige och flera andra länder med svaga lärlingsutbildningstraditioner, t.ex. Storbritannien och USA. I Sverige och på senare år också i Storbritannien och USA har lärlingsbegreppet getts en ny innebörd. Inriktningen på diskussionen har förändrats från att handla om klassisk lärlingsutbildning till en ”modern lärlingsutbildning” eller en ”utbildning i lärlingsliknande former”.

Anställningsrelationen som historiskt utgjort kärnan i lärlingsutbildningen är inte längre lika central. Nu handlar det istället om en elevrelation där huvudmotivet till arbetsplatsförläggningen är pedagogiskt och uppfostrande snarare än arbetsmarknadsmässigt. Lärlingsutbildningen kopplas ofta till sociala stödinsatser till ungdomar som är eller riskerar att bli långtidsarbetslösa och långvarigt bidragsberoende. Det är viktigt att tydligt markera skillnaden mellan lärlingsutbildningsbegreppets klassiska betydelse och den betydelse som begreppet emellanåt får i den svenska debatten, bland annat under inflytande av den aktiveringspolitiska trenden i Europa.

Historiska och aktuella erfarenheter av lärlingsutbildning i Sverige

Både den historiska och internationella översikten om yrkes- och lärlingsutbildning visar lärlingsutbildningens svaga förankring i Sverige. Samtidigt framgår att frågan om lärlingsutbildning har varit aktuell under större delen av 1900-talet (åtminstone mer eller mindre). Motiven bakom förslag på utvidgat offentligt stöd till lärlingsutbildning har också varit påtagligt likartade över tid. Lärlingsutbildning har uppfattats som ett effektivt medel mot ungdomsarbetslöshet, mer effektivt än arbetsmarknadspolitiska insatser. Dessutom har lärlingsutbildning uppfattats som ett effektivt instrument för att motverka social utslagning av skoltrötta tonåringar. Anhängarna av lärlingsutbildning har ifrågasatt det förhållande att skolförlagd utbildning värderas högre status- och meritmässigt än arbetsplatsförlagd utbildning.

Vi vill särskilt framhålla fem förklaringar till varför lärlingsutbildningen aldrig fått något riktig förankring i Sverige:

För det första har det funnits ett ointresse från de närmast berörda huvudorganisationerna på arbetsmarknaden. Inom fackföreningsrörelsen (LO) har det funnits en rädsla för att lärlingssystemet skulle minska fackets kontroll över arbetskraftsutbudet och indirekt leda till pressade löner. Inom arbetsgivarföreningen (SAF) har det funnits en rädsla för att ett reglerat lärlingssystem skulle innebära merkostnader och ökad offentlig kontroll av företagen. LO och SAF fann varandra i en Saltsjöbadskompromiss som innebar att ansvaret för yrkesutbildningen hänsköts till staten, trots allt tal om parternas ansvar och att staten skulle hållas borta.

Arbetsmarknadens yrkesråd (som etablerades av LO och SAF som ett av Saltsjöbadsorganen 1944) motverkade möjligheterna att etablera en reglerad lärlingsutbildningsmodell av danskt och tyskt snitt i Sverige.

För det andra har det funnits en dominerande politisk uppfattning att generellt inriktad utbildning motverkar klasskillnader och möjliggör ökad social rörlighet.

För det tredje har den svenska industristrukturen dominerats av stora och exportorienterade företag. Traditionellt har lärlings-systemets ivrigaste tillskyndare funnits bland de mindre företagen. I Sverige har småföretagen inte någon stark intressegruppering på arbetsgivarsidan. De politiska företrädarna för småföretagsintressena (främst inom bondeförbundet/centern, folkpartiet och högern/moderaterna) var inte heller tillräckligt starka för att i någon avgörande bemärkelse påverka besluten i riksdagen.

För det fjärde kan dominansen av stora och konkurrensutsatta industriföretag ha bidragit till en ”företagskultur” där kortsiktig lönsamhet (låga utbildningsinvesteringar) premierats framför mer omfattande och osäkra lärlingsutbildningsåtaganden.

För det femte präglade den generellt starka expansionen av offentliga åtaganden under 1900-talet också yrkesutbildningsområdet. Den offentliga expansionen kännetecknades fram till 1980-talet en tilltagande centralisering, ökad makt för staten och ökad makt för huvudorganisationerna på bekostnad av kommuner och branschorganisationer. I länder som Danmark och Tyskland fanns en mer omfattande reglering av utbildnings-, arbetsmarknads- och trygghetsfrågor på bransch- och företagsnivå.

Under den senaste 25-årsperioden har staten initierat åtskilliga försök med lärlingsutbildning i Sverige. Det har handlat om allt från traditionell lärlingsutbildning till mer arbetsplatsförlagd utbildning (t.ex. lärande i arbetslivet). I efterhand kan vi konstatera att dessa försök inte har fallit väl ut. Deltagarvolymerna har varit små jämfört med vad man förväntade sig. Intresset från både skolor och företags sida har också varit begränsat. Svårigheterna har främst gällt finansieringen och det decentraliserade ansvaret. Försöksverksamheten har ytterst vilat på att de lokala aktörerna skulle ta de avgörande initiativen. Det statliga finansiella stödet har varierat.

Det finns flera exempel på välfungerande samverkan mellan skola och arbetsliv i Sverige i dag. I kapitel åtta pekade vi på några sådana exempel. Vi menar emellertid att det är svårt att dra några mer långtgående slutsatser utifrån dessa exempel. De aktuella skolorna och företagen har speciella förutsättningar och ett starkt individuellt engagemang från inblandade lärares och rektorers sida. Det sistnämnda belyser snarast sårbarheten i ett decentraliserat och oregerat system för samverkan mellan skola och arbetsliv. Insatserna vilar ytterst på några individers engagemang.

Yrkesutbildningens sociala betydelse

Inom forskningen finns det vitt skilda synpunkter på utbildningens sociala betydelse. I nationalekonomisk forskning har man i huvudsak diskuterat utbildning ur ett investeringsperspektiv. Utgångspunkten i den så kallade humankapitalteorin är att det finns ett samband mellan investeringar, effektivitet och avkastning. Mer utbildning möjliggör en starkare arbetsmarknadsposition och högre lön.

Mot denna uppfattning ställs ett perspektiv där fokus ligger lika mycket på utbildningsinnehållet som utbildningens längd. Uppdelningen mellan generell och yrkesorienterad utbildning är enligt vissa forskare ett uttryck för utbildningssystemets funktion att sortera individer både enligt ett horisontellt och vertikalt mönster. Utbildningens uppgift är inte bara att utveckla individers arbetsförmåga och produktivitet utan också att reproducera sociala och ekonomiska maktrelationer. En av yrkesutbildningens viktigaste funktioner blir enligt detta synsätt att anpassa individer till en underordnad ställning i samhället.

Det finns emellertid omfattande och empiriskt inriktad forskning som talar för att yrkesutbildning underlättar för socialt mindre privilegierade grupper att få både en utbildning och ett starkare fotfäste på arbetsmarknaden. Vi har i denna rapport refererat till en rad studier som visar att yrkesutbildningen tycks ha gynnsamma effekter på ungdomars arbetsmarknadsetablering. Yrkesutbildning motverkar både klassmässiga och generationsmässiga inkomstskillnader. Men orsakssambandet går också i motsatt riktning. Allmänt sett tycks relativt små löneskillnader och utbyggda sociala skyddsnät underlätta yrkesutbildningens utbredning. Social trygghet och små inkomstskillnader minskar den eko-

nomiska risk som är förknippad med investeringar i yrkesutbildning jämfört med bredare och akademiskt inriktad utbildning.

Våra egna data för Sverige pekar på samma mönster. Trots en mycket svag arbetsmarknadsutveckling och tilltagande etableringsproblem för ungdomar sedan 1990-talet, har de som har fullföljt en gymnasial yrkesutbildning haft ganska goda chanser att få jobb och relativt höga inkomster. Dessa förhållanden ska också värderas mot bakgrund av den sociala rekryteringen till olika utbildningar. Yrkesutbildningen lockar fortfarande främst ungdomar från traditionella arbetarklassmiljöer, både invandrarungdomar och ungdomar från tjänstemannafamiljer är underrepresenterade.

Den stora orosfaktorn under den senaste femtonårsperioden är villkoren för den ungdomsgrupp som saknar fullbordad gymnasial utbildning. Mycket talar för att frånvaro av gymnasieutbildning har en varaktigt stigmatiserande effekt, när det stora flertalet genomgår sådan utbildning.

Gymnasieutbildning och arbetsmarknadspolitik

I rapporten har vi argumenterat för en närmare samverkan mellan gymnasieskola och arbetsmarknadsmyndigheter, framför allt när det gäller yrkesutbildningsinsatser för arbetslösa ungdomar under 20 år. Bakgrunden är det parallella åtgärdssystem för att fånga upp ungdomar med svag utbildning som utvecklades på kommunal nivå under 1990-talet. Några år efter att individuella programmet (IV) infördes i början av 1990-talet tillkom kommunala ungdomsprogrammet (KUP). Strax därpå gjordes också förändringar i socialtjänstlagen som utvidgade kommunernas möjligheter att bedriva arbetsmarknadspolitiska insatser och finansiera dessa via stöd från länsarbetsnämnderna. Ungdomar som får ekonomiskt bistånd och avböjde deltagande i sådana program kan avstängas från vidare försörjningsstöd. Allt detta kan ses som ett uttryck för den aktiveringspolitik som utvecklades i många länder i Europa.

Vad vi diskuterar i rapporten är inte så mycket innehållet och reglerna kring de enskilda åtgärderna som förekomsten av parallella och i viss utsträckning sinsemellan motverkande system. Den givna utgångspunkten måste rimligen vara att tonåringar utan fullbordad gymnasieutbildning även framöver kommer att ha mycket små möjligheter att försörja sig genom förvärvsarbete. Gymnasieutbild-

ning är formellt en frivillig utbildningsform, men i praktiken en nödvändighet.

Utvecklingen sedan 1990-talets början visar att utrymmet på arbetsmarknaden för ungdomar mellan 16 och 19 år i det närmaste har försvunnit. Olika regelverk har anpassats till detta. Vi hänvisade bland annat till kommunernas informationsskyldighet som går ut på att kommunerna måste hålla sig informerade om tonåringar som inte har avslutat en gymnasieutbildning, men trots detta inte befinner sig i skolan. Men det finns också andra regelverk som är utformade för att motverka studieavbrott. Indragna försörjningsstöd och underhållsbidrag (eller underhållsstöd) samt sänkta bostadsbidrag påverkar inte bara enskilda elevers privatekonomier utan också deras föräldrars och familjers ekonomiska situation. Särskilt bland elever som kommer från ekonomiskt utsatta familjeförhållanden finns starka ekonomiska incitament att inte avbryta gymnasiestudierna.

Mot denna bakgrund kan det tyckas paradoxalt att Arbetsmarknadsverket och socialtjänsten i olika kommuner avsätter resurser till kommunala åtgärder för tonåringar som inte fullföljt sina gymnasiestudier. Det vore rimligare om resurserna koncentrerades till gymnasieskolorna, något som bland annat kunde stärka IV-programmen. Detta hindrar emellertid inte att skolorna borde utveckla ett närmare samarbete med de lokala arbetsförmedlingarna. I rapporten har vi pekat på att arbetsförmedlingarnas företagskontakter kunde komma väl till pass i samband med utvecklingen av APU och APL. Vi menar också att det finns anledning att knyta skolorna närmare arbetsförmedlingen för att minska dramatiken i den så kallade 20-årsregeln, dvs. den ålder då skolornas sociala ansvar för medborgarna avslutas och arbetsförmedlingarna ska ta vid.

Framtida utmaningar

De flesta är nog överens om att det vore önskvärt med större inslag av arbetsplatsförlagt lärande inom gymnasieutbildningen. Erfarenheterna talar för att en närmare arbetslivsanknytning gör utbildningen mer användbar på arbetsmarknaden, underlättar rörlighet och ungdomars etablering i arbetslivet. Blickar vi framåt i tiden finns det starka skäl att lyfta fram behovet av en högkvalitativ yrkesutbildning på gymnasial nivå:

- Det ena skälet har med befolkningens åldersstruktur att göra. Under den närmaste tioårsperioden ska 30 procent av dem som i dag är sysselsatta pensioneras. Behoven av ersättningsrekryteringar kommer att öka inom både varu- och tjänsteproduktion.
- Det andra skälet hänger samman med försörjningsbördan. Under de senaste femton åren har trenden varit att det tar allt längre tid för unga att etablera sig på arbetsmarknaden. Detta beror inte bara på förlängda studieperioder utan också på att utbildningarna ofta inte har motsvarat arbetslivets kvalifikationskrav och att ungdomar inte har erbjudits något alternativ till studier. En effektiv yrkesutbildning kan göra det möjligt för fler att snabbt få ett välbetalt jobb efter avslutade gymnasie-studier. Detta innebär också att utvecklingen mot att ett växande antal individer i befolkningen är försörjningsberoende och ett minskat antal är förvärvsarbetande kan motverkas.
- Det tredje skälet hänger samman med genomströmningen i gymnasieskolan. Även om det inte finns fog för några entydiga slutsatser om att den klassiska lärlingsutbildningsmodellen skulle underlätta genomströmningen på gymnasial nivå finns det ändå mycket som talar för att en mer omfattande arbetsplatsförläggning av utbildningen bidrar till högre studiemotivation och motverkar skoltrötthet för en del elever. En förbättrad genomströmning bidrar också till att motverka tidig social marginalisering.

Den övergripande slutsatsen i den här rapporten är att yrkesutbildningen är viktig både ur social och ur samhällsekonomisk synpunkt. När vi nu talar om gymnasial lärlingsutbildning i Sverige måste vi vara noga med att markera att vi inte avser den klassiska lärlingsutbildningen. Det borde egentligen vara mer relevant att tala om en utvidgning av arbetsplatsförlagd utbildning, dvs. om mer APU och mer APL.

En huvudfråga är då, avslutningsvis, hur samarbetet mellan arbetsliv och skola ska kunna stärkas. De svenska och internationella erfarenheter som vi har redogjort för talar för att en effektiv samverkan mellan skola och arbetsliv förutsätter någon slags reglering, både vad gäller organisation och finansiering. Den gymnasiala lärlingsutbildning som kommer att introduceras i Sverige från halvårsskiftet 2007 innehåller också flera sådana element. Skolverket har föreslagit att gymnasieförordningen ska förändras så att kommunerna inte bara rekommenderas att inrätta

särskilda och partssammansatta programråd utan också så att lärlingsråd ska bli obligatoriska. Syftet är att tvinga fram och underlätta ett större engagemang från parternas sida i yrkesutbildningen. I Skolverkets rekommendationer till regeringen finns också tydliga anvisningar om utbildningsavtal mellan företag och skolor och utbildningskontrakt mellan elever, företag och skolor. I förlängningen kan man ana regler om att skolorna ska släppa ifrån sig en del av elevernas skolpeng till de företag som tar på sig ett större utbildningsansvar, något som vi kan se isolerade exempel på redan i dag.

I ett historiskt perspektiv finns det anledning att vara skeptisk till möjligheterna att utveckla en mer omfattande lärlingsutbildning i Sverige. Däremot borde det finnas möjligheter att introducera en mer effektiv och intensiv samverkan mellan skola och arbetsliv. Införandet av gymnasial lärlingsutbildning nästa sommar kan bli ett första viktigt steg i en sådan process.

Referenser

- Abramowitz, M., *Tankar om tillväxt*, Stockholm 1995.
- Agell, J., "On the Benefits from Rigid Labour Markets: Norms, Market Failures, and Social Insurance", i *Economic Journal*, February 1999.
- Ainsworth, J. W., & Roscigno, V. J., "Stratification, School-Work Linkages and Vocational Education", i *Social Forces*, nr 1 2005.
- Albæk, K., "Om Lærepladsspørgsmålet", i Memo nr. 212 – September 2004. Økonomisk Institut, Københavns Universitet.
- Albæk, K., "Om lærepladsspørgsmålet", i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, nr. 1 2005.
- Andersen, D., "4 år efter grundskolen. 19-årige om valg og veje i ungdomsuddannelsene". AKF Forlaget, Maj 2005.
- Ashton, D. & Green, F., *Education, Training and the Global Economy*, Cheltenham 1996.
- Ashton, D., Sung, J. & Turbin, J., "Towards a Framework for the Comparative Analysis of National Systems of Skill Formation", i *International Journal of Training and Development*, nr. 1 2000.
- Beiming, R., "Arbetsmarknad och arbetsmarknadspolitik i USA. En beskrivning november 2002", Svenska ambassaden i Washington (opublicerad rapport).
- Bénabou, R. "Education, Income Distribution, and Growth: the Local Connection", NBER Working Paper nr 4798, 1994.
- Bertocchi, G. & Spagat, M., "The evolution of modern educational systems. Technical vs. general education, distributional conflict, and growth", i *Journal of Development Economics*, nr. 2 2004.
- Blanchflower, D. G. & Lynch, L. M., "Training at Work: A Comparison of U.S. and British Youths" i Lynch, L. M. (red.), *Training in the Private Sector*, Chicago 1994.
- Bourdet, Y. & Persson, I., "Does Labour Market Policy Matter?", i Johannesson, J. & Wadensjö, E. (red.), *Labour Market Policy at the Crossroads*, Stockholm 1995.
- Bourdieu, P., "Cultural Reproduction and Social Reproduction", i Karabel, J. & Halsey, A. H. (red.), *Power and Ideology*, Oxford 1977.
- Bowles, S. & Gintis, H., "Schooling in Capitalist America Revisited", i *Sociology of Education*, nr 1 2002.
- Bowles, S. & Gintis, H., *Schooling in Capitalist America. Educational Reform and the Contradictions of Economic Life*, London 1976.

- Brunello, G. & Giannini, M., "Stratified or Comprehensive? The Economic Efficiency of School Deseign", i *Scottish Journal of Political Economy*, nr 2 2004.
- Card, D. & Freeman, R. B., "What have two Decades of British Economic Reform Delivered?", NBER Working Paper 8801. February 2002.
- Caroleo, F. E. & Pastore, F., "Youth participation in the labour market in Germany, Spain and Sweden", i Hammer, T., (red.), *Youth Unemployment and Social Exclusion in Europe*, Bristol 2003.
- Cassel, G., *Socialpolitik*, Stockholm 1902.
- Crouch, C. & Streeck, W., *Political Economy of Modern Capitalism. Mapping Convergence and Diversity*, London 2000.
- Crouch, C., Finegold, D. & Sako, M., *Are Skills the Answer? The Political Economy of Skill Creation in Advanced Industrial Countries*, New York 1999.
- Dietrich, H., "Scheme participation and employment outcome of young unemployed people: empirical findings from nine European Countries", i Hammer, T. (red.), *Youth Unemployment and Social Exclusion in Europe*, Bristol 2003.
- Easterlin, R., *Birth and Fortune. The impacts of numbers on personal welfare*, Chicago 1987.
- Edwards, R., Gordon, D. M. & Reich, M., *Segmented Work, Divided Workers. The Historical Transformation of Labor in the United States*, Cambridge 1982.
- Estevez-Abe, M., Iversen, T. & Soskice, D., "Social Protection and the Formation of Skills: A Reinterpretation of the Welfare State", i Hall, P. A., & Soskice, D. (red.), *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundation of Comparative Advantage*, Oxford 2001.
- Final Report to DGXII of the European Commission on the NEWSKILLS Programme of Research. *Low Skills: A Problem of Europe*. <http://improving-ser.sti.jrc.it/default/>.
- Finegold, D. & Soskice, D., "The Failure of Training in Britain: Analysis and Prescription", i *Oxford Review of Economic Policy*, nr. 3 1988.
- Fligstein, N., *The Architecture of Markets. An Economic Sociology of Twenty-first Century Capitalist Societies*, Princeton 2001.
- Forslund, A. & Nordström Skans, O., *(Hur) hjälps ungdomar av arbetsmarknadspolitiska program för unga?* IFAU Rapport 2006:5.

- Freeman, R. B. & Schettkatt, R., "Skill Compression, Wage Differentials and Employment: Germany versus the US", NBER Working Paper 7610, 2000.
- From There to Here: The Road to Reform of American High Schools*, U.S. Department of Education, 2003.
<http://www.ed.gov/about/list/oavae/pi/hsinit/index.html>.
- Fuller, A. & Unwin, L., "Learning as Apprentices in the Contemporary UK Workplace: creating and managing expansive and restrictive participation", i *Journal of Education and Work*, nr. 4 2003.
- Gersbach, H. & Schmutzler, A., "Globalization and General Working Training". Working Papers of the Socioeconomic Institute at the University of Zurich, nr. 0403, 2004.
- Gitter, R. J. & Scheuer, M., "U.S. and German youths: unemployment and transition from school to work", i *Monthly Labor Review*, March 1997.
- Goldin, C. & Katz, L. F., "The Legacy of U.S. Educational Leadership. Notes on Distribution and Economic Growth in the 20th Century", i *American Economic Review*, Papers and Proceedings, May 2001.
- Goldin, C., "The Human Capital Century and American Leadership: Virtues of the Past", i *Journal of Economic History*, June 2001.
- Gospel, H. F., "Whatever happened to apprenticeship training? A British, American, Australian comparison". Discussion Paper No. 190. Centre for Economic Performance. London School of Economics.
- Green, A., "Education and globalization in Europe and East Asia: convergent and divergent trends", i *Journal of Education Policy*, nr. 1 1999.
- Grollmann, P., Gottlieb, S. & Kurz, S., *Co-operation between enterprises and vocational schools – Danish prospects*, ITB-Forschungsberichte 13/2003, Universität Bremen.
- Göteborgs-Posten 2006-03-24: *Modellen finns på Tjörn*.
- Heinz, W. R., "Transition to Employment in a Cross-National Perspective", i Heinz, W. R. (red.), *From Education to Work. Cross-National Perspectives*, Cambridge 1999.
- Helms Jørgensen, C., *Erbøversuddannelser. Den danske model for erhøversuddannelser – et komparativt blik*, Øje på uddannelse, LO, København 2005.

- Hilton, M., "Shared training: learning from Germany", i *Monthly Labor Review*, March 1991.
- Holmström, P-O. & Kopytek, I., "Second Chance School i Malmö. En fallstudie". Socialhögskolan. Lunds universitet. Lund 2003.
- Hughes, K. L., Bailey, T. R. & Mechur, M. J., "School-to-Work: Making a Difference in Education. A Research Report to America," Columbia University 2001.
- Jense, U. H. & Jensen, T. P., "Unge uden uddannelse. Hvem er de, og hvad kan der gøres for at få dem i gang?", Socialforskningsinstituttet. 05:09.
- Johansson, H., *Svensk aktiveringspolitik och aktiveringsgarantin i Nordisk belysning*. Rapport till ESS 2006:3.
- Johannesson, J., "Labour Market Policy as an Economic-Political Instrument", i Johannesson, J. & Wadensjö, E. (red.), *Labour Market Policy at the Crossroads*, EFA, Stockholm 1995.
- Johnreden, A-C. & Wallin, C., "Den framtida personalförsörjningen. Tre scenarier till år 2015". Underlag framlagt vid AMS seminarium: *Arbetskraftsförsörjningen – klarar svenskt näringsliv den stora generationsväxlingen?*, Almedalen 2002.
- Joyce, M. & Neumark., D., "School-to-work programs: information from two surveys", *Monthly Labor Review*, August 2001.
- Juhn, C., "Wage Inequality and Demand for Skill. Evidence from Five Decades", i *Industrial & Labor Relations Review*, nr. 3 1999.
- Juhn, C., Murphy, K. M. & Pierce, B., "Wage Inequality and the Rise in Returns of Skill", i *Journal of Political Economy*, nr. 3 1993.
- Lee, T., Fuller, A., Ashton, D., Butler, P., Felstead, A., Unwin, L. & Walters, S., "Learning as Work: Teaching and Learning Processes in the Contemporary Work Organisation", *Learning as Work Research Paper*, nr. 2 2004. Centre for Labour Market Studies, University of Leicester.
- Lehman, W., "'I'm still scrubbing the floors': experiencing youth apprenticeships in Canada and Germany", i *Work, Employment and Society*, nr. 1 2005.
- Lippman, L., "Cross-National Variation in Educational Preparation for Adulthood: From Early Adolescence to Young Adulthood", U.S. Department of Education, February 2001.
- Lynél, A., "Företagens nya kompetensmarknad", i Abrahamsson, K. m.fl. (red.), *Utbildning, kompetens och arbete*, Lund 2002.

- Marsden, D. & Ryan, P., "The Structuring of Youth Pay and Employment in Six European Economies", i Ryan, P., Garonna, P. & Edwards, R. C. (red.), *The Problem of Youth*, London 1991.
- Mehlbye, J., Hegensen, P. & Halgreen, T., "Et frit valg? Unges overgang fra grundskolen til ungdomsuddannelserne – om danske unge og unge fra etniske minoriteter", AKF Forlaget August 2000.
- Mellahi, K. & Wood, G., "Variances in Social Partnership. Towards a Sustainable Model?", i *International Journal of Social Economics*, nr. 7 2004.
- Miller Idriss, C., "Challenge and Change in the German Vocational System since 1990", i *Oxford Review of Education*, nr. 4 2002.
- Müller, W. & Gangl, M., "The Transition from Work to School", i Müller, W. & Gangl, M. (red.), *Transitions from Education to Work in Europe. The Integration of Youth into EU Labour Markets*, Oxford 2003.
- Müller, W., Steinmann, S. & Ell, R., "Education and Labour-Market Entry in Germany", i Shavit, Y. & Müller, W. (red.), *From School to Work. A Comparative Study of Educational Qualifications and Occupational Destinations*, Oxford 1998.
- Mårtensson, K. & Wennemo, I., "Vad är det för fel på yrkesutbildningen?", i Olofsson, J. (red.), *Utbildningsvägen – vart leder den?*, Stockholm 2006 (under utgivning).
- Nielsen, S. P., *Die neue Struktur: Berufliche Bildung in Dänemark*, København 2000.
- Nilsson, A., "En konvergens mellan yrkesutbildningarna inom EU?" i Olofsson, J. (red.), *Utbildningsvägen – vart leder den?*, Stockholm 2006 (under utgivning).
- Nutek B 1998:4. "Fastnar ungdomar i låglönefällan? Vinner medelålders på utbildning?", Stockholm 1998.
- O'Higgins, N., *Youth Unemployment and Employment Policy. A Global Perspective*, Geneva 2001.
- Ohlsson, R., *Högre utbildning och demografisk förändring*, Lund 1986.
- Olofsson, J., *Svensk yrkesutbildning. Vägval i internationellt belysning*, Stockholm 2005.
- Olofsson, J. & Östh, J., "Yrkesutbildning i ett socialt perspektiv", Olofsson, J. (red.), *Utbildningsvägen – vart leder den?*, Stockholm 2006 (under utgivning).

- Payne, J., "Recent Changes in School-to-Work Transition in England and Wales", i Stern, D. & Wagner, D. A. (red.) *International Perspectives on the School-to-Work Transition*, New Jersey 1999.
- Pettersson, L., "Är danska erfarenheter intressanta?" i Olofsson, J. (red.), *Utbildningsvägen – vart leder den?*, Stockholm 2006 (under utgivning).
- Prais, S. J., *Productivity, Education and Training. An International Perspective*, Cambridge 1995.
- Redovisning av förslag till "gymnasial lärlingsutbildning" inför gymnasieskolan 2007. Rapport från Skolverket (Björn Scheele). www.skolverket.se.
- Rosenbaum, J. E., "Preconditions for Effective School-Work Linkages in the United States", i Stern, D. & Wagner, D. A. (red.), *International Perspectives on the School-to-Work Transition*, New Jersey 1999.
- Ryan, P., "Is Apprenticeship Better? A Review of the Economic Evidence", i *Journal of Vocational Education and Training*, nr. 2 1988.
- Schober-Brinkmann, K. & Wadensjö, E., "Contrasting Forms of Youth Training and Employment in Sweden and FR Germany", i Ryan, P., Garonna, P. & Edwards, R. C. (red.), *The Problem of Youth*, London 1991.
- Schröder, L., *Ungdomars etablering på arbetsmarknaden – från femtiotal till nittiotal*, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm 1995.
- Shavit, Yossi, & Müller, Walter, "Vocational Secondary Education. Where diversion and where safety net?", i *European Societies*, nr 1 2000.
- Sibbmark, K., & Forslund, A., *Kommunala arbetsmarknadsinsatser riktade till ungdomar mellan 18 och 24 år*. IFAU. Rapport 2005:9.
- Smits, W. & Stromback, T., *The Economics of the Apprenticeship System*, Cheltenham 2001.
- Soskice, D., "Openness and Diversity in Transatlantic Economic Relations", i Eichengreen, B. (red.), *Transatlantic Economic Relations in the Post-Cold War Era*, New York 1998.
- Soskice, D., "Social Skills from Mass Higher Education: Rethinking the Company-Based Initial Training Paradigm", i *Oxford Review of Economic Policy*, nr. 3 1993.

- Stanfors, M., "Utbildning och befolkningsförändring", i Olofsson, J. (red.), *Utbildningsvägen – vart leder den?*, Stockholm 2006 (under utgivning).
- Steedman, H., *Benchmarking Apprenticeship: UK and Continental Europe Compared*. Centre for Economic Performance. London School of Economics and Political Science, September 2001.
- Stern, D. & Wagner, D. A., "School-to-Work Policies in Industrialized Countries and Responses to Push and Pull", i Stern, D. & Wagner, D. A. (red.), *International Perspectives on the School-to-Work Transition*, New Jersey 1999.
- Streeck, W., "On Institutional Conditions of Diversified Quality Production", i Matzner, E. & Streeck, W. (red.), *Beyond Keynesianism. The Socio-Economics of Production and Full Employment*, Worchester 1991.
- Streeck, W., Hilbert, J., van Kevelaer, K.-H., Maier, F. & Weber, H., "The Role of the Social Partners in Vocational Training and Further Training in the Federal Republic of Germany", WZB Discussion Papers, October 1987.
- Thelen, K., "The Rise of Nonliberal Training Regimes", i Streeck, W. & Yamamura, K. (red.), *The Origins of Nonliberal Capitalism. Germany and Japan in Comparison*, London 2001.
- Thelen, K., *How Institutions Evolve. The Political Economy of Skills in Germany, Britain, the United States, and Japan*, Cambridge 2004.
- "Udlændiges vej gennem uddannelsessystemet". Tænketanken om udfordringer for integrationsindsatsen i Danmark i samarbejde med Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut, Ministeriet for Flyktninge, Indvandrere og Integration, Juni 2004.
- "Udlændige på ungdomsuddannelserne – frafald og faglige kundskaper", Tænketanken om udfordringer for integrationsindsatsen i Danmark i samarbejde med Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut, Ministeriet for Flyktninge, Indvandrere og Integration, Juni 2005.
- Ura 2004:3 *Arbetskraftsutbudet i Sverige – en utblick mot 2030*. AMS. Stockholm 2004.
- Wards, T., *The Construction of an Index of Labour Market Adaptability for EU Member States*, European Commission, October 2001.
- Warner Weil, S., Wildemeersch, D., Jansen, T. & Percy-Smith, B., *Unemployed Youth and Social Eclusion in Europe. Learning for Inclusion?*, Hampshire 2005.

- Velfärdskommissionen, *Fremtidens velfärd – vores valg*, Analyserapport I, Januar 2006.
- Winch, C., *Education, Work, and Social Capital. Towards a new Conception of Vocational Training*, London 2000.
- World Employment Report 1998–99. Employability in the Global Economy. How Training Matters*, ILO 1998.
- Zetterberg, J., "Unemployment, Labour Market Policy and the Wage Bargaining System", i Johannesson, J. & Wadensjö, E. (red.), *Labour Market Policy at the Crossroads*, Stockholm 1995.

Offentligt tryck

- 1955 års riksdag. Protokoll. Tisdag den 24 maj 1955 fm.
- 1959 års riksdag. Motioner i Andra kammaren. Nr 110: Av herr Ohlin m.fl., i anledning av Kungl. Maj:ts framställning om anslag till Främjande av lärlingsutbildning hos hantverksmästare m.m.
- 1968 års riksdag. Motioner i Andra kammaren, nr 688. Av herr Nordstrandh m.fl., om ökat stöd till korrespondensstuderande.
- 1969 års riksdag. Motion i Första kammaren, nr 505. Av herr Stefansson m.fl., i anledning av Kungl. Maj:ts framställning om anslag till Främjande av lärlingsutbildning hos hantverksmästare m.m.
- 1970 års riksdag. Motion i Andra kammaren, nr 1558. Av herr Strömberg m.fl., i anledning av Kungl. Maj:ts proposition nr 159, angående gymnasieskolan.
- 1970 års riksdag. Protokoll. Tisdag den 15 december fm.
- 1972 års riksdag. Motion Nr 1139 av herr Nordgren m.fl. om höjning av anslaget till Främjande av lärlingsutbildning hos hantverksmästare m.m.
- Ds 1997:78 Gymnasieskola i ständigt utveckling.
- Ds 1998:27 PRIV. En ny väg till ett nationellt program.
- Ds 2000:62 Samverkan mellan skola och arbetsliv. Om möjligheterna med lärande i arbetslivet.
- Prop. 1921:1 Statsverkspropositionen. Åttonde huvudtiteln: Yrkesundervisningen.
- Prop. 1955:139 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående utbyggnad av yrkesutbildningen m.m.
- Prop. 1959:1 Statsverkspropositionen. Bilaga 10: Åttonde huvudtiteln. 24. Främjande av lärlingsutbildning hos hantverksmästare m.m.

- Prop. 1968:1 Statsverkspropositionen. Bilaga 10: Utbildningsdepartementet. D 32. Främjande av lärlingsutbildning hos hantverksmästare m.m.
- Prop. 1969:1 Statsverkspropositionen. Bilaga 10: Utbildningsdepartementet. D 24. Främjande av lärlingsutbildning hos hantverksmästare m.m.
- Prop. 1970:1 Statsverkspropositionen. Bilaga 10: Utbildningsdepartementet. D 24. Främjande av lärlingsutbildning hos hantverksmästare m.m.
- Prop. 1970:159 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående gymnasieskolan.
- Prop. 1971:1 Statsverkspropositionen. Bilaga 10: Utbildningsdepartementet. D 27. Främjande av lärlingsutbildning hos hantverksmästare m.m.
- Prop. 1972:1 Statsverkspropositionen. Bilaga 10: Utbildningsdepartementet. D 28 Främjande av lärlingsutbildning hos hantverksmästare m.m.
- Prop. 1977/78 Statsverkspropositionen. Bilaga 12 Utbildningsdepartementet. C 28 Främjande av lärlingsutbildning hos hantverksmästare m.m.
- Prop. 1979/80 Statsverkspropositionen. Bilaga 12 Utbildningsdepartementet. C 26. Främjande av lärlingsutbildning hos hantverksmästare m.m.
- Prop. 1996/97:124 Ändring i socialtjänstlagen.
- Prop. 1997/98:169 Gymnasieskola i utveckling – kvalitet och likvärdighet.
- Prop. 1999/2000:68 Vissa skolfrågor.
- Prop. 2003/04:140 Kunskap och kvalitet – elva steg för utvecklingen av gymnasieskolan.
- SFS 1918:771 Kungl. Maj:ts Nådiga Kungörelse angående statsunderstöd åt skolor för den lägre yrkesundervisningen.
- SFS 1918:1002 Kungl. Maj:ts Nådiga Stadga för den kommunala yrkesundervisningen.
- SFS 1921:705 Kungl. Maj:ts Nådiga Kungörelse angående statsunderstöd till kommunala och enskilda anstalter för yrkesutbildning.
- SFS 1921:706 Kungl. Maj:ts Nådiga Stadga för den kommunala yrkesundervisningen.
- SFS 1921:707 Kungl. Maj:ts Nådiga Kungörelse med bestämmelser angående statsunderstödda enskilda anstalter för yrkesutbildning.
- SFS 1941:835 Kungl. Maj:ts Stadga för Centrala verkstadsskolor.

- SFS 1943:963 *Kungl. Maj:ts Instruktion för överstyrelsen för yrkesutbildning.*
- SFS 1980:533 *Förordning om försöksverksamhet med lärlingsutbildning.*
- SFS 1983:411 *Förordning om dels fortsatt giltighet av förordningen (1980:533) om försöksverksamhet med gymnasial lärlingsutbildning, dels ändring i samma förordning.*
- SFS 1984:622 *Förordning om gymnasial lärlingsutbildning.*
- SFS 1984:623 *Förordning om avveckling av försöksverksamheten med gymnasial lärlingsutbildning.*
- SFS 1985:123 *Förordning om försöksverksamhet i fråga om praktik för elever i gymnasieskolan.*
- SFS 1987:743 *Gymnasieförordningen. 14 kap. Gymnasial lärlingsutbildning.*
- SFS 1991:1116 *Förordning om ändring i gymnasieförordningen (14 kap. Gymnasial lärlingsutbildning).*
- SFS 1991:1409 *Förordning om ändring i gymnasieförordningen (14 kap. Gymnasial lärlingsutbildning).*
- SFS 1997:762 *Förordning om försöksverksamhet med lärlingsutbildning inom gymnasieskolan.*
- SFS 2000:690 *Förordning om försöksverksamhet med lärande i arbetslivet inom gymnasieskolan.*
- SFS 2001:453 *Socialtjänstlag.*
- Skr. 2001/02:188 *Utbildning för kunskap och jämlikhet – regeringens utvecklingsplan för kvalitetsarbetet i förskola, skola och vuxenutbildning.*
- SOU 1938:26 *Betänkande och förslag angående centrala verkstads-skolor m.m.*
- SOU 1954:11 *Yrkesutbildningen. Betänkande från 1952 års yrkesutbildningssakkunniga.*
- SOU 1966:3 *Yrkesutbildningsberedningen.*
- SOU 1986:2 *En treårig yrkesutbildning. Del 1. Riktlinjer för fortsatt arbete. Betänkande från arbetsgruppen för översyn av den gymnasiala yrkesutbildningen.*
- SOU 1989:90 *Utvärdering av försöksverksamhet med 3-årig yrkesinriktad utbildning i gymnasieskolan. Rapport 1.*
- SOU 1990:75 *Utvärdering av försöksverksamhet med 3-årig yrkesinriktad utbildning i gymnasieskolan. Rapport 2.*
- SOU 1992:25 *Slutrapport av utredningen angående utvärdering av försöksverksamhet med treårig yrkesinriktad utbildning i gymnasieskolan.*

- SOU 1996:1 *Den nya gymnasieskolan – hur går det?*
 SOU 1997:1 *Den nya gymnasieskolan – steg för steg.*
 SOU 1997:107 *Den nya gymnasieskolan – problem och möjligheter.*
Slutbetänkande av Kommittén för gymnasieskolans utveckling.
 SOU 2003:92 *Unga utanför.*
 SOU 2004:43 *Den könsuppdelade arbetsmarknaden: Könnssegregeringen inom utbildningssystemet. Förändringar och förklaringar.*
 SOU 2006:31 *Anställ unga!*

Statistik, opublicerade rapporter och internetbaserade källor

- About Apprenticeship. Everything you need to know.*
 www.apprenticeships.org.uk.
- Arbetsmarknadspolitiska program. Årsrapport 2004.* AMS. Ure 2005:1.
- Bekendtgørelse af lov om erhvervsuddannelser.*
<http://www.retsinfo.dk/index/UND/AT001700.htm>.
- Byggnadsindustrins yrkesnämnd.* www.byn.se
- Education at a Glance. OECD Indicators 2002.* Paris 2002.
- Education at a Glance. OECD Indicators 2005.* Paris 2005.
- Educational and Labor Market Performance of GED Recipients – February 1998.* <http://www.ed.gov/pubs/GED/execsum.html>.
- Ekonomiskt bistånd årsstatistik, 2004. Utbetalda belopp samt antal biståndsmottagare och antal biståndshushåll.* Statistik Socialtjänst 2005:7. Socialstyrelsen.
- Elbranschens centrala yrkesnämnd.* www.ecy.com
- From There to Here: The Road to Reform of American High Schools,* U.S. Department of Education, 2003.
<http://www.ed.gov/about/list/oavae/pi/hsinit/index.html>.
- Kvarstående arbetslösa och i arbetsmarknadspolitiska program. Årsmedeltal.* Riket. Arbetsmarknadsverket (www.ams.se/statistik). Åren 2000–2005.
- Louise.* Databas. SCB.
- OECD. Corporate Data Environment (CDE).*
 www1.oecd.org/scripts/cde/.
- Povelsen, Svend-Erik, *Background and objectives of the REFORM-2000 of the Danish VET system.* København Maj 2002 (opublicerat informationsmaterial).
- Povelsen, Svend-Erik, *IVET in Denmark,* København 2005 (opublicerat informationsmaterial).

- SCB:s Arbetskraftsundersökningar (AKU). Årsmedeltal. Råtabelle. 1963-2002.*
- SCB:s Arbetskraftsundersökningar (AKU). 2003-2005. www.scb.se Skolverket. Beskrivande data 2005. Förskoleverksamhet, skolbarnsomsorg, skola och vuxenutbildning. Rapport 265 2005.*
- Statistik for erhvervsfaglige uddannelser – 2004. Undervisningsministeriet. www.pub.uvm.dk/2004/statistikerhverv.*
- Sveriges Kommuner och Landsting. Cirkulär 2005:63. Skollagens nya lydelse. www.skl.se.*
- Tal der taler. Uddannelsesnøgletal 2005. Undervisningsministeriet. København.*
- The Public Employment Service in the United States, OECD 1999.*
- Transportbranschens yrkes- och arbetsmiljönämnd. www.tya.se*
- VVS-Branschens yrkesnämnd. www.vvsyn.se*

Intervjuer

- Rolf Kalamark (näringslivsutvecklare), lärargruppen och administrativ personal vid Marielundsgymnasiet i Norrköpings kommun. Norrköping 9 december 2005.*
- Magnus Schenström (VD) och Rolf Kalamark (se ovan). Curt Nicolin gymnasiet. Finspång 21 februari 2006.*
- Kerstin Littke (rektor). Tjörns gymnasium. Tjörn 22 februari 2006.*
- Roland Svarrer Østerlund (enhetschef och utredare). Utbildningsdepartementet i Danmark. Köpenhamn 5 april 2006.*
- Karsten Albæk (nationalekonom). Økonomisk Institut, Köpenhamns universitet. Köpenhamn 19 april 2006.*
- Svend-Erik Povelsen (utredare). CIRIUS (Skolverket i Danmark). Köpenhamn 25 april 2006.*
- Birger Gunnarsson (utbildningschef). Scantias industrigymnasium i Södertälje. 9 maj 2006 (telefonintervju).*
- Magnus Schenström (se ovan). 9 maj 2006 (telefonintervju).*
- Anders Södergren (rektor). Curt Nicolin gymnasiet. 9 maj 2006 (telefonintervju).*
- Majken Lundkvist (studievägledare). Tjörns gymnasieskola. 11 maj (telefonintervju).*
- Jens Vollmer (programansvarig). Hantverksakademien. Stockholms hantverksförening. 15 maj 2006 (telefonintervju).*
- Björn Lindblad (chef). Byggnadsindustrins yrkesnämnd. 16 maj 2006 (telefonintervju).*

- Ulf Pettersson* (chef). Elbranschens centrala yrkesnämnd. 16 maj (telefonintervju).
- Nils Otterstål* (chef). VVS-Branschens yrkesnämnd. 16 maj 2006 (telefonintervju)
- Christer Bölin* (vice ordförande i Svenska Byggnadsarbetareförbundet). VVS-Branschens yrkesnämnd. 16 maj 2006 (telefonintervju).
- Anders Jonzon* (projektledare). Transportfackens yrkes- och arbetsmiljönämnd. 17 maj 2006 (telefonintervju).
- Kristina Eriksson* (utredare). Socialstyrelsen. 29 maj 2006 (telefonintervju).
- Björn Scheele* (undervisningsråd). Skolverket. 29 maj 2006.